اسلام

او

د اسلام نقش

د فرد او جامعې په جوړولو کښې

Ketabton.com

د گل پا چا «الفت»

www.ulfat.de

ketabton.com - The Digital Library

ketabton.com - The Digital Library

مرتب او مهتمم: عزیزالرحمن «الفت»
د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰ - کال ۱۳۵۲ هجري ش.

ketabton.com - The Digital Library

ketabton.com - The Digital Library

فهرست

عنوان مخ

تقريظ .... ج
مقدمه 1
مُحمدصلی الله علیه وسلم 2
اسلام ته خفی دعوت 2
د اسلام اظهار: 3
بلال: 3
یاسر، عماربن یاسر اوسمیه دیاسر ښځه: 4
خباب: 4
صهیب: 4
عامر بن فهیره: 4
لبیبه: 5
اسلام 5
اسلامی جامعه جوړول 9
طبقاتی جامعه د اسلام په نظرکښې: 11
مساوات: 13
اسلامی تصوف 51
دتصوف درې مدرسې 60
متکلمین اوعلم کلام 71
وعد او وعید 72
احباط 73
شفاعت 73
دپیغمبرانو عصمت: 74
معجزه اونبوت: 74

ketabton.com - The Digital Library

ketabton.com - The Digital Library

تقريظ

دپلارله مرګه وروسته ملګرو راته وویل چه پس لدې ته باید دهغه په هرنا چاپ شوی اثرباندې چه وروسته تردې راوځي يوڅه وليکې.

دهمدې مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثرچه اسلام او داسلام نقش دفرداوجامعې په جوړولوکښې نومېږي څو ځلې ولوست او په نتيجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغوندې يوه سړي ته چه په دين باندې اساسي مطالعه نه لري پدغسې يوه کتاب باندې چه مؤلف ئې شل کاله ددينې علومو په تحصيل او څلويښت کاله ئې پدې لاره کښې په څېړنو او مطالعو تېر کړي وي، څه ليکل اسانه کارندی.

په حقيقت کښې همدا کتاب زما داسلامي مطالعې شروع او آغازګڼل کېږي. بيا هم دغه ځوکرښې ديوه متجسس او دهغه دپيرو په حيث چه دځوی ولی ډيره ټينګه مينه او جذبه ئې هم ملګرې ده ليکم.

څلويښت کاله پخوا کله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې دصرف، نحوې، منطق، بديع بيان، معاني ، فقه، وصول الفقه، تفسير او دحديث کتابونه ولوستل او په ځان ئې دا اعتماد حاصل شوچه دمطالعې له لارې دنالوستلو کتابونو تدريس هم کولی شي، درس لوستل ئې پرېښوده او دفاميل دمعيشت دتامين دپاره ئې ماموريت ته مخه وکړه.

دالفت صاحب دهغې زمانې ديني لوست او تحصيل پنځوس کاله وروسته نتيجه ورکړه او ځو تکميل يانا تکميل واړه اوغټ ديني کتابونه ورنه جوړ شوه چه يوئې همدغه کتاب دی. په دې ترتيب داخبره صحيح شوه چه الفت صاحب له ملائۍ نه شاعرۍ او ليکوالۍ ته، له هغه نه سياست او پارلمان ته اوله دغه ځای نه دډيرو تجربو اوعلمي ذخيرو سره بېرته غائي اونهائي حقيقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.

داکتاب دمرحوم الفت صاحب دژوندانه دوروستيو شپووروستی اثردی چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او دخدای دکور دزيارت له اداکولونه وروسته(د ۱۳۵۳ هجری کال شروع) ئې دهغه په ليکوپيل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلګيو دپای ته رسيدو سره ئې پای ته ورساوه(دقوس آخره ۱۳۵۲).

پدې اساس عالم الغيب خدای ددې کتاب هست او ژوند دالفت صاحب له نيست او مرګ سره له اذله يوله بله تړلی او ملګری کړی و.

داکتاب که څه هم دمتن له حيثه تکميل ومګر نور کارئې پاتې و.

مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځينو برخوباندی ځينې علامې ايښی وې او له ځينو برخونه ئې سره خطونه تاوکړی ويا دا چه ځينې کرښې ئې يوځل محوه کړی اوبيائې بيرته پدغو محوه شوو خطونو دصحت علامې لګولې وې. ځينې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په نښه شوی او نه معلومېږي چه دڅه دپاره؟

دکتاب ډيرې پاڼې پاکنويس شوی هم نه وې او په مشکل سره لوستل کيدې. دکتاب سره دماخذونو فهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شايد دا وی چون کتاب اصلاً تحليلی ليکل شوی او دخپل فکر او نظرنه ورکښې کار اخيستل شوی نو ځکه کتاب ما خذونه نلری يا ممکن وروسته به دا کار شوی وای.

دغه دلايل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کارپاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بيا غور او فکر وکړي مګر اجل نور مهلت ورنکړ.

دتجديد نظرپه وخت کښې شايد دکتاب ځينې مطالب وړاندې وروسته شوی هم وای.

ketabton.com - The Digital Library

قدرت له یوې خوا غوښتل چه دغه اثر دالفت صاحب دفکر او نظر محصول وي دده په تحلیلي فکر او نظر ولیکل شي مګر له بلې خوائې داهم اراده وه چه د تجدید نظر دپاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او دغه ضرورت بې ضرورته وګڼي.
مادکتاب په تدوین او نقلولو کښې ځانته دهیڅ راز مداخلې، تصرف یا لاس وهنې حق ورنکړ او یوائې مې داصلي نسخې له مخې نه یوبل نقل تهیه کړ.
علاوه ددې کتاب دآیتونوله تطبیق نه دقرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم دقرآن داعرا بو سره برابر کړه ځکه چه دکتاب ایتونه اصلا اعراب ګذاری شوی نه و، مادکتاب دآیتونو حروف هم په قرآنی تورو او حروفو واړول.
داکتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څیړنه کوي:

۱- اسلام.
۲- صالح عمل.
۳- اسلام او ایمان.
۴- داسلامی جامعه جوړول.
۵- طبقاتی جامعه داسلام په نظر کښې.
۶- امر په معروف او نهی له منکر څخه.
۷- دظلم مخنیوی.
۸- مرسته او تعاون.
۹- دفرد جوړول.
۱۰- مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې.
۱۱- داسلامی اخلاقو غایه او اغیزه.
۱۲- جود او سخا.
۱۳- اسلامي تصوف.
۱۴- شریعت او حقیقت یا تشریع او تحقیق.
۱۵- دصوفیانو مقامونه او احوال.
۱۶- دتصوف طریقي.
۱۷- دتصوف مدرسې.
۱۸- دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه.
۱۹- متکلمین او علم کلام.
۲۰- اجتهاد.

ددغو مطالبونه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څیړل شویدی هغه آیتونه او احادیث هم ورسره یوځای بیان شویدی چه دهمدې مطلب یا موضوع داثبات دپاره لازم او ضرور ؤ. وروسته بیا ددغو مطالبو دعملي جنبې دښه روښانه کولو او ترسیمولو دپاره دحضرت محمد (ص) دیارانو، اصحابو او نورواقعی پیروانو په لنډې پېژندنې سربیره دهغوی دهر یوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردارهم دهغوی دحیات په مختلفو مراحلو کښې څیړل شوی دی ترڅوپدې ترتیب دهرې موضوع او هر مطلب دنظر او عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنګی ښه څرګنده شي او دا مطلب ډېر ښه افاده شي چه اسلام بې عمله ایمان یا بې ایمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه داسلام په صدر کښې هغه څه چه داسلام پیغمبر حضرت محمد(ص) اونورو یارانوئې ویلی هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبیق کړیدي.

ketabton.com - The Digital Library

داکتاب چه ډېر ساده، سلیس، روان او عام فهمه لیکل شوی تر ټولو زیات د عامو خلکو د پاره ګټور ثابتېږي او هغه محروم عوام د دین په اصلي ماهیت او واقعیت ښه خبر وي کوم چه تر اوسه له هر څه نه محروم او بې خبره ساتل شوی ؤ حتی دخپل دین د مزیت نه هم.

په افغانستان کښې تر اوسه چه د اسلام په باب په پښتو ژبه کښې څه لیکل شوی اکثراً په فرایضو او واجباتو یا د دین د ارکانو په باب دي او د صالحه اعمالو په برخه کښې د مسلمانانو اجتماعي وجایبو او مکلیفتونو باندې څه ندی لیکل شوي.

ځیني کتابونه داسې هم دي چه د آیاتو او احادیثو ترجمه ئې دومره مغلقه او پیچیده وي چه د جامعې ډېر لږ خلک یا یو اځې خواص ئې په مطلب ښه پوهیدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دین نه د عامو خلکو بېخبري او ناخبري شاید چه ډېر دلایل او عوامل ولري مګر یو علت به ئې همدغه د ترجمو موضوع هم وي.

داسې کتابونه هم شته چه دیوې واقعې یا یوه مطلب په افاده او بیان کښې دهغې واقعې په عملي روش یا تاریخي جنبې باندې چه د اسلام په صدر کښې هم پیښ شوی وي او دحضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو او اصحابو عملي تجویز یا تصمیم هم په هغه مورد کښې معلوم او مشهور وي څه نه وائي او جریان مجهول پرېږدي.

داکتاب علاوه تردې چه دخپل متن دهرې موضوع دپاره د تحلیل او تحقیق شکل لري پورتني مطالب ئې هم ټول په نظر کښې نیولی دی او لدې لحاظه ویل کیدی شي چه ممکن دا به په پښتو ژبه کښې اولین اثر او کتاب وي چه ددې هیواد عام خلکو ته وړاندې کیږي ترڅو چه له یوې خوا ددوی فکري او ذهني سطحې دلوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي او له بلې خوا داجتماعي وجایبو او تکالیفو یا دصالحه اعمالو په سلسله کښې عامو خلکو ته یو لړ ډېر عمده ټکي او مطالب په لاس ورکړي او پدې وسیله دوی پخپلو اجتماعي او انساني روابطو کښې خپلو هغو دیني وجایبو او مکلفیتونو ته ښه متوجه او ملتفت شي چه تر اوسه ورته نه و متوجه شوي او یائې نه وپیژندلې.

همدغه د مسلمانانو اجتماعي وظایف او مکلفیتونه دي چه په ټودې او جامعې ئې اثر پرېوزي او تعلق ورسره نیسي او دغه مکلفیتونه دي چه مسلمانان اجتماعي خدماتو ته چمتو کوي او دخدای له مخلوق سره ئې میني او همدردي ته راکاږي، اجتماع ته شکل او صورت ورکوي او تنظیم پکښې راولي.

نوځکه دغه موضوع ددغسې خاص اهمیت په اثر ددې کتاب دبحث او څېړنې اساسي محور تشکیلوی.

دهغو آیاتو په اتکاء او استناد چه پدې کتاب کښې بیان شوي دي هغه څوک چه په اجتماعي وجایبو او تکالیفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهی عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. یوه مسلمان او د اسلامي ټولنې افرادو ته لازم او واجب دی چه خپل اجتماعي وظایف، تکالیف او مکلفیتونه چه د صالحه اعمالو عمده رکن دی او د اسلام د دین ټول اجتماعي اساسات ور باندې ولاړ دی دفرایضو او واجباتو سره یوځای څنګ په څنګ او په مساوي او موازي توګه پرمخ بوځي، یو اځې مونځ د دینداری دلیل او عامل ونه ګڼي، ځکه چه پاک خدای د خپل هر بنده سره دهغه داجتماعي روابطو او مکلفیتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.

کوم بل عمده نقش چه داکتاب ئې لري دادی چه هغه فکر او نظر چه وائي دین باید دژوندانه په سیاسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چارو کښې مداخله ونکړي او یوازې دعبادت په چوکاټ کښې په مساجدو او کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي او قاطعه توګه تردیدوي او داثابتوی چه د اسلام دین پخپل نهاد او تهداب کښې د مسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او دهغوی دژوندانه په ټولو امورو او ساحو باندې کامل تسلط او نفوذ لري او یوازې په عباداتو پورې مربوط او منحصر نه پاتې کیږي د اسلام دین چه دبشر د سعادت تضمین کوي طبعاً باید دهغوی دژوندانه په ټولوا مورو باندې کنترول ولري.

داکتاب په ډېر ښه ترتیب او ښه صورت سره دډېرو تاریخي پیښو او واقعیتونو په بیانولو او دښو مثالونو په څرګندولو سره داثابتوي چه اسلام دخپلو پیروانو داداري او سیاسي تنظیم او سمون دپاره ډېر سودمند او جامع مقررات لري، تقوی او اهلیت هغه دوه عمده پرنسیپونه دي چه اولاً د اسلام له خوا د اداري دپاره وضع شویدي

ketabton.com - The Digital Library

اوداکتاب پدغه لړکښې دهغې اسلامي جامعې خصوصيات، شکل، اساسات، ماهيت ، اقتصادي او حقوقي سيستمونه داسې تشريح کوي چه په هروخت او هر عصر کښې دخپلو پيروانو ددغوضرورتونو او احتياجاتو داساساتو اوکلياتو ډيرښه جوابګوی وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر والفاظوکښې داسې اشاره کړيده:

((هغه سياسی جامعه چه اسلام دحضرت محمد صلی الله عليه وسلم له وخته دحضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله دنياته وړاندې کړه يوه داسې جامعه وه چه سياسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره دډير صالح خدمتګار په حيث استعمال شو او عدالت وتقوی، مساوات، مشوره، حريت، قناعت اوپه نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.))

دسياسي، اجتماعي او اقتصادي ديموکراسۍ په واقعي مفهوم او ددغه اصل دريښو اونيلوپه وده اوانکشاف باندې پوهيدل چه څنګه، څه وخت اوپه څه ترتيب مينځ ته راغله داکتاب ډيره ښه رڼا اچوي اودغه پديده دنورو پيغمبرانو او په تيره بيا داسلام دپيغمبر اواسلامي دورې دنهضت مولوداو محصول ګڼي اولدغه رهګذره کله چه داکتاب داسلامي صدر دجامعی اساسات څيړي او مطالعه کوي ددغې جامعې دجوړونکويعنې افرادو شخصيت، نظر، عمل او روش ته ګوري چه دغه جامعه له څنګه او کوموافرادونه جوړه شوې وه او بيا کله چه ددغې جامعې دافرادو شخصيتونه مطالعه کوي هلته په جامعې باندې نظر اچوی اودجامعې ماهيت اوساختماني شکل اوحالت څيړي.

يعنې د جامعې څيره اوعکس دهغې دافرادو په څيروکښې ګوري او دافرادو څيرې اوعکسونه ئې په جامعې کښې مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوې يودبل ممثل، معرف او ممد وي دجامعې او جوړونکو ماهيت اوخاصيت يوشي، طبيعي ده چه ښه افراد ، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي اومينځ ته ئې راولي بيانو دغه شرايط خود په خوده اوپه اتوماتيکي ډول دهغې حقيقي او واقعي ديموکراسۍ دپاره ښه زمينه آماده کوي چه داسلام دصدر جامعه ئې بهترين مثال و.

دافرادو او جامعې ترمينځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول اوساتل او ددواړوخواو دحقوقو، منافعو او آزاديوترمينځ دتوازن رعايت او حمايه، دهغوی دهريوه دمنافعوترمينځ د تصادم مخينوی او په نتيجه کښې ددواړوخواو دقوت، قدرت اوصلاحيتونو ترمينځ داسې حدوداو سرحدټاکل چه يوه خواهم هغه قوت اوطاقت ونلري چه بله خوا وخوری يائې نابود اوختم کړی داسلامي جامعې دبارزو خصوصياتو او مشخصاتوعمده اوبارزصفت دی چه پدې کتاب کښې ئې ډيره ښه څيړنه شويده. دکتاتوره جامعه چه فرد او فرديت په کلي توګه محوه کړی يافردی دکتاتوري چه دکتاتورلکه لويه هيولا اوبلاوی خلک خپل مخلوق وګڼي او جامعه ورته هيڅ قيمت او ارزښت ونه لری دواړه داسلام له نظره منفوردي.

دغلام او غلامۍ دسيستم کلي اضمحلال، الغاء اودهغه ريښې شنډول چه داسلام تر راتلودمخه ئې لکه هيولی دډيرو انسانانو په سرنوشت باندې لوبې کولې داسلام دپيغمبر اوپه دنياکښې داجتماعي عدالت دبرقرارولو د يوائني قهرمان حضرت محمد(ص) اودهغه ديارانو په سيستماتيکي حرکت اوعملی اقداماتوله مينځه ويوړل شواو دغه تاريخي او انقلابی افتخارهم داسلام داجتماعي عدالت دتامين په برکت دی چه برجسته مثالونه ئې پدې کتاب کښې ډيرپه ښه صورت راټول اوڅيړل شويدي.

په اقتصادی لحاظ داسلام اقتصادی سيستم او روش ډير قاطع اومشخص دی او صريح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات دانه غوښتل چه په يوې اسلامي ټولنې کښې يوئې نادار اوپريشانه اوبل ئې دقارونی جايدادونو مالک او خاوند وي.

که داسلام اقتصادي سيستم په يوه جمله کښې خلاصه کيدی شي نو ويلی شو چه له شتمنونه اخيستل اوپه نادارويې ويشل داسلام اقتصادي پاليسي ده اودغه ويش هم بايد داسې وي چه دنادار حيثيت اوانساني کرامت ته هيڅ راز صدمه ونه رسوي.

ketabton.com - The Digital Library

فاحشه سرمایه او غنا په اسلام کښې د سرکشۍ، فتنې، فساد، ظلم، کبر او تکبر تومنه او منبع ښودله شویده چه د هر راز بیعدالتیو سبب ګرځي.

له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بیعدالتۍ سره مجادله د حق حمایه او د عدالت قایمول اسلامی امر او تعلیم دی نو ځکه د اسلام دین ملاکي، سرمایه داري، خاني او سرداري نه خوښوي او په ښه نظر ورته نه ګوري.

ځکه چه د پیغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرماني همدغو خلکو کړیده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او د زاړه حال طرفداران هم دوی پاتې شویدي.

فاحشه سرمایه او شتمنی پخپل اصل کښې د ظلم، ظالمانو او نورو بیعدالتیو په مقابل کښې خپل خاوند او مالک زبون، جبون، ترسو او بزدله کوي او د مجادلې او مبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ورنه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون او جبون وي او د حق او عدالت په برقرارولو کښې د ظلم او ظالم له مقابلې نه ووېرېږي یا وډار شي.

نو ځکه اسلام سرمائې او شتمنی ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمایه دار چه خپله سرمایه د جامعې د خیر او د خلکو د ګټې د پاره په کار اچوي په اسلام کښې ډېر غټ حیثیت او مقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابېږي.

اسلام نه یواځې فاحشه غنا او سرمایه چه د انسانیت دښمن دی بد ګڼی بلکه هر هغه شی چه له یوه انسان نه د هغه انسانیت اخلی نه خوښوي او داپدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانیت پروره دین دی.

غیرملي، غیر دیموکراتیک، غیرولسي مسلکونه او نظامونه چه د ځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار، ملاک، خان او سرمایه دار اتکا کوي، همدوی د خپلو اجرااتو د پرمخ بیولو د پاره جذبوي ځکه چه عقیدوي او مفکوروي نژدیوالی او اشتراک دوی یوله بله سره تړي او ملګری کوی داپدې چه د دغه راز خلک په ټولنې کښې د تخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری او غیرملی او غیر ولسي مسلکونه یا نظامونه خو په ټولنې کښې غیر د فساد له خپرولو نه بله سرمایه ګذاري اصلاً نه منلی شي او نه ئې کولی شي.

بیا هم همدا د اسلام دین دی چه هدف او مقصد ئې د اجتماعی عدالت تامین، د مساواتو برقراری او د واقعي دیموکراسۍ تعمیم دی نو ځکه ئې د فتنې، فساد او ظلم د له منځه وړلو د پاره له خپله آغازه د دغو ظالمانو، سردارانو او سرکشو خلکو د مخالف قطب یعني د تودې په اکثریت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده او د خپلو اجرااتو او اهدافو د پرمخ بیولو د پاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک او ملګری کړی دی.

د حضرت محمد (ص) او د هغه د یارانو او اصحابو حیرانوونکی کارنامې، اجراآت، اقدامات او تعیینات په دغه مورد کښې هم د اسلام د دغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.

دا روش دغه حقیقت ثابتوي چه د اسلام د صدر جامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابرۍ او دیموکراسۍ د پاره خپل اداري او اقتصادي سیستمونه دواړه یوله بل سره هم آهنګ کړی واو دیوه هدف د تامین د پاره ئې یو ځای پرمخ بیول.

د حضرت محمد (ص) په مبارکو لاسونو باندې د حضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان او د اسلام د نورو ډېرو واقعي پیروانو د ثروت او دارایۍ د توزیع کولو طرز همدغو نادارو او بیوزلو ته دا په ټینګه ثابتوی چه یواځې او یواځې همدا د اسلام دین او هغه هم د حضرت محمد (ص) او د هغه د یارانو او اصحابو د وخت اسلام و چه رفتارئې د ګفتار او کردار سره یو وچه هغه په ډېر وسیع معنیٰ عبارت و د یوې سالمې او آزادې جامعی له جوړولو څخه.

عزیزالرحمن «الفت»

د حوت ۱۰ - کال ۱۳۵۲

ketabton.com - The Digital Library

ketabton.com - The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

چاچه په بشري تاريخ کښې بې تعصبه صحيح تحقيق کړی او د منصف نظر خاوند دی دا مني چه پيغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران د بشريت لارښوونکي دي چه دانسان په تهذيب او اصلاح کښې ستره برخه لري او دجوامعو په ښه کولو او سمولو کښې ئې کار او زيار ډېر قدر وړ دی. دوی ددې دپاره چه نيکي په بدۍ او حق په باطلو غلبه ومومي، کړاوونه ګاللي، اورونو ته غورځول شوي، په کاڼو ويشتل شوي، په سولۍ خېژول شوي او رټل شويدي. ددوي په تعليم او تربيت ډېرنه سړي سړي شويدي او قومونه دانسانيت په سمه لار منزل مقصود ته رسيدلي دي.

هر دين په خپل وخت کښې دتکامل او ترقۍ په لور کاملاً يو مفيد حرکت و چه بشريت ئې وړاندې بيولی او فرهنګ ته ئې لوی خدمت کړيدی، دفرد جوړښت او دټولنې ټولښت دلويو اديانو ميوه ده چه اسلام دغه ميوه نوره هم خوږه کړيده. په دې کښې شک نشته چه دفرد او جامعې ښه والی او سموالی يو په بل پورې کلک تړون لري.

افراد جامعه جوړوي او جامعه دافرادو په جوړولو کښې مؤثر نقش لري. دفرد درشد او تکامل دپاره ښه جامعه په کارده او ښه جامعه دښو اشخاصو په لاس جوړېږي. که دفرد او جامعې ترمنځ توازن ونه ساتل شي نو بيا يو په بل تېري کوي او خوري ئې.

په يوه ټولنه کې که فرد او فرديت ته زياته اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وکړي نو بيا ځينې افراد دخپلو خاصو استعدادونو يا د مساعدو شرايطو او حالاتو په وجه ډېر پياوړي کيږي او په نورو افرادو تسلط پيدا کوي چه په دغه صورت کښې دانساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغيان کوي. که بالعکس فرد بيخي بې اهميته وګڼل شي او دټولنې دقربانۍ ګډوری شي نو بيا دجامعې درونړ سيوری په افرادو لوېږي او استعدادونه ئې وده نشي کولی. دفرد او جامعې په معامله کښې افراط او تفريط دواړه ډېر خطرناک دي او ددغې موازنې ساتنه ډېرزيات دقت غواړي. که ددې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي.

اسلام دفرد او جامعې په جوړولو کښې داجتماعي نظام په حيث هم دفرد شخصيت او حيثيت محترم ګڼلی، هم ئې دجامعې خير او مصلحت په نظر کښې نيولی دی، هم ئې يو قوي او ستر جماعت يعنې اسلامي امت جوړ کړی چه عرب او عجم، تور او سپين، بډای او فقير ته ئې مساوي حقوق ورکړی او اجتماعي عدالت ئې له هرڅه پورته او لوړ ګڼلی دی، هم ئې دشخصيت او استعداد رشد او تکامل ته زمينه مساعده کړې چه افراد دقابليت په صورت کښې نبوغ او قهرمانۍ ته ورسيږي او فرديت تجلی وکړي.

دفرد او جامعې جوړول د دواړو دپخلاکولو او ملګري کولو په معنی هم په اسلامي نظام کښې په ډېر دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد کښې اسلا م موندلی دفرد او جامعې متضادې ګټې خوندي کوي او يوله بله ئې مربوطوي.

اسلام د فرديت له روزلو سره په افرادو کښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي کړی چه فرد دجامعی په خدمت کښې دسر او مال قربانۍ ته چمتو شو او په خپله اراده ئې عمومي خير او مصلحت په شخصي ګټو مقدم وګاڼه او شخصيت ئې دخلکو په خدمت کښې ومومند.

د اسلام دبرياليتوب راز په همدې کښې دی چه په خپلو پيروانو ئې د ايثار او قربانۍ رښتيانۍ جذبه او ټينګه اراده پيدا کړه چه د اجبار ځای اختيار ونيوه.

ketabton.com - The Digital Library

په اسلام کښې د جامعې د خير او مصلحت د پاره د سر او مال قربانول يو لوړ هدف وګرځيد او تقدس ئې وموند چه په روحي او نفسياتي لحاظ څه باېلل څه ګټل وګڼل شوه او په ذهن او شعور کښې ډېر لوی اساسي او حسي بدلون راغی او د قرباني افتخار د افرادو نصيب شو.
که چيرې اسلام فرد ته د مالکيت حق نه وای ورکړی څه به ئې قربان کړي وُ؟
که فرد په فداکاری مجبور وای او د ده اراده پکښې دخيله نه وای د ايثار او فداکاری معنی به څه وه؟
دېې ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشيني و او د فکر کولو ضرورت به نه و موجود.
پخوا تردې چه د اسلام فعال او خلاق نقش د فرد او جامعې په جوړولو کښې په دواړو معناؤ و څيړو ښه به داوي چه داختصار په ډول د اسلام په حقيقت او ماهيت ځان پوه کړو او پخوا تردې چه د اسلام ماهيت او حقيقت ځانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم د نبوت او رسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

مُحمد صلی الله عليه وسلم

۵۷۰-۶۳۲م

کله چه د وحي ورځې رانژدې شوې محمد (ص) له خلوت سره مينه پيدا کړه ځکه به د حرا غار ته ورته او په شپو شپو به ئې هلته عبادت کاوه او آسماني خوبونه به ئې ليدل. دده رښتياني خوبونه د وحی مقدمات وچه د چا په قول ئې شپږ مياشتې دوام وکړ.
د عمر څلويښت کاله ئې چه پوره شوه حضرت جبريل ورته د روژې په (۱۷) د دوشنبې په ورځ د نبوت پيغام راووړ دغه وخت د قمري کال په حساب دده عمر څلويښت کاله، شپږ مياشتې او اته ورځې وې او د عيسوي ميلاد (۶۱۰) د اګست شپږمه وه چه دی د حرا په غار کښې و او د (اِقرَاْ) امر ورته وشوه چه د وحی آغاز ؤ.
چا چه لومړی په ده ايمان راوړ په ښځو کښې بي بي خديجه، په هلکانو کښې لس کلن (علي) او په آزادو سړيو کښې په احرار و رجالو کښې (۳۷) کلن (ابوبکر)، په مواليو کښې (زيد بن حارثه) په مريانو کښې (بلال بن رباح) حبشي و.

اسلام ته خفی دعوت:

وروسته تر هغه چه (يآأيُهاالمدَثِر) سورت نازل شو محمد (ص) په غير علني ډول اسلام ته د خلکو بلنه شروع کړه او دهغه خفي دعوت درې کاله دوام وکړ، په دغه موده کښې به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. يوه ورځ يوه مشرک وليده چې (سعد بن ابی وقاص) په يوه پټ ځای کښې لمونځ کوي ځکه ئې دده دغه کار وغانده او سعد دهغه سره په شخړه اخته شو او مشرک ئې زخمي کړ، دالومړی وينه وه چه په اسلام تويې شوه.
په همدغه وخت کښې رسول الله (ص) او څو تنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئې لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم د صفاد غونډۍ په بيخ کښې دارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښې له سابقونو څخه دی.
يو شمير صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي ؤ داوو: عثمان ابن عفان، زبير بن عوام، عبد الرحمن بن عوف، سعد بن ابی وقاص او طلحه بن عبيد الله.

ketabton.com - The Digital Library

د اسلام اظهار:

دخفي دعوت درې کاله چه پوره شوه په (۶۱۳) عيسوی کښې الله پاک رسول الله (ص) ته امروکړچه خلک په ښکاره دين ته راوبوله (فَاصدَع بمَا تُوءمرُوَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ - الحجر آيت۹۴) يعنی ښکاره کړه هغه څه چه پرې مامورکېږې اوله مشرکالوڅخه مخ واړوه.

دا هم ورته وويل شوه:(وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ - الشعرآء آيت ۲۱۴) وويروه خپله ډېره نژدې قبيله.

د اسلام ښکاره دعوت چه شروع شو او پيغمبرخپل رسالت علني کړ د قريشو مشران: عتبه او شيبه د ربيعه زامن، ابوالبختري دهشام زوی، اسود ابن المطلب، وليد ابن مغيره، ابوجهل بن هشام ، عاص بن وايل سهمی، نبيه او منبه دحجاج زامن اودا سې نور ابوطالب دحضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئې ويل:

ستاوراره زمونږ خدايان وکنځل، زمونږ دين ته ئې بدوويل، زمونږ پلرونه ئې گمراهان وبلل، ته به يا هغه منع کوې او يا به ئې مونږ ته پرېږدې او لاس به ترې اخلې، زمونږ دين ستا دين هم دی او تاهم دهغه دين ندی قبول کړی. ابوطالب له هغوی سره په ښه ژبه خبرې وکړې او رخصت ئې کړه دی پخپله رسول الله (ص) ته ورغی او د هغوی دغه خبرې ئې ورته وکړې، دخدای رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خيست او خپل رسالت ته ئې دوام ورکړ.

قريش بيا ابوطالب ته ورغلل او داځل ئې ورسره په تنده لهجه خبرې وکړې خو بيا هم څه نتيجه ترې حاصله نشوه دريم ځل بيا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مگراولوالعزم پيغمبرخپل رسالت په هيڅ صورت پرينښود. بالاخره قريشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وکړه او ورته ئې وويل که له دغه کاره لاس واخلې هرڅومره مال چه غواړې دربه ئې کړو چه له ټولونه زيات مالدارشې، که د قريشو قيادت او سيادت دې خوښ وي ټول به دې اطاعت ته غاړه کېږدو او امرونه به دې منو ، که مريض ئې او څه صحي عارضه درته پيښه وي طبيبان به درته راوغواړو او علاج به دې وکړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب کښې وويل: که څوک مې په يوه لاس کښې لمر او په بل لاس کښې سپوږمۍ کېږدې قبول به ئې نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.

کله چه قريش پخپلو ټولو کوششونو کښې ناکامه شوه نو د حضرت محمد (ص) او دده داصحابو دځورولو او ازارولو اراده ئې وکړه او خصوصاً هغه مومنان چه ضعيفان او بې مرستې و لکه موالي او غلامان چه قومې ملاتړئې نه درلود او له نوروځايو راغلي و له سختو شکنجو او عذابونو لاندې ونيول شوه چه له اسلامه واوړي او د حضرت محمد (ص) پيروي پرېږدي مگر اسلام او حضرت محمد (ص) دخپلو پيروانو په روح او ضمير کښې دومره عميق نفوذ کړی وچه د دين په لار کښې ئې د سر او مال قربانول ابدي ژوند گاڼه او له ډېرو شديدو فشارونو لاندې ئې خپل ايمان ټينګ ساته.

په دغسې وخت کښې چه مومنان ډېر لږ او په ډېر ضعيف حالت کښې و د حضرت محمد (ص) علني تبليغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډېر مشکل امتحان سره مخامخ کړل.

هغه نقش چه اسلام ئې دافرادو او اشخاصو په روحی تقويه او معنوي جوړښت کښې لري په همدغه لومړی مشکله مرحله کښې خپله معجزه ښيي او دا ثابتوی چه اسلام دډېرو ضعيفو کسانو روحيه او سجيه څومره پياوړې کړه او له څنګه خلکو نه ئې څنګه خلک جوړ کړه؟

دمثال په ډول ددغو څوتنو مقاومت او ټينګ عزم دخاصې يادونې وړدی.

بلال:

حضرت بلال دحبشي رباح زوی چه مور او پلار ئې اسيران نيول شوي و او دی د اميه بن خلف غلام پاتې شو د اسلام په دين مشرف شو او په همدغه وجه به اميه دی لوڅ لغړ په سره غرمه کښې په سروشګو کښې خښ کړ او درنه تيږه به ئې په

ketabton.com - The Digital Library

سینه ورته کېښوده چه د کفر کلمه پرې ووايې اولات ومنات او عزی په خدايي ومني مګر بلال به په همدغه حال کښې احد احد ويل او خپله عقيده ئې نه پټوله.
چاچه د مکې معظمې د سره اورې سره غرمه ليدلې وي هغه پوهيدلی شي چه د دغه عذاب تحمل څومره مشکل دی او په دغسې حال کښې د وحدانيت اواز او چتول څنګه ايمان غواړي؟
يوه ورځ چه د غه حال ابوبکر وليد نو اميه ته ئې وويل له خدايه نه ډاريږې چه د غه مسکين د غسې په عذابوې. اميه ورته وويل: تا فاسد کړيدی ته ئې خلاص کړه. ابوبکر وويل: زه يو غلام لرم چه ستا په دين دی هغه به تاته درکړم ته دی ماته راکړه. اميه داخبره ومنله او بلال ئې حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ او له د غسې عذابونو نه ئې نجات ورکړ.

ياسر، عماربن ياسر اوسميه (دياسر ښځه):

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارم قم کښې و او د مسلمانانو شمير لا څلويښتو تنو ته نه و رسيدلی چه عمار، ياسر او سميه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په تکنده غرمه کښې ابطح ته بيول او سرې شګې به ئې پرې رااړولې چه دغه دين پريږدي او بېرته پخواني دين ته واوړي. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال وليدل نو ورته ئې وويل:
(صَبراً آلَ يَاسَر فَاِنّ مَوعِدَکُمُ الجَنّهُ) صبر کوی ځای موجنت دی. دا لنډه وينا چه ديوه پيغمبر د خولې وه دومره موثره وه چه ياسر په دغه سخت عذاب کښې مړشو او خپل ژوند ئې د عقيدې په لاره کښې قربان کړ.
سميه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابوجهل ورته بد رد وويل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابوجهل په ډيرې بيرحمۍ په فجيع او وحشيانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړی شهيده همدغه سميه د عمار مورده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسيده. سميه په د غسې حال کښې هم له ابوجهل غوندې ظالم او قسي القلب سړی نه ونه ويريده او ځواب ئې وروګرځاوه.

خباب:

وائي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او د قريشو له لاسه په هغو سرو شګو کښې ښخيده چه جوار به پکښې وريته کيدل مګر خباب په هيڅ صورت چاله خپلې عقيدې وانه ړاوه او په خوله ئې هم د کفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اورسرې کړې تيرې هم اېښودل کيدې.

صهيب:

د سنان رومی ځوی صهيب چه دی او عماربن ياسر په يوه ورځ مسلمانان شوی ؤ او د مسلمانانو شمير لا څلويښتو ته نه و رسيدلی د قريشو له لاسه ئې ډېر عذابونه او کړاوونه وليدل او د هجرت اراده ئې وکړه قريشو دی پدې شرط پريښود چه خپل مال ئې ټول قريشو ته پريښود او دی ترېنه يوسر او دوه غوږه لاړ.

عامربن فهيره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامربن فهيره اسلام راووړ. دی هم د ضعيفانو له جملې څخه و او له ډېرو ستونزو او کړاوونو سره مخامخ شو مګر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ او بې ايمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپيره او ازاد ئې کړ.

ketabton.com - The Digital Library

لبيبه:

دبنی مومل مينځه هغه وخت مسلمانه شوه چه عمربن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر د اسلام په وجه لبيبه په راز راز عذابونو کړوله مګر عمرغوندې يوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبيبې په ايمان غلبه وموميي او د اسلام جذبه ئې مړه کاندې. دا هم حضرت ابوبکر وپيرله او ازاده ئې کړه.

دا و دايمان دقوت يو ښو مثاله چه د شرک او کفر په مقابل کښې ئې ثبات او مقاومت د اسلامي تاريخ له مفاخرو څخه ګڼلی شو.

اوس چه د اسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به يو اجمالی نظر واچوواو و به ګورو چه دغه دين له خپلو پيروانو څه غواړی او څه ترې جوړوي؟

اسلام

د اسلام سپيڅلی دين په دوو ټکو کښې خلاصه کولی شو:

ايمان او صالح عمل.

په قرآن کريم کښې چه هرځای ايمان ياد شويدی صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَات) ورسره جوخت ملګری دی. يعنې بې عمله ايمان اوبې ايمانه عمل ئې ندی پکار.

ايمان دهغې عقيدې نوم دی چه سړی ديوه خدای خدائي، دمحمد (ص) پيغمبري دزړه په صدق ومني، قرآن کريم او دالله تعالی (ج) نورکتابونه، ملکې اوپيغمبران په حقه وګڼي، خير او شر د خدای له لوري مقدر وبولي او پس له مرګه بيا ژوند ته اميدوار وي.

صالح عمل دوه ډوله دی: يو هغه فرايض او واجبات دي چه مومنان ئې دعبادت په توګه سرته رسوي يعنی کلمه ويل، مونځ کول، روژه نيول، زکوة ورکول، حج اداکول او داسې نورواجبات.

بل هغه اجتماعي وظايف اومکلفيتونه دي چه په اجتماع او جامعې پورې تعلق لري او په نوروئې اثر پرېوزي. په تعبدي فرايضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډېر قوي دی چه نورو ته ئې خير او ګټه رسېږي.

دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، دصالحو اعمالو ډېره درنه او مهمه برخه هغه وجايب اوتکاليف دي چه اجتماعي ژوند او دجامعې نيکمرغي تامينوي.

اسلام که له يوې خوا دمومن اومسلمان تعلق له خدای سره ټينګوي له بلې خوائې دجامعې دمفيد اوصالح غړی په حيث دجامعې اجتماعي خدماتو ته چمتوکوي او دخدای له مخلوق سره ئې مينه او همدردي پيدا کوي.

که څوک په اجتماعي وجايبو اوتکاليفو کښې مقصر وي تش زهد اومحض عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.

په قرآن کريم کښې د اسورت: (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)

په ډېر صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه يوازې مونځ ددينداری دليل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره ديتيم او مسکين مرسته او لاس نيوی هم ددين مهم رکن دی که څوک دا کارنه کوي او محض عبادت او مونځ کوي هغه په حقيقت کښې ريا کار اوله لمانځه څخه غافل دی چه دين ئې په صدق نه دی منلی او د افسوس وړدی.

په دې آيتونو کښې الله تعالی دخطاب په ډول خپل رسول (ص) ته وايي:

ketabton.com - The Digital Library

آیالیدلي دې دي هغه څوک چه د دین تکذیب کوي او د جزا ورځ دروغ ګڼي دا هغه څوک دی چه یتیم رټي او د مسکین په مړولو کښې له تحریص او بیړې نه کارنه اخلي، د هغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.

ماعون هغه ورځني کار آمد شیان دي چه خلک ئې معمولاً یوله بله په عاریت غواړي لکه: کټوه، دیګی، تبر، لور، تار، ستن او داسې نور.

په اسلام کښې مومن د مومن ورور ګڼل شوی او (اِنّمَا المؤمِنُونَ اِخوَةٌ) قرآنی تړون دی چه مومنان ئې د ایمان په حبل المتین ټینګ تړلي دي.

دا وروري محض دخولې خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه باید په زړه کښې ځای ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.

رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسې معرفي کوي:

(لَا یُؤمِنُ اَحَدُکُم حَتّیٰ یُحِبَّ لِاَخِیهِ ما یُحِبُّ لِنَفسِهِ-عن انس رواه البخاری) یعنې ستاسو هیڅ یو (کامل)مومن کیدی نشي څو چه دخپل ورور دپاره محبوب ونه ګڼي هغه چه دځان دپاره محبوب ګڼي یعني هغه څه چه په ځان ئې لوروي باید په بل مومن ئې هم ولوروي. داهم درسول الله (ص) حدیث دی:(اَلمُؤمِنُ اَخُو اَلمُؤمِنِ لَا یَظلِمُهُ وَلَا یَخذُلُهُ وَلَا یَسلِمُهُ)مومن د مومن ورور دی چه نه پرې ظلم کوي نه ئې یو اځي پرېږدي او نه ئې ظلم ته سپاري. په یوه بل حدیث کښې راغلي دي:(اَلمُؤمِنُ لِلمُؤمِنِ کَالبُنیَانِ یَشُدُّ بَعضُهُ بَعضَاء-عن ابی موسیٰ رواه البخاري) مومن د مومن دپاره لکه بناء داسې ده چه بعضې ئې بعضې ټینګوي.

د مسلمان په باب رسول الله(ص) ویلي دي:(اَلمُسلِمُ مَن سَلِمَ اَلمُسلِمُونَ مِن لِسَانِهِ وَیَدِهِ-بخاري) مسلمان هغه دی چه مسلمانان ئې له ژبې او لاس څخه په امان وي.

اسلام دیوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه ګوري بلکه په اجتماع کښې ئې ګوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رویه لري.

وایي چه یوه شاهد د حضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي اداکړه او هغه دغه شاهد ته وویل داسې څوک راته راوله چه تا پېژني. شاهد یو سړی راووست چه د شاهد ښه ستاینه ئې وکړه عمر (رض) ستایونکی ته وویل ته ئې نژدې ګاونډی (همسایه) ئې چه مدخل او مخرج ئې درته معلوم وي؟ستایونکي وویل: نه ! عمر (رض)وویل: په سفر کښې ئې ملګری شوی یې چه اخلاقي مکارم ئې درته څرګند شوی وي؟ هغه وویل: نه ! عمر (رض) بیا وویل: د درهم او دینار معامله دې ورسره کړیده چه پرهیزګاري او تقویٰ ئې درته ښکاره شوی وي؟ هغه بیا دنه ځواب ورکړ.

داځل حضرت عمر (رض) ورته وویل: ګمان کوم چه په مسجد کښې دې په لمانځه ولاړ لیدلی چه د قرآن په لوستلو ئې همهمه او زمزمه کړیده او خپل سرئې ټیټ کړی او جګ کړی دی. ستایونکی وویل: هو ! عمر هغه ته وویل: ځه لاړ شه ته ئې نه پېژنې او شاهد ته ئې وویل: لاړ شه بل څوک راوله چه تا پېژني.

له دې ماجرا څخه ډېره ښه معلومېږي چه اسلامي نظر یو مسلمان یوازې په مسجد کښې نه ګوري په کور کښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئې هم ګوري او شهادت ئې هغه وخت قبلوي چه عملاً ئې اجتماع ته ښه امتحان ورکړې وي. هغه څه چه اسلام ئې په پوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئې په دې آیتونو کښې ئې بیان په ښه شان شویدي:

(لَّیْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْیَوْمِ الآخِرِوَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِیِّینَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْیَتَامَى وَالْمَسَاكِینَ وَابْنَ السَّبِیلِ وَالسَّآئِلِینَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِینَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِینَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِینَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ:۱۷۷) نیک عمل یوازې دانه دی چه خپل مخونه د مشرق او مغرب خواته واړوئ. لو یه نیکي د هغه چانیکي ده چه په خدای او دقیامت په ورځ، په ملکو، په کتابونو او په پیغمبرانو ایمان راوړي او مال ورکوي سره له

ketabton.com - The Digital Library

دي چه ورته ګران وي خپلوانو ته يتيمانو ته محتاجو ته، مسافرو او سوالګروته اولګوي ئې دغاړو په ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او پخپل عهد وفاکوي کله چه عهد وکړي(او خاص ګرزوو) صبر کوونکی په سختيو، کړاوونو او په جنګ کښې. دا ډله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دين کښې او هم دوی دي متقيان. په دې آيت کښې پس له ايمانه اول مال ورکول خپلوانو، يتيمانو، مسکينانو، پرديسيانو، سوالګروته او دغلامانو دازادولو دپاره نيک کار ګڼل شوی او پس له هغه مونځ او زکات.

دلته د زکات ذکر دابښيي چه يوازې د زکات ورکړه کافی نه ده بايد سربيره په زکات نور مال هم په خيريه چارو کښې دحاجت خاوندانو ته ورکړشي. وفا په عهد او په شدايدو کښې صبر او ثبات هم د اصلي نيکۍ مهمه برخه ده.

رښتيانی ايمان او اسلام له خدای او رسول او له فی سبيل الله جهاد سره داسې ټينګه مينه غواړي چه نورې مينې ئې په مقابل کښې دوجود اظهار ونکړی شي څنګه الله تعالی فرمائي:

(قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ التوبه آ:۲۴) وو ايه ! (ای محمده)که دي ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسو ورونه، ستاسو ميرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پيدا کړي مو دي او هغه تجارت چه دبازار له سړيدو څخه ئې په ويره کښې ياست او هغه استوګنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله او له فی سبيل الله جهاد څخه زيات محبوب، نو بيا دخدای عذاب ته سترګې په لاره اوسئ. په دې آيت کښې هغه ټول شيان چه انسان ورسره ډېره مينه لري او په هر چا له هرڅه نه ګران دي ياد شويدي او بيا ويل شوي که ددغو ټولو په مقابل کښې دخدای، درسول او فی سبيل الله جهاد پله درنه نوي د الهي عذاب مستحق ياست او دغه راز ايمان هغه ايمان نه دی چه دفلاح موجب ګرزي.

تش په ژبه ايمان څه ايمان نه دی بلکه ايمان يوه راسخه عقيده ده چه له زړه سره نه شکېدونکی تعلق لري.

قرآن پخپله دايمان په باب وائي: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ –الحجرات آ:۱۴) باديه نشينو عربو وويل چه ايمان مو راوړی. وو ايه (ورته) ايمان مو نه دی راوړی ليکن ووائئ منقاد شوي يو حال دا چه ايمان مو زړونو ته نه دی ننوتی.

هغه ايمان چه زړونو ئې مزه ليدلې ده له هرڅه نه خوږدی او دغه ايمان هرڅه کولی شي. ايمان بايد کامل وي ناقص او نيمګړی ايمان څه ګټه نلري. الله تعالی فرمايي:

(أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاء مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ:۸۵) آيا ايمان راوړئ دکتاب په يوه برخه او په بله برخه کافر کېږئ څوک چه له تاسو څخه دغسې کوي د هغه جزا نه ده مګر رسوايي ده ددنيا په ژوند کښې او دقيامت په ورځ به سخت ترين عذاب ته ورګرزول کېږي. دا ځکه چه ايمان تجزيه نه قبلوي او دخدای کتاب داسې نه دی چه څوک به ترېنه څه اخلي او څه به ردوي. دخدای امر همدغه دی چه وايي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً –البقره آ:۲۰۸) ای مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دا نه دي چه سړی يوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور دباندې ولاړ وي.

اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خدای له لورې نازل شويدي عملي تطبيق غواړي او تعميل ئې حتمی دی.

په اسلامی هيوادونو کښې که اسلامي شريعت جاري نه وي او د خدای داحکامو خلاف فيصلې او اجراآت کېږي دغسې نظام ته اسلامي نظام نشو ويلی.

ketabton.com - The Digital Library

په اسلام کښې دخدای له حکمه مخالف حکم دچلیدونه دی، اصلي حکومت دخدای حکومت دی د اسلام زما مداران دخدای د احکامو چلوونکي او تطبیقوونکي دي. الله پاک خپل پیغمبرته وایي:(فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ –المایده آ:۴۸) نو حکم وکړه د دوی تر منځ په هغه څه چه خدای نازل کړیدي، په بل آیت کښې وائي:(وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ– المایده آ:۴۴) اوهر څوک چه حکم ونکړي دهغه څه موافق چه خدای نازل کړیدی نو دغه ګروه همدوی دي کافران.

اسلام له مومن او مسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې دخدای له ویرې بله ویره باید په زړه کښې ونلري اوبې زړه سړی کامل مسلمان کیدی نشي دخدای په اوامرو او مناهیو کښې دا امر اونهی هم شته چه وایي:(فَلاَ تَخْشَوُالناس وَاخْشَوْنِ، فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ –المایده آ:۳ او۴۴) نومه ډاریږئ له خلکونه او وډارشئ له ما څخه یوازې له خدای څخه ډاریدل اوله خلکو څخه نه ویریدل د اسلامی احکامو په تعمیل کښې ډېر زیات دخل لري.

دمثال په ډول دعدالت قایمول هغه ګران کاردی چه کله د اشخاصو او کله دیوه قوم ددښمنۍ باعث ګرزي او یوډارن ویرندونکی سړی نشي کولی چه په دغسې مواردو کښې عدالت وچلوي. په دغسې مورد کښې هغه څوک چه له خلکو ډاریږي یاله خدایه نه ډاریږي په دواړو حالو کښې دعدالت له قیام څخه ډډه کوي او څوک چه هم له خلکو ډاریږي او هم له خدایه نه ډاریږي هغه خو هیڅکله ددغه کارجوګه نه وي. په قرآن کریم کښې چه د عدل کولو او دبی عدالتۍ دمخنیوي په باب ډېر تاکید شوی دا هم ویل شوي دي:(وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى المائده آ:۸) اوباعث دې نکړي تاسې دقوم دښمني په دې چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زیات نږدې دی تقوی ته. په یوه بل آیت کښې وایي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ- النساء آ:۱۳۵) ای مومنانو اوسئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي دخدای دپاره که څه هم ستاسو په ضرروي یا ستاسې دمورو پلار اوخپلوانو په ضرروي، غنې وي که فقیر خدای په دوی زیات مهربان دی، پیروي مه کوئ دنفسي هوا په عدالت کښې.

عدالت قایمول طبعاً له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه پخپله مظلوم واقع شي یابل مسلمان دمظلومیت په حال کښې ووینی اوبې تفاوته پاتې شي. رسول الله (ص) وایي:(اِنَ اَعظَمَ الجِهَادِ عِندَ اللهِ کَلِمَةُ عَدلٍ عِندَ اِمَامٍ جَایِرٍ ابوداؤد-ترمذي) لوی جهاد دخدای په نزد دعدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. د اسلام ټول واجبات بیانول او اسلامی تربیه او اخلاق په تفصیل سره ښودل په دغه مختصربحث کښې نه ځاییږي. دلته همدومره یادونه بس ده چه اسلام دمسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي او سیاسي لحاظ حاکمیت لري چه دغه حاکمیت په تشریعي برخه کښې دقانون په حیث کامل تطبیق غواړي. له بلی خوا اسلام دتهذیب النفس او روحي تزکیې په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژورې ریښې لري چه دفرد او جامعې په جوړښت کښې ئې اخلاقي او تربیوي اغیزې څرګندې دي.

اوس چه د اسلام ماهیت او حقیقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه ګورو چه اسلام څنګه جامعه جوړه کړه؟ او څنګه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخو کښې د اسلام حقیقت نورهم ښه څرګندیږي او د اسلام پیژندنې په باب ښه مرسته کوي.

ketabton.com - The Digital Library

اسلامی جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفیٰ (ص) په مکه مکرمه کښې خپل رسالت د اسلام په تبلیغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبایلو او عشایرو ویشل شوي و او مختلف عقایدئې درلوده یعني له قبیلوي تعصبونو او دښمنیو سره ئې په افکارو او معتقداتو کښې هم تشتت او اختلافونه موجود و.

ځینې په دې عقیده وچه نه خدای شته او نه پس له مرګه ژوند. ژوند همدغه دی چه په دنیا کښې دی او مرګ د دهر او زماني کاردی. قرآن کریم د دغو کسانو دغه عقیده په دې ډول بیانوي:

(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ–الجاثیة آ:۲۴) ځینې نور د خدای په وجود قایل وومګر پس له مرګه ژوند ته نه وو قایل. نور خلک د بتانو بندګان و او هرې قبیلې د ځان د پاره بیل بت په خدائي منلی ؤ.

(ود) د کلب د قبیلې (سواع)د هذیل (یغوث)د مذحج او یمنی قبایلو (نسر)د ذی الکلاع (یعوق) د همدان (لات) د ثقیف (عزی) د قریشو او بنی کنانه (منات) د اوس او خزرج د قبیلو خدایان و. او تر د غو ټولو بتانو لوی بت (هبل) و.

سربیره په دې ځینې خلک یهودیت ته، ځینې نصرانیت ته قایل و، چا د ملکو بندګي کوله او چا د پېریانو.

اخلاق او عادات په ډېر منحط حال کښې و، ښځوته په انساني ارزښت نه وو قایل، لوڼې به ئې ژوندۍ ښخولې، غلامان د حیواناتو په څیر ګڼل کیده، فحشاء، ربا، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبیلوي افتخار، نسبي غرور او خرافات پرستۍ په اذهانو تسلط درلود.

په دغسې حال کښې له دغسې شرایطو لاندې چه نه نظم و او نه آئین نه یو ملي حکومت و، نه سیاسي او اجتماعي سازمانونه، له دغسې خلکو نه یو امت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.

د اسلامي جامعې اساس په مدینهٔ منوره کښې کېښودل شو او دغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه یعنې یو جزء خواران او فقیران او بل جزئې شتمن او بډایان وچه په آغاز کښې ئې طبقاتې تضاد موجود و خودغه تضاد د اسلام تحت الشعاع واقع شو او مینه په هر څه غالبه شوه.

د مکې مسلمانانو د اسلام د پاره خپل کورونه او مالونه په مکه کښې پرېښودل، له خپلو ډېرو نږدې عزیزانو څخه جلا شوه او مدینې ته د بیوزلو پردیسیانو په حیث راغله. انصارو دوی ته د اسلامی جذبې په تقاضا په ډېره مینه کورونه او ځایونه ورکړه او په دوی باندی ئې پیرزوینه ډېره زیاته وه.

مهاجرین فقیران و او مدینې ته د پردیسیانو په حیث راغله، انصار چه د مدینې اصلي او سیدونکي او شتمن خلک و، دوی ته ئې په خپلو کورونو کښې ځای ورکړ او خپله شتمني ئې ورسره شریکه کړه حتی چه د انصارو یوه تن یوه مهاجر ته وویل: زه دوه میرمنې لرم هره یوه چه ستا خوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئې په نکاح واخلې.

د مهاجرینو هغه فداکاري چه د اسلام د دین د پاره ئې خپل هر څه د مکې قریشو ته پرېښوده او دوی یو سر او دوه غوږه مدینې ته راغله او د انصارو دغه ایثار چه د اسلام په جذبه ئې مهاجرینو سره هر راز مادي او معنوي مرستې وکړې په بل عبارت د شتمنو او نیستمنو دغه راز ائتلاف او دیوې جامعې تشکیل د نن ورځې د اقتصادي ګټو او طبقاتي تضاد په منطق نه برابرېږي.

دا جامعه په اسلامي اخوت او مشترکه عقیده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله (ص) د مهاجرو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ تړونونه قایم کړه. په دې ورورولۍ کښې عرب او عجم، غلام او بادار، تور او سپین فرق نه درلود او د منافعو تصادم پکښې څه د رزنښو اچولی.

د انصارو ایثار په قرآن کریم کښې د اسې ستایل شویدی.

ketabton.com - The Digital Library

(يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ ولايَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آ:۹)يعنې دوى محبوب او عزيزګڼي هغه چه دوى ته هجرت کوي او څه چه مهاجروته ورکول کېږي انصار پخپلو زړونو کښې څه حسد نه حس کوي، له ځانه نورمقدم او غوره ګڼي که څه هم دوى پخپله محتاج او اړ وي.

دا آيت هغه حال بيانوى چه د ېرمالونه د (فئي)په صورت يعني بې جنګه د رسول الله(ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وويشل او دانصار دوو تنوته يکښې برخه ورکړه شوه چه هغوى څه نلرل او نور ټول انصار بې برخې پاتې شوه.

دغه ويشنه په دې لحاظ وه چه دمهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه اوتسويه مراعات شي مګر بيائې هم انصاروکښې څه رخه پيدا نکړه او دمهاجروحق ئې مقدم وګاڼه.

هغه مثالي جامعه چه اسلام دحضرت محمد (ص) له وخته دحضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنيا ته وړاندې کړه يوه داسې جامعه وه چه سياسي قدرت پکښې بې کبره اوبې غروره دډېرصالح خدمتګارپه حيث استعمال شو او عدالت، تقوى، مساوات، حريت، قناعت او په نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.

داسلامي جامعي په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخيل و او دمحيط وماحول له سطحې نه ئې مقام ډېر او چت و. په داسې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود اوملي قدرت لا نه و متشکل شوى حضرت محمد(ص) دقرآن په لارښوونه دقوميت او وطنيت له ساحې نه بهرخپل رسالت دټولو خلکو او عالميانو دپاره وګاڼه او په عربوپورې محصورپاتې نشو. دقرآن کريم داآيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ- سوره انبيا آ:۱۰۷) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا —سبا آ:۲۸)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا -النساء آ:۷۹) دامطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام ددين په حيث او ديوه اجتماعي نظام په حيث ډېر وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره وڅکه دمومنين يامسلمين په ځاى د (عالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (کَافَةً لِلنَاسِ) وويل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بني آدم دکرامت خاوند وګاڼه او د (وَلَقَدكَرَمنَابَنِي آدَمَ)اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه او په هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدى.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيدبن حارثه، اسامة بن زيد ، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او مواليو درلود، ددې مترقي عصر په غربي او شرقي ديموکراسۍ کښې ئې مثال نشو موندلى.مونږ وينو اوګوروچه يو زر او څوسوه کاله وروسته په امريکاغوندې هيواد کښې تورپوستکي په څه نظر کتل کېږي.

په نبوي احاديثوکښې دبشر دوستۍ اوبشرپالنې درسونه ډېر موندلى شو چه هلته دمومنانو يا مسلمانانو په ځاى (ناس) ويل شويدى چه په خلک ئې ترجمه کولى شو.

مثلا:(خَيرُ النّاسِ مَن يّنفَعُ النّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کښې بهتر هغه څوک دى چه خلکوته ئې خير اوګټه رسېږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دى:(اَلنّاسُ عَيَالُ اللهِ وَ اَحسَنُ النّاسِ اِلى اللهِ اَحسَنُهُم اِلىٰ عَيَالِهِ) يعنې خلک د خداى عيال دي، دخداى په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خداى دعيال سره نيکي کوي.

په بل ځاى کښې پيغمبر(ص) خلکوته داسې خطاب کوي:(اَيُّهَا النّاسُ اِنَ رَبَّكُم وَاحِدٌ وَ اِنَ اَبَاكُم وَاحِدٌ كُلُّكُم مِن آدَمِ وَ آدَمُ مِن تُرَابِ اِنّ اَکرَمَکُم عِندَ اللهِ اتقَاکُم لَا فَضلَ لِعَرَبِي عَلىٰ عَجَمِي وَ لَا لَابيَضَ عَلىٰ اَسوَدَ اِلَا بِالتّقوىٰ) اى خلکو خداى مويودى پلارمويودى ټول له آدم څخه ياست او آدام له خاورو څخه دى دخداى په نزد ستاسو ډېر مکرم هغه دى چه ډېرپرهيزګار دى، عربي په عجمي او سپين په تور څه فضليت نلري مګرپه تقوىٰ سره.

ketabton.com - The Digital Library

طبقاتي جامعه د اسلام په نظر کښې:

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شمير خلک په نوروباندى باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې داکثريت په اوږوباروي.

استعمارا و استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او دېرخلک دلړو دپاره استعماليږي او قربانيږي.

يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول دضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئي لاهم وحشيان په همدغه ډول خوري مگر په متمدنوقو مونو کښې سرې خورګى اوس په بل ډول ده او هغه داچه بډايان او دقدرت خاوندان ډيرخلک پخپل خدمت کښې په کاراچوي او دهغوى دکار اوزيارپه کټه چرچې کوي خو هغوي ته ډېرلږ څه ورکوي چه ددوى خدمت ته ژوندي پاتې شي.

دغه لوړه او ممتازه طبقه چه دملاکانو، بډايانو، سردارانو، خانانو ياصاحبانو په نامه يادېږي اوفئوډالان ئې عصري نوم دى ددې عصر په ډېروجوامعو کښې دحاکمې طبقې په حيث په خلکو مسلط دي داطبقه خلک په قرآن کريم کښې(مترفين)، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعددو آيتونو کښې ئې يادونه په دې ډول شويده:

۱-(وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ -سبا آ:۳۴) يعني هرې قريې ته موچه استازې ليږلې بډايانو او دنعمت خاوندانوئي ويلي دي څه چه تاسو راوړيدي نه ئې منو. په دې آيت شريف کښې الله تعالى حضرت محمد(ص) په دې پوهوي چه دقريشو دسردارانو اوشتمنو په سرکشۍ او نافرمانۍ مه خوابدى کېږه په هروخت کښې مالداراو او متنعمانوله پيغمبرانو سره مقابله کړيده او دخداى احکاموته ئې غاړه نده ايښې.

۲(وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِم مُّقْتَدُونَ –الزخرف آ:۲۳) مطلب داچه تر تادمخه هم دهرې قريې شتمنو اوآسوده حالوکسانو دخداى هراستازي ته همدغه ويلي دي چه مونږ دپلرواو نيکونو زړه لار نه پرېږدو او په تاپسې نه ځو.

۳-(وَقَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاء الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ –المومنون آ:۳۳) دلته دهود ياصالح(ع) دقوم سرداران او مالداران په ګوته شويدي چه په آخرت ئې باورنه درلود او په کفر ټينګ د آسوده ژوند خاوندان و او قوم ته ئې ويل: دى هم تاسو غوندې بشردى هغه څه خوري چه تاسو ئې خورئ او هغه څه څکي چه تاسو ئې څکئ.

۴_(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا –القصص آ:۵۸) ډيرخله موتباه کړيده قريه چه په معيشت کښې ئې له حده تيرى کړى نو دا دي ددوى استوګنځي چه وروسته تردوى پکښې څوک نه اوسيږي مګر ډېرلږ کسان.

يعني عياشي او په عيش کښې افراط دتباهى موجب دى.

۵-(قَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ –الاعراف آ:۶۰) نوح عليه السلام ته ئې دقوم سردارانو او سرکردګانو وويل: مونږ تا په ښکاره ضلالت کښې وينو.

۶_(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ -الاعراف آ:۶۶) هود عليه السلام ته ئې دقوم کافرو سردارانو وويل: مونږ هرګوره تا په سفاهت کښې وينو او د دروغجنوله جملې څخه دې ګڼو.

۷-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ –الاعراف آ: ۷۵او ۷۶) دصالح عليه السلام دقوم سرکښو اشرافو دقوم ضعيفو مومنانو ته وويل: اياتا سو پوهېږئ چې صالح عليه السلام دخپل خداى استازى

ketabton.com - The Digital Library

دی، هغوی وویل مونږ هرګوره دده په رسالت ایمان لرو متکبرانو وویل مونږ په ټینګه دهغه څخه منکر یو چه تاسې پرې ایمان لرئ.

۸-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا- الاعراف آ:۸۸) دشعیب علیه السلام دقوم متکبرو سردارانو وویل: اې شعیبه هرګوره به تا او هغه کسان چه په تا ئې ایمان راوړی له قریې څخه باسو یا به بیرته زمونږ دین ته راګرځئ.

۹-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعراف آ:۱۲۷) دفرعون د قوم سردارانو فرعون ته وویل: ایا موسی او دده قوم پرېږدې چه په ځمکه کښې فسادونه کوي او ستا عبادت او ستا دبتانو عبادت پرېږدي.

۱۰-(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ-الانعام آ:۱۲۳) په دې آیت کښې د (ملا) کلمه په (اکابر) بدله شویده چه دواړه یوه معنی لري.

الله تعالی وایې په هره قریه کښې مو اکابر مجرمان پیدا کړیدي چه پکښې مکر او امکاري کوي. ددوی مکر په حقیقت کښې له ځان سره دی مګر دوی نه پوهېږي.

له دغو او دغسې نورو آیتونو څخه دا حقیقت ډېر ښه څرګندېږي چه د قرآن په نظر کښې چه د اسلام نظر هم دی اکابر، سرداران او بډایان خو مره منفور دي.

ځوک چه د قرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهېږي چه په اسلامي جامعه کښې د ممتازي طبقې د پاره ځای نشته. په اسلام کښې هغه بډای او مالدار ته هرکلی وایه شي چه تجارت او معامله ئې له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وایې:(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۱۰ او ۱۱) اې مومنانو ! ایا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ایمان راوړئ په خدای او رسول ئې او جهاد وکړئ دخدای په لار کښې په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو دپاره خیر دی که پوه شئ. له خدای سره معامله او تجارت له سراو ماله تېربدل دي ددې تجارت سند داسې ثبت شویدی:

(إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ -التوبه آ:۱۱۱) بې شکه الله تعالی پیرودلې دي له مومنانو څخه ددوی نفسونه او مالونه په دې چه ددوی د پاره به جنت وي نو هرکله چه ددوی سر او مال د خدای مال دی بډایان ددې معاملې په اساس مکلف دي چه د خدای په حکم به وړی مړوي. لوځ به پټوي او ضعیفان به قوي کوي او په پښو به ئې دروي.

هغه بډایان چه دغه کارنکوي اسلام ئې ردوي او له ځانه ئې شړي لکه ثعلبه چه قصه ئې په قرآن کښې پدی ډول ده:(وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُواْ بِهِ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ -التوبه آ:۷۵) له دوی څخه دي هغه ځوک چه خدای سره ئې عهد کړی وچه که راکړشي مال هرګوره به ئې صدقه کوو او یو به له نیکانو څخه. کله چې دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئې وکړاو له عهده وګرځېدل او دوی دي اعراض کوونکي.

تفسیر:

ثعلبه د حاطب انصاري ځوی پیغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کیدو دعا ورته وکړي پیغمبر (ص) که هر څه ورته وویل چه همدغه حال درته ښه دی هغه خپله غوښتنه بیا بیا کوله حضرت محمد(ص) بیا ورته وویل ایا دا دې نه ده خوښه چه زما د قدم نقش تعقیب کړې او په هغه څه پسې هڅه و نکړې چه شکرئې نشې په ځای کولی. ثعلبه بیا اصرار وکړاو عهدئې وکړ چه که خدای ئې بډای کړي حقوق به ئې په کامل ډول اداکړي. پس له هغه ورته پیغمبر دعا

ketabton.com - The Digital Library

وکړه او د ثعلبه په اوزو کښې دومره برکت پیدا شو چه مجبور شو د مدینې نه د باندې کلي ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښې نور هم دومره زیات والی راغی چه د جمع او جمعې لمونځ ترې پاتې شو او مال ته ئې مخه شوه.

څه موده وروسته چه د پیغمبر (ص) لخوا د زکات غونډولو عاملین ورغله بالاخره ئې د زکات له ورکولو نه انکار وکړ او دغه خبر رسول الله (ص) ته راورسیده چه درې ځله ئې وویل (ویح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او دا آیتونه هم د همده په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه دغه خبر ثعلبه ته وروورهغه په اکراه سره د پیغمبر (ص) حضور ته د زکات له مال سره راغی خو پیغمبر د هغه زکات قبول نکړ او ثعلبه د شرم او عار په وجه آه و فریاد شروع کړ او په سرئې خاورې باد کړې خو دا هرڅه د ظاهري بدنامی د پاره و او په زړه کښې ئې نفاق پټ و ځکه چه ده زکات لکه جزیه ګڼله.

وروسته د پیغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه د زکات مال ابوبکر صدیق (رض) ته راوړ هغه هم رد کړ او وروسته تر هغه عمر فاروق (رض) هم د هغه زکات مردود وګاڼه او دغه راز بډای له اسلامی جامعې نه طرد شو.

په اسلام کښې که په صریح ډول طبقاتي تیټ و پاس په همدغه نامه نه وي ردشوي په اقتضائي ډول ئې په دې آیتونو کښې دغه راز نظام غندلی او رد کړیدی.

(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ- القصص آ:۴) هرګوره فرعون تکبر وکړ په ځمکه کښې او وئې ګرزاوه د ځمکې اهل طایفي طایفي چه ضعیفه ئې کړه یوه طایفه تر ېنه وژل ئې د هغوي زامن او ژوندی ئې پرېښودې د هغوی لوڼې، هرګوره ؤ دی له مفسدانو څخه. غوښتل مو چه احسان کېږدو په ضعیفانو باندې په ځمکه کښې او وګرزوو دوی پیشوایان او وګرزوو دوي وارثان (د فرعون د ملک) او ځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښې او وښیو فرعون او هامان ته او د دوی لښکرو ته د بني اسرائیلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونیان تر ېنه وېرېدل.

دا آیتونه دا راښیي چه خدای دا نه خوښوي چه ځوک خلک طایفي طائفي کړي او یوه ضعیفه او ذلیله کړي لکه فرعون چه بنی اسرائیل همدغه شان کړه او خدای ورته موسی پیدا کړ. که ځوک یوه طایفه ټیټوی اولاندې کوي ئې او نور لوړوي نو الهی سنت هغه ضعیفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباه کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښې د حضرت عثمان (رض) تر خلافته په اسلامي جامعه کښې طبقاتي ټیټ او پاس نه و او اسلامي سیاست د اجتماعي عدالت او مساوات په بناء د برترۍ او کهترۍ احساس محوه کړی ؤ.

که چیرې اوس هم اسلامي اصول او اساسونه په یوه جامعه کښې تطبیق شي د طبقاتي تضاد د پاره مجال نه پیدا کېږي. په اسلام کښې حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه د خدای د احکامو مجریه قوه وه. د اسلام خلیفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه و جلال. نا اشناسړی د ظواهرو له مخې د خلیفه او د بل سړي فرق نشو کولی، بشري تاریخ د اسلامي خلافت نظیر په بل هیڅ نظام کښې نشي ښودلی.

عمر ابن الخطاب (رض) خو پرېږده د هغه ثاني عمر ابن العزیز هم ثاني نلري. د حضرت ابوبکر (رض) او حضرت علي کرم الله وجهه حال خو هم هر چاته معلوم دی چه اجتماعي اقتدار ېې لکه یو ستر امانت وګاڼه او هېڅکله ئې د خپل شخصي او نفسي خواهشاتو د پاره استعمال نکړ او زعامت ئې د مثل اعلی په حیث راتلونکو زمانو ته تاریخي یادګار پرېښود.

هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئې باني او معمار و او خپلو خلیفه ګانو ته ئې د امانت په ډول پرېښوده اساسونه ئې دادي:

مساوات:

د اسلام په اجتماعي اصولو کښې یو مهم اصل مساوات دی ځکه ئې عرب او عجم تور او سپین مساوي ګڼلی او انساني کرامت ئې د هر بني ادم د پاره یو شان منلی دی.

ketabton.com - The Digital Library

څه شی چه په دغه کرامت کښې زیاتوالی راولي هغه تقوی ده او بس. داسلام لوی رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله یو ځل په سوره کهف (آ:۱۱۰) او بل ځل په سوره فصلت (آ:۶) کښې دخدای له لوري مامور شوی چه خلکو ته ووايي: (انما أنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) زه هرګوره تاسو غوندې بشریم وحی راته راځي. یعني بې لدېنه چه دالهي وحی په وسیله مې معرفت نصیب کېږي نورنو تاسو غوندې يو بشريم او له تاسو نه امتیاز نلرم.

په همدغه اساس به پیغمبر (ص) په هغو مواردو کښې چه وحی به نه وه موجوده دخپلو اصحابو رایه غوښتله او خپله رایه به ئې هم ځرګندوله که دده رایه به په اقلیت کښې وه دهغوی په رایه به ئې عمل کاوه او خپلې رائې ته دیوه فردله رائې نه په زیات اهمیت نه و قایل.

په عمل کښې هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښې له نورو سره مساوي برخه اخیسته که مسجد به ئې جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئې تیږې او خاورې راچولې که دغزا دپاره به ئې خندق کینوده دهغوی په شان به ئې کلنګ واهه او خاورې به ئې ایستلې، په غزاګانو کښې به ئې عملاً برخه اخیسته او دجنګ په میدان کښې له هرچانه زیات صابر و.

له شاقه خدماتو نه ئې ډډه نه کوله او په معیشت کښې ئې برخه له نورونه خواره وه، خپل نفس ئې ډېر خوار ساته تن اسائي ئې په ځان حرامه کړې وه. په داسې فرش به څملاسته چه تغمې به ئې دده په مبارک وجود کښې ځرګندې وې. د اربشو په ډوډۍ به ئې هم نس نه مړاوه او دډېرلږ وخت دپاره به ئې هم په کور کښې ددنیا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډایانو کښې حساب شي.

دغنیمت او د (فئي) مالونه به ئې په خلکو ویشل او ډېرخه به ئې یو او بل ته ورکول خو په خپله به ئې شپه په لوږه تیروله یعني په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قایل.

په دنیا کښې به هیڅ داسې مشر یا رهبر نه وي تېرشوی چه خپلو پیروانو سره په هرکار کښې دیوه کارګر په حیث عملاً شریک او سهیم وي او دمالونو په ویش کښې بې برخي یا دډېرې لږې برخي خاوند وي.

درسول الله (ص) دغه رویه او دده نور اخلاق او صفات په تربیوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئې ترډېره وخته عمیق روحي نفوذ مشهود و.

ترده ډېر وروسته داسلام ددوهم خلیفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې دیوه یهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندې خلیفه ته وړاندی شوه هغه حضرت علي احضار کړاو د یهودي په څنګ کښې ئې دفیصلې دپاره ودراوه ځکه چه په اسلام کښې دمساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي علیه مساوي وګڼل شي او څنګ په څنګ ودرېږي که څه هم یو حضرت علي دحضرت محمد (ص) دتره ځوی او ځوم وي او داسلام دپاره ډېر زیات خدمتونه کړي وي او بل یهودي وي چه له اسلام سره ټینګ عناد لري.

کله چه حضرت عمر (رض) له یهودي سره خبرې کولې دیهودي اصلی نوم ئې واخیست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئې خطاب کاوه نو دابوالحسن په نامه ئې یادکړ په دغه وخت کښې دحضرت علي په وچولي کښې دغضب آثار ولیدل شوه ځکه حضرت عمر (رض) ورته وویل:

په دې خوابدی ئې چه دعدالت په محضر کښې له یوه یهودي سره په مساوي ډول ولاړئې. حضرت علی کرم الله وجهه وویل:

نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثریم چه دمساوات داصل رعایت دې ونکړ زه دې په کنیه نامه ابوالحسن یعني دحسن پلار وبللم او یهودي دې په خپل نامه یادکړ یعني زما احترام دې له هغه نه زیات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وویل: داکار دعادت له مخې شویدی تاته معلومه ده چه ما همیشه ته دابوالحسن په نامه یادکړی ئې او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاً خولی ته راغی زما قصد دا نه وچه دمساوات اصل له پښولاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.

درسول الله (ص) په زمانه کښې چه قریشو ځانونه له نورونه ډېر پورته ګڼل او مریان او موالي ئې ډېر حقیر او ذلیل ګڼل رسول الله (ص) دخپلې عمې لور (زینت بنت جحش) زیدبن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له موالیو څخه و او په جزیرة

ketabton.com - The Digital Library

العرب کښې دغه کارله عرف او عادت نه بېخي مخالف و او هيچائي توقع نشوه کولی له دغه حساسيت سره محمد (ص) په دغه ازدواج د اسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه يولوی انقلابي حرکت ورته ويلی شو.
کله چه رسول الله (ص) دمهاجرينو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ (مواخات) تړون کاوه نو خپل تره حمزه (رض) ئې له خپل مولی زيد سره ورور وګرزاوه او ابوبکر (رض) ئي له خارجة ابن زيد سره د وروری په تار وتاړه.
حضرت عمر (رض) د اسلام دوهم خليفه چه په اسلامي سنتو ډېر ټينګ و د مساوات رعايت ئې په ډېر اهتمام کاوه. يوه ورځ چه دی په مکه کښې ګرځيده وئې ليده چه خدمتګاران ولاړدي او سرداران په ډوډۍ ناست دي ځکه ئې په قهر سردارانو ته وويل: څه وجه ده چه څوک ځانونه له خپلو خدمتګارانو نه غوره ګڼي او سمد لاسه ئې خدمتګاران له سردارانو سره په ډوډۍ کښينول.
ده د مساواتو لحاظ دومره ساته چه د قحط په کال چه په (عام الرماده) شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسيده ده هم د غوړيو له خوراک نه ځان پرهيزکړ او د نورو په شان به ئې تيل خواړه.
د تيلو خوراک دی مريض کړاو پوستکی ئې تور و اوښت دغه کارته ترهغه وخته ده دوام ورکړ څو چه په بازار کښې غوړي ډېر شوه او هرچا اخيستلی شوه.
همدغه خليفه (حضرت عمر (رض)) يوه ورځ يو سړی او يوه ښځه د زنا په حال کښې وليدل او قصدئې وکړ چه په هغوی باندې شرعي حد جاري کړي مګر د دې کار د پاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئې غوښته. حضرت عمر (رض) بې له د ېنه چه د هغوی نوم و اخلي اصحابو ته وويل: که خليفه څوک د زنا په حال کښې پخپلو سترګو ووينې ايا کولی شي چه په هغوی حد جاري کړي. حضرت علی ورته وويل: که ته د هغوی نوم واخلي او بيا دخپلي ادعا د اثبات د پاره څلور شاهدان تېرنکړې نو په تا باندې (حد قذف) جاري کېږي. يعنې پدې کارکښې ته چه خليفه يې او يو بل سړی څه فرق نلري او مساوي ياست. هرکله چه هغه وخت نور شاهدان هلته حاضر نه و خليفه ونکړی شوه چه يوازې دخپلې مشاهدې له مخې په هغوی حد جاري کړي او نوم ئې افشا کړي.

مشوره:

پس له وحی نه د اسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلی الله عليه وسلم د خدای له لوري ماموريت درلود چه د دغه اصل رعايت وکړي او په هغو مواردوکښې چه وحی نه وي موجوده د مومنانو په رايه کار وکړي نه دا چه خپله رايه معتبره وګڼي او خپل فکر په نورو تحميل کړي.
د هجرت په دريم کال چه قريشو درې زره لښکر مجهز کړ او مدينې ته ئې نژدې د احد د غره په لمنه کښې خپلې خيمې ودرولې چه په مدينه حمله وکړي، رسول الله (ص) د دغه جنګ د طرز او طريقې په باب د خپلو اصحابو مشوره او نظريه غوښته.
د ده خپله رايه داوه چه له قريشو سره په مدينه کښې مقابله وکړي چه دوی په محفوظو ځايونو کښې وي او قريش په لاروکوڅوکښې د مسلمانانو له ضربو لاندې وي.
د منافقانو رئيس عبدالله ابن ابي چه د لومړي ځل د پاره د مشوري حق ورکړی شوی و هغه هم همدغه مشوره ورکړه نو رمسلمانان چه په ډېر جوش او خروش کښې و د هغوي رايه داوه چه له مدينې نه د باندې احد ته نژدې وجنګېږي او خپل شجاعت په ميدان کښې وښيي.
د اکثريت فيصله همدغه وه او د همدغې فيصلې په اساس پيغمبر (ص) له زروتنو سره له مدينې نه د احد لورته روان شو او په لاره کښې عبدالله بن ابي له خپلو درې سوه تنو سره په دې دليل د اسلام له لښکر نه بيل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نوزه هم په جنګ کښې برخه نا خلم. پيغمبر (ص) له اوه سوه تنو سره د جنګ ميدان ته ورغی د جنګ نقشه ئې پخپله ترتيب کړه او صفونه ئې برابر کړه. هلته ئې وليده چه له يوې درې نه د دښمن حمله د اسلام د لښکر په ساقه امکان لري ځکه ئې پنځوس تنه غشي ويشتونکي د عبدالله بن جبير له امر لاندې د يوه مهم ځای په ساتلو موظف کړه چه

ketabton.com - The Digital Library

د ښمنو د احتمالي هجوم مخه ونیسي. په دوی باندې ئې ډېر تاکید و کړ چه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تاسو به له دغه ځایه حرکت نه کوئ ځکه چه زمونږ بریالیتوب په همدغه ځای پورې تړلی دی.
کله چه جنګ شروع شو او د اسلام مجاهدینو لکه: ابو دجانه، حضرت علي او نورو خپل زیات شهامت وښود په قریشو کښې تزلزل پیدا شو او تیښتې ئې اختیار کړه. مجاهدینو دغه وخت د غنمیت مالونو په غونډولو شروع وکړه غشو ویشتونکو چه دغه حال ولید د هغه ځای ساتنه ئې بې ضرورته وګڼله او د غنایمو په هڅه کښې شوه عبد الله ابن جبیر له یو ولسو تنو سره هلته پاتې شو او نور لاړل. په دغه وخت کښې خالد بن ولید چه لا په اسلام نه و مشرف شوی له دوو سوو او پنځو سو سپرو سره ئې د دري لخوا هجوم راووړ، عبد الله ابن جبیر له خپلو ملګرو سره په شهادت ورسیده او مهاجمینو د شا له خوا په مجاهدینو حمله ورووړه. هغه قریش چه د جنګ له میدانه تښتېدلي و چه د دغه عقبي حمله ئې ولیده بیرته راوګرزیدل او مسلمانان د غلفت په حال کښې له دوو خوا محاصره شوه.
ډېر مسلمانان شهیدان شول او د رسول الله (ص) مبارک مخ د (ابی قمیه) د تیږې په شدید ګذار زخمی شو او یو غاښ ئې هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه راپریووت او په دغه وخت کښې د رسول الله (ص) د وژل کیدو اوازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بایلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ اواز وویل: (اِلَیّ عِبَادَاللهِ اَنَا رَسُولُ اللهِ) دخدای بندګانو ماته راشئ زه یم دخدای رسول.
ددې غږ په اوریدو نوې حوصله راپیدا شوه او دیرش تنه اصحاب د رسول الله (ص) شاوخوا راټول شوه او په ډېر شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تیت وپرک کړل.
دغه د میدان جنګ چه ډېر لږ مسلمانان له ډېر زیات مجهز لښکر سره مقابل شوه او له ابتدانه د رسول (ص) د رائې په خلاف له مدینې نه بهر شروع شو مسلمانانو ته ئې ډېر لوی تاوان ورساوه او د رسول الله (ص) تره حمزه غوندې مهم شخص پکښې هم شهید شو. د دغې ماتې اصلي علت هماغه نافرماني وه چه غیشو ویشتونکو د رسول الله (ص) له ډېر تاکید سره هم هغه اهم ځای پرېښود او په غنیمت پسې لاړل.
داحد په غزا کښې د پیغمبر د رایې په خلاف د مدینې نه بهر جنګ کول او بیا د ه د موکد امرنه سرغړول او سنګر پرېښودل ښائی چه پیغمبر د مشورې غوښتلو او منلو څخه بیزاره کړی وي ځکه ورته الله تعالی په دغه حال کښې هم داسې ارشاد کوي: (**فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ** آل عمران آ: ۱۵۹) یعنی ددوی له ګناه څخه تېرشه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کارکښې مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بیا په خدای توکل لره.
له حضرت علی کرم الله وجهه څخه روایت دی چه له رسول الله (ص) نه پوښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمایل: (مُشَاوَرَةُ اَهلِ الرّاْيِ ثُمّ اِتبَاعُهُم ابن کثیر) یعنې د رائې خاوندانو سره مشوره کول او بیائې پیروي کول عزم دی.
له دې پورته توضیح څخه به دا مطلب ډېر ښه څرګند شوی وي چه قرآن کریم د مشورې د ناکامۍ او مشاورینو د غلطۍ او نافرمانۍ په صورت کښې هم یو لوی پیغمبر بیا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.
د قرآن کریم دا آیت: (**وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ** –الشوری آ: ۳۸) له هغو کسانو نه د خدای رضامندي ښیي چه کارئې مشوره کول وي او له مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي او قضایي برخه د اجتماعي نظام په حیث د انسان سر او مال، کرامت او حریت مصئون ګڼي او د حقوقو حفاظت ئې کوي. د ظلم او ضرر مخه نیسي، فتنه او فساد محکوموي، جنایت او خیانت، فحشا او منکر د جزاء وړ بولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل او صحیح تطبیق تامینوي.
په اسلامی شریعت کښې د جرایمو سزاګانې معلومې دي د اسلام اولوالامر حاکم او قاضی مکلف دی چه د خدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبیق کړي او په دغه کارکښې د ضعیف او قوي، د خپل او پردي، د مسلم او غیر مسلم هیڅ فرق ونکړي.

ketabton.com - The Digital Library

په دې آيت شريف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ -سوره الحديد آ:۲۵) الله تعالى فرمايي په تحقيق سره مو رسولان استولی، له نښونښانو سره او له دوی سره مو کتاب او ميزان هم واستاوه چه خلک په عدل او انصاف قايم شي. په بل آيت شريف کښې وايي: (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ -سوره النسا آ:۵۸) يعنی خدای پاک تاسو ته امر کوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپارئ او کله چه د خلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.

خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه د مخه وويل شوه د حضرت محمد (ص) رسالت د ټولو خلکو دپاره دی که چا د اسلام دين قبول کړی وي او که نه ئې وي قبول کړی په هر دين چه وي اسلام ئې د بشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي ګڼي او د عدالت په محضر کښې هيڅ راز تبعيض او امتياز نشته، همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه ديوه يهودي په دعوې کښې حضرت علی له يهودي سره څنګ په څنګ ودراوه او عادلانه فيصله ئې صادره کړه.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه د مخزومي قبيلې ديوې عزيزی کورنۍ يوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوانو ئې د خانداني او قبيلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زيد ته راغله چه رسول الله (ص) ته شفاعت وکړي چه دغه ښځه د شرعي حد له اجرا څخه معافه کړي اسامة که څه هم رسول الله (ص) ته ډير مقرب و خو چه دا خبره ئې ياده کړه د خدای رسول (ص) زيات متاثر شو او د منبر په سرئې په خپله خطابه کښې وفرمايل پخواني قومونه ځکه هلاک شول چه په دوی کښې به که شريف د جرم مرتکب شو شرعي حد پرې نه جاري کيده او که خوار و غريب به جرم وکړ نو قانون به پرې تطبيق شو. د خدای په نامه مې قسم چه که زما لور (فاطمه) غلا وکړي نو هم به شرعي حد پرې جاري کوم د پيغمبر دغه وينا پدې اساس وه چه دی د الله تعالى له لوري په موکدو امرونو د عدالت په قايمولو مامور و او دغه ماموريت ډير مهم او جدي و.

دا آيت شريف: (وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ -سورت الشوری آ:۱۵) پيغمبر ته اجازه نه ورکوله چه له الهی امر نه سر وغړوي او د عدالت په ځای کښې د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آيت شريف کښې الله تعالى پيغمبر ته وايي: په هغه څه مستقيم اوسه چه امر درته شوی د دوی د غوښتنو پيروي مه کوه او ووايه ! ما په هغه کتاب ايمان راوړی چه د خدای له لورې نازل شوی او زه ماموريت لرم چه په تاسو کښې عدل قايم کړم د عدالت قايمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دی او يوه ايمانی وظيفه ګڼل شويده.

په سوره مايده کښې دا آيت شريف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى —المائده آ:۸) مومنان په مجموعي ډول مخاطب کوي او ورته وايي. اوسئ د خدای د پاره قيام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکی.

د قوم دښمنی دې باعث نشي چه له عدالت څخه مووا ړوي، عدل او انصاف وکړئ عدل تقویٰ ته نژدې دی.

همدارنګه: (وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ الانعام آ:۱۵۲) هغه الهی حکم دی چه هر مومن په پيمانه او تله کښې په انصاف کولو او د عدالت په خيال ساتلو مکلف کوي.

په يو بل آيت شريف کښې مسلمانان په وينا او خبرو کولو کښې د عدل او انصاف په رعايت مامور شوي دي لکه چه وايي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى الانعام آ:۱۵۲) يعنی په وينا کښې عدالت کوئ که څه هم محکوم عليه ستاسو خپلوان وي.

په بل آيت شريف کښې وايي: (كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ النساء آ:۱۳۵) يعنې په عدالت او انصاف قائم اوسئ او د خدای دپاره شاهدي ادا کړئ که څه هم ستاسو د ځان په ضرر يا ستاسو د مور او پلار يا ستاسو د خپلوانو په ضرر وي.

ketabton.com - The Digital Library

رسول الله (ص) وايي: (انّ احَبَّ النَاسِ اِلی اللهِ یَومَ القِیَامَةِ وَاَقربَهُم منهُ مَجلِساًاِمَامٌ عَادِلٌ وَانّ اَبغَضَ النَاسِ اِلی اللهِ یَومَ القِیَامَةِ وَاَشَدّهُم عَذَاباًاِمَامٌ جَابِرٌ-الشیخان والترمذی) یعنی په خلکو کښې خدای ته دقیامت په ورځ ډېر محبوب او ډېر نژدې عادل امام دی او په خلکو کښې خدای ته ډېر مبغوض دقیامت په ورځ او په شدید عذاب ګرفتار ظالم امام دی.

فردي آزادي:

فردي آزادي هم دا سلام داجتماعي نظام مهم اصل دی چه اسلامی جامعه پرې اتکالري.
په اسلام کښې مطلقه حکومت او مستبد نظام شرعي جوازنلري. دا سلام اولوالامر په هر نامه چه وي مکلف دي چه دا سلامی احکامو او اسمانی قانون مطابق حکومت وکړي او شرعی احکام نافذ کړي.
په هغو موارد وکښې چه شرعي احکام نه وي موجود هلته به دمشورې اوشورائي نظام په اساس هغه قوانین تطبیقوي چه خلکو منلی او وضع کړي وي.
هرکله دفرد دپاره دفکر او عقیدې آزادي اسلام تضمین کړیده او دحق دظهار اوصحیح انتقاد حق ئې هرچاته ورکړیدی نو ددغه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشی وضع کیدی. په اسلامی نظام کښې دا حق هرچاته حاصل دی چه اولوالامرته هم دښوچارو توصیه وکړي او دبد وچاروله اجرا څخه ئې منع کړي. په همدغه اساس دا سلام لومړی خلیفه حضرت ابوبکرصدیق چه درسول الله (ص) دوفات څخه وروسته دخلکو له خوا دخلافت لپاره وټاکل شو په لومړی خطبه کښې ئې دا سې وویل:
اې خلکو زه ستاسو په خوښه ستاسو دچارو متولی شوم زه له تاسو څخه بهترنه یم او تاسو غوندې یو شخص یم که زه دحق پیروو م ماسره مرسته وکړئ که مو ولیدم چه په باطله روان یم په سمه لارمې برابر کړئ. زما اطاعت ترهغه وخته کوئ چه زه دخداې په لارسم یم که هرکله مې دخدای له امره سرو غړاوه زما اطاعت بیا په تاسو لازم ندی.
وروسته تردہ چه حضرت عمر (رض) ددوهم خلیفه په حیث انتخاب شو په خپله خطبه کښې ئې خلکو ته دا سی وویل: که زه موبې لارې اوکوږ ولیدم په سمه لارمې برابر کړئ. په دغه وخت کښې یوتن له مسلمانانو څخه راپاڅید توره ئې له تیکې راوویسته او خلیفه ته ئې وویل: که ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سموو.
حضرت عمر ډېر خوښ شو او دخدای شکر ئې په ځای کړ چه په مسلمانانو کښې دا سې کسان شته چه خلیفه په توره سمې لارې ته برابروي او نه ئې پرېږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وکړي. همدغه خلیفه چه له رعب او هیبت نه ئې سرکشان او ظالمان لکه پانه رېږ دېدل په ځان باندې ئې دانتقاد او اعتراض لاره نه وه تړلې اود حق اوریدلو ډېره لویه حوصله ئې لرله.
یوه ورځ چه ده دغنیمت مالونه ویشل دغنیمت په مالونو کښې یو ډول یمانی څادرونه هم وچه هرچاته یو یو څادر ورسیده په دغه جمله کښې حضرت عمر (رض) اوده ځوی عبدالله ته هم یو یو څادر ورپه برخه شو ، هر کله چه دخلیفه قدوقامت لوړو او یو څادرئې دلباس دپاره نه رسیده ځوي ئې خپل څادرهم ده ته ورکړ چه لباس ئې پوره شی. بله ورځ چه خلیفه دغه لباس اغوستی واو دخطبې منبرته وخوت خلکوته ئې وویل: (اَیُهَاالنَاسُ اسمَعُوا وَاَطِیعُوا)یعنی اې خلکو ! واورئ او اطاعت وکړئ. په دغه وخت کښې سلمان فارسی پاڅید اووئې ویل: (لَاسَمعَ لَکَ عَلَینَا وَلَاطَاعَةَ) یعنې نه ستا او روانه درته اطاعت کوو. حضرت عمر (رض) وویل: ولې؟ دڅه دپاره. سلمان وویل: دالباس دې له کومه کړ، یو څادر خوستا نه بسیده معلومه ده چه تاله نورونه زیاته برخه اخیستې ده اوبې عدالتی دې کړی.
حضرت عمر (رض) خپل ځوی عبدالله ته وویل چه ددې خبرې ځواب ته ورکړه. کله چه عبدالله تو ضیحات ورکړه چه ماخپله برخه ده ته ورکړه چه لباس ئې پوره شي ، پس له هغه سلمان وویل اوس ستاخبرې اورو او اطاعت دې کوو.
له دغو مثالونو څخه معلومېږي چه په صدر اسلام کښې اسلامی جامعه څنګه وه او افرادو څومره اوترڅه حده آزادي درلوده.

ketabton.com - The Digital Library

په اسلام کښې دښو توصيه اوله بدوڅخه دمنع کولو حق هر مسلمان ته ورکړ شوی دی يعنې (امر په معروف اونهی له منکر څخه) ديوه اجتماعي ديني اصل په حيث منل شوی او هر مومن مکلف دی چه بې لارې سړی په لار کړي او دښو رهبري ورته وکړي.

ددغه اصل له تطبيق څخه د اسلام خليفه ګانو هم ځانونه مستثنی نه ګڼل او د مسلمانانو دغه جرئت ئې د ځان په مقابل کښې هم تقويه کاوه.

په خپله رسول الله (ص) هم د قرآن کريم دغه حکم يعنې امر په معروف اونهی له منکر څخه مسلمانانو ته په جدی توګه رسولی او دحق ويلو جرئت ئې پکښې روزلی و ، وائي چه دحنين له غزانه وروسته کله چه رسول الله (ص) غنيم ويشل نو (مؤلفة القلوب) ئې هم په ځينو بخششونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې يوه تن ورته وويل: (اعدل يَا مُحمّدُ فانّکَ لَم تَعدِل)يعنې اې محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړ، رسول الله (ص) څه ونه ويل هغه سړی خپلَه خبره بيا تکرار کَړه، داځل ورته پيغمبر (ص) وويل:

(وَيحَکَ فَمَن يَعدِلُ اِذا لَم اَعدِلُ) يعنې افسوس دی ستا په حال که زه عدالت ونکړم څوک به ئې وکړي.

په پيغمبر (ص) باندې دغه راز انتقاد مسلمانانو ښه ونه ګاڼه اوغوښتل ئې چه هغه سړی تاديب کړي مګر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئې غوښتل چه د دغسې ويناؤ ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوب ته دغه ورکړه دوحې په اساس وه او چاپرې دانتقاد حق نه درلود.

دعقيدې آزادي په اسلامي جامعه کښې دهر چا حق ګڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقيده پرېږدي او اسلامی عقيده جبراً ومني.

په قرآن کښې راغلی دی: (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ:۲۵۶) يعنی جبر او زور په دين کښې نشته په تحقيق سره هدايت اوګمراهي سره بيل شويدي. دهر چا خوښه هره عقيده خوښوي او په هر دين باقي پاتې کېږي.

په بل آيت کښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ -يونس آ:۹۹) آيا ته خلک مجبوروې چه مومنان شي.

له دې څخه معلومېږي چه الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طريقه نده. دحق اظهار او دچاپه ناوړه عمل انتقاد کول ديوه حق په حيث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه دايماني وظيفې په حيث يو مکلفيت ګڼل کېږي او ګڼل شوی، سړی کولی شی چه له خپله حقه استفاده ونکړي او له خپله حقه تېر شي مګر خپل مکلفيتونه پرېښودی نشي او په وجايبو کښې اهمال يا غفلت جايز کار نه دی.

امر په معروف او نهی له منکر څخه:

په ښو چارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول يو موکد قرآني حکم دی چه مکرر راغلی او بيا بيا ئې توصيه شويده.

د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښې حتمي دی او د وظيفې په حيث دهر مومن مکلفيت ګڼل کېږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -سورت التوبه آ:۷۱) مومنان او مومنانې يوله بله دوستان دي چه يو بل ته دښه کار امر کوي او له بدو څخه ئې منع کوي.

په دې وظيفه کښې نارينه او ښځې يو شان ماموريت او مکلفيت لري يعنی ښځه هم مکلفه ده چه بلې ښځې يا نارينه ته دښو توصيه وکړي اوله بدو چارو څخه ئې راوګرزوي.

دامر معروف معنی يوازې لارښوونه او رهنمائی نده بلکه درهبری او دامر کولو مفهوم پکښې نغښتی دی لکه چه نهی عن المنکر کښې بدو ته په بد ويلو علاوه دممانعت او مخنيوي معنی پرته ده.

ketabton.com - The Digital Library

دقـرآن كـريم دا آيـت شـريـف: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -ال عمـران آ:۱۱۰) اسلامی امت پدې پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو كښې بهتر امت یاست چه دخلكو دپاره راایستل شوي ئي دنيكو كارونو امركوئ اوله ناوړه كارونونهي كوئ يعنی دنورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آيت دی: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ -آل عمران آ:۱۰۴) بايد له تاسو څخه يو جماعت وي چه نيكو كارونو ته بلنه وكړي په ښو كارونو خلك مامورکړي اوله بدو كارونوئي راوګرزوي اوهمدوی دي رستګاران اونجات موندونكي.

قرآن كريم چه دخدای صالح بندګان رابنيي نو داسې ئې ستايي:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ -آل عمران آ:۱۱۴) ايمان لري په خدای او دقيامت په ورځ او امركوي په ښو چارو ، نهی كوي له ناوړو چارو اوبيړه كوي په نيكو كښې اوهمدوی دي له صالحانو څخه.

حضرت محمد (ص) خپلو پيروانو ته دمنكراتو (ناوړه اعمالو) پـه مخنيـوي كښـې وايـی: (مَن رَأىٰ مِنكُم مُنكَراًفَليُغَيِّرَهُ بِيَدِهِ فَمَنْ لَم يَستَطِع فَبِلِسَانِهِ فَمَن لَم يَستَطِع فَبِقَلبِهِ وَهُوَاَضعَفُ الايمَانِ -الشيخان) كه له تاسو څخه كوم يوه دچاناوړه عمل وليد په لاس دي منع كړي كه دائي له لاسه نه كيده له خپلي ژبې نه دي كاروا خلی كه دائې هم نشو كولای پـه زړه كښـې دي ترېنه كركه وكړي او ډېرضعيف ايمان همدغه دی.

دظلم مخنيوی:

ظلم په خپل نفس وي كه په بل انسان اوكه غيرله انسانه په بې ضرره حيوان باندې وي پـه اسـلام كښـې ډېربـد ګڼـل شـوی اومجادله ورسره لازمه ده دظلم مخنيوی اودظالم لاس له ظلمه لنډول هغه لوی جهاددی چه اجرئې ډېرزيات دی.

الله تعالی فرمايلي دي: (وَلاَ تَرْكَنُواْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ هود آ:۱۱۳) چاچه ظلم كړی ډېرلږ ميل هم ورته مه كوئ چه اوربه مو وسوزوي. هركله چه ظلم كوونكی ته ادنی تمايل دسوزوونكی عذاب موجب دی له ظـالم سره مرسته اودظالم اطاعت به څنګه وي او په خپله دظالم حال به څه وي؟

يو بل آيت شريف دی: (وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً –الانفال آ:۲۵) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چه يوازې ظالمانو ته نه رسيږي او په هغوی پورې اختصاص نلري يعنی نوروته هم سرايت كوي او عموميت پيدا كوي. مطلب دا دی چه په يوه قوم كښې كه څو تنو ظلم كړی وي او نوروا قلاً نصيحت هم ورتـه نـه وي كـړی اونـه ئې خپلـه كركـه ښكاره كړې وي نودغه فتنه يوازې ظالمانو پورې تخصيص نه پيدا كوي نوروته هم خپله اندازه رسيږي.

حضرت ابوبكر صديق (رض) ويلي دي چه له رسول الله (ص) څخه مې اوريدلی دي چه ويل يی: (اِنّ النّاسَ اِذا رَأوُالظالِمَ فَلَم يَاخُذُواعَلىٰ يَدِهِ اَوشَكَ اَن يَعُمَّهُمُ اللهُ بِعِقَابٍ)معنی دا چه كه خلكو وليده چه ظالم ظلم كـوي او دوی ئـې لاس ونـه نيوه ژر ده چه عذاب ئې خدای دوی ته عام كړي.

داهم درسول الله (ص) قول دی: (مَن اَعانَ ظالِماًسَلّطَهُ اللهُ عَلَيهِ) څوک چه لـه ظـالم سره معاونت كـوي هماغـه ظـالم پرې خدای پاک مسلط كوي.

داهم نبوي حديث شريف دی: (أنصُراَخاكَ ظالِماًاَومَظلُوماً) يعنی له خپل وروروسره مرسـته وكړه ظالم وي اوكه مظلوم وي. اصحابو تپوس وكړ چه دمظلوم سره خو مرسته معلومـه ده چـه بايـد لـه ظلمـه نجـات وركـړو او لـه ظـالم سره بـه څنګـه مرسته كوو؟

رسول الله (ص) ورته وويل: ظالم له ظلمه منع كول له ظالم سره مرسته ده.

ketabton.com - The Digital Library

ضعيفان د زورورو ظالمانو له منګلو خلاصول او له ظلم نه نجات ورکول د مسلمانانو وظيفه او وجيبه ده. مسلمانان دقرآني احکامو په مقتضی نشی کولی چه د مظلومانو له حمايت نه ځان وژغوري او بيطرفه پاتې شی.

په دغه باب کښې ددې آيت حکم ډېر صريح دی: (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا -النساء آ:۷۵) څه دي تاسو له (يعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنګيږئ د خدای په لار کښې او د مظلومانو او مغلوبانو په نجات کښې. (چه دغه مغلوبان او ضعيفان عبارت دي) له نرواوښځو او کوچنيانو څخه چه وآيي: اي پروردګاره ! وباسه مونږ له دغه قريې څخه چه اهل ئې ظالم دی. په يوبل آيت کښې په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړ شوی چه مقابلې او مقاتلې ته وا وزی او خپل انتقام واخلي:

(أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ -الحج آ:۳۹) اجازه ورکړ شويده هغو ته چه (نور) له دوی سره جنګ کوي ددې لامله چه په دوی ظلم شويدی او الله ددوی په نصرت هم ګوره ښه قادر دی.

وګورئ د ظلم قبلول او ظلم ته غاړه اېښودل د اسلام په دين کښې نشته لکه چه په مسيحی دين کښې شته. د ظلم تحمل او په مظلوميت قانع کيدل د ظالم تېر ته لاستی ورکول دي چه د اسلامی اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان د ظالمانو په مقابل کښې ډېر ضعيف وي او د مقابلې امکان نه وي موجود نو بيا مظلومانو ته په کار دي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه د ظلم له منلو څخه وژغوري.

دا مطب په دې آيت کښې ډېر ښه واضح دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَـئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا -النساء آ:۹۷) هرآئينه هغه کسان چه روح ئې پرښتو (ملکو) قبض کړ په داسې حال کښې چه په ځانونو ظالمان و. وايي په څه حال کښې وئ وايي و مونږ ضعيفان په ځمکه کښې. وايي آيا نه وه ځمکه د خدای پراخه چه له خپل وطن څخه مو هجرت کړی وای ددغې ګروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډېره بده ماویٰ ده.

وګورئ ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت او صبر کوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او د ظالمانو ځای يعنې دوزخ ئې مرجع او ماویٰ ده.

دتجاوز او تعدي په مقابل کښې مقابله بالمثل اسلامی تعليم دی. الله تعالی وايي:

(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ -البقره آ:۱۹۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسوئې تعدي کړيده.

انتقام اخيستل او دبدو سزا ورکول د اجتماعي نظام دبقا او قيام دپاره مهم اصل دی او قصاص چه يو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي او ظلم او تعدي جواز ولري د فساد مخنيوی نشي کيدی او امن او امان مختل کېږي.

دچا بدي ښکاره کول او عيبونه ئې څرګندول يعنی غيبت په اسلام کښې منع دی (ولا يغتب بعضُکم بعضاً) مګر مظلوم ته داحق ورکړ شويدی چه د ظالم بدي ښکاره کړي او په جهرورته بد ووايي:

(لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ -النسا آ:۱۴۸) نه خوښوي خدای د بدې خبرې څرګندونه مګر هغه چه پرې ظلم شويدی.

د ظلم او ظالم په باب همدغو مره بحث دا ثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي او په جدي ډول ئې د ظالمانو مقابلې ته ولاړوي.

په اسلام کښې دا نشته چه که چا په يوه مخ په څپيړه ووهلې خپل بل مخ ور واړوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.

دغه مسيحي تعليم اسلام ردکړيدی اسلام البته دعفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خو دعفوې معنی ظلم ته غاړه اېښودل او ظالمانو ته تسليميدل نه دي که څوک دعجز او ناتوانی په وجه خپل انتقام نشي اخيستی او

د ظلم تحمل کوي عفوه نه ده بلکه مجبوريت دی. عفوه هغه څوک کوي چه د انتقام اخيستلو قدرت لري او د لاس بريدلو په صورت کښې لاس نيسي او جانب مقابل له احسان لاندې راولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښې يوله بله ملګرتيا او د مرستې لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کريم کښې ئې په ډېر اهتمام بيابيا تاکيد شوی او ډېر نبوي احاديث په دغه باب کښې موجود دي. الله تعالی فرمايي: (وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ -المائده آ:۲) او مرسته وکړئ په نيکی او تقوی کښې او مرسته مه کوئ په ګناه او ظلم کښې. د تعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی بايد له نورو نه هيڅ راز مرسته ونه سپموي يعني په ښه لاره کښې او په ښو چارو کښې.
که څوک په ګناه، تعدي يا تجاوز کښې له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جايزه نده بلکه د هغه ايسارول او منع کول له هغه سره مرسته ده.
په يوه حديث شريف کښې راغلی دی: (اَيُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَاءٌ جَائِعاً فَقَد بَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالَیٰ_المسند الامام احمد بن جنل).
د دې حديث شريف لنډ مطلب دا دی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بيزاره دی چه په شاوخوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کړي.
يو بل حديث دی: (مَن کَانَ مَعَهُ فَضلَ ظَهرٍ فَليُعِن بِه عَلیٰ مَن لَاظَهرَلَهُ وَمَن کَانَ لَهُ فَضلَ زَادٍ فَليُعِن بِه عَلیٰ مَن لَازَادَلَهُ_مسلم، ابوداود) د دې حديث په موجب هغه څوک چه پشتيبان او د سرېو قوت لري بايد له هغه چا سره مرسته وکړي چه بی کسه وي او هغه چه مالی قدرت لري بايد له نيستمنو سره کمک وکړي.
اسلامی امت په حقيقت کښې يو جسد دی چه بايد مشترک احساس ولري او د يوه غړي په درد ټول وجود متاثر شي.
دا مطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړيدی: (مَثَلُ المُؤمِنِينَ فِی تَوآدّهِم وَتَرَاحُمِهِم وَتَعَاطُفِهِم کَمَثَلِ الجَسَدِ اِذَا اشتَکیٰ مِنهُ عُضوٌ تُدَاعی لَهُ سَائِرُ الجَسَدِ بِالسَّهرِ وَالحُمیٰ).
يعنی د مومنانو مثال د دوستی، او رحم او عاطفې په لحاظ لکه يو جسد دی چه د يو غړي په درد او نارامی ټول وجود په درد او نارامی مبتلا کېږي.

بنی آدم اعضای يکديګرند	که در آفرينش زيک جوهرند
چو عضوی بدرد آورد روزګار	دګر عضوها را نماند قرار

د تعاون په برخه کښې د مالي مرستې سپارښتنه زښته ډېره شويده د مال انفاق او صدقه کول يعنی محتاجو او محرومو کسانو سره مالی مرسته او د خدای په لاره کښې مال ښندل د ايمان او اسلام ډېر مهم رکن دی چه هم د زکات په صورت په بډايانو فرض دی او هم د خيرات او صدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډېر لوړ مقام لري.
علاوه پر زکات له خوارانو او غريبانو سره مالي مرسته د يوه حق په حيث د شتمنو په ذمه ايښودل شوی او يو ديني مکلفيت دی.
دا حديث شريف: (اِنَّ فِی المَالِ حَقّاً سِویٰ الزَکَات- ترمذي)
دا مطلب ډېر ښه ثابتوي چه سر بيره په زکات او ما سوی له زکات نه په مالونو کښې د فقيرانو او مسکينانو حق شته چه بډايان ئې بايد اداکړی؟
په قرآن کريم کښې هم د مالدارانو په مالونو کښې د سايل او محروم حق تثبت شوېدی.

ketabton.com - The Digital Library

الله تعالی دمتقیانو او نیکانو په ستاینه کښي وايي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ -الذاريات آ:۱۹) ددوی په مالونو کښي دسوالګرو او محرومو خلکو برخه وه، یعنی علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښي برخه ورکړې وه په يوبل آیت شریف کښي وايي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج آ:۲۴) له دې آیت نه دمخه په نورو آیتونو کښي ويل شويدي چه ددوزخ اورهغه کسان غواړي چه شايي اړولی او اعراض ئې کړی، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي...... له دغې جملې نه یو شمیر خلک مستثنی کوي او په استثنا شوو کسانو کښي وايي: اوهغوی چه په مالونو کښي ئې برخه معلومه ده دسوالګرا و محروم دپاره.
په دې دواړو آیتونو کښي دسائل او محروم دپاره برخه د حق په نامه دابنيي چه شتمن دخپلو مالونو داسې مالکان نه دي چه نور ورسره شريک نه وي او د چاحق ورسره نه وي.
داحق بايد شتمن او بډايان په داسې طريقه اداکړي چه احسان بارول او دتحقيرولو اذيت ورسره نه وي بلکه داسې وي لکه چه يو داين ته خپل دين اداکوي. داهم دالله تعالی قول دی:
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى -البقره آ:۲۶۴) اې مومنانو ! مه ضايع کوئ خپل خيراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. دانفاق او صدقاتو په باب چه ډېر زيات آيتونه په مختلفو مضمونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله (ص) څخه پوښتنه وکړه چه څومره مال دخدای پاک په لار کښي نفقه کړو نو په ځواب کښي ئې داآيت نازل شو.
(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ -البقره آ:۲۱۹) له تاسو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، ووايه هغه څه له حاجته زيات وي يعنی ضروري مصارف ځانته وساتئ او نور خيرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زيات مال ذخيره کوي او دخوارانو ،غريبانو سره مرسته نه کوي نو هغوی ددې آيت دحکم لاندې راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -التوبه آ:۳۴) هغه کسان چه ذخيره کوي سره او سپين زر او نه ئې نفقه کوي د خدای په لار کښي نو زيری ورکړئ دردناک عذاب.
له دې دوو آيتونو څخه دا استنباط کيدی شي چه د حاجت دخاوندانو له مرستې نه هغه څوک معافيت پيدا کوي چه له خپلو ضروري حوايجو څخه زيات څه نلري او په بډايانو کښي نه شميرل کېږي. هغه کسان چه دکفايت په اندازه څه لري دخيرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوي نوروته څه ورکړي په خپله په محتاجانو کښي حسابېږي او دنوروتعاون ته اړکېږي. که دغه مرسته وکړي نو بيا دپاک خدای ددې ستاينی وړګرځی چه فرمايي: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ —الحشر آ:۹) او مقدم ګڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوی فاقه وي، او هغه شی ته په خپله حاجت لري چه نوروته ئې دايثار له مخې ورکوي. له ضعيفانو او محتاجانو سره مرسته فی سبيل الله جهاد ګڼل شوی او دخدای په نزد ډېر اجر لري. که دقرآن په ژبه پوه شو نو يوه اړ او محتاج ته قرض حسن ورکول له خدای سره معامله ګڼلی شويده: (وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا-الحديد آ:۱۸) قرض ورکړئ خداي ته قرض حسن. هرڅوک پوهېږي چه خدای بې نيازه دی او ځمکه، آسمانونه او عالمونه دده دي مګر هغه قرض چه مومن ئې مومن ته ورکوي خدای دغه قرض په ځان حسابوي او بنده ته داسې ښيي چه خدای ئې پوروړی دی.
رسول الله (ص) ويلی دي: (انّ اللهَ عزّوَجلّ يَقُولُ يومَ القِيمَةِ يا ابنَ ادَمَ مَرِضتُ فلم تَعدنی ! قال يارَبّ کيفَ اعُودُکَ وَانتَ رَبُّ العالمين؟ قال: اَمَا عَلمتَ انَ عَبدی فُلَانٌ مَرِضَ فلَم تَعدهُ؟ اَمَا عَلمتَ انّکَ لَو عدتَهُ لَوجَدتَنی عندَهُ؟ يا ابنَ ادَمَ ! استَطعَمتُکَ فلم تطعمنی ! قال يارَبّ وکيفَ اطعَمُکَ وَانتَ رَبُّ العالَمين؟ قال اَمَا عَلمتَ انکَ استَطعَمکَ عَبدی فُلَانٌ فَلَم تطعمهُ اَمَا عَلمتَ انّکَ لو اطعَمتَهُ لَوجَدتَ ذَلکَ عندی؟ يا ابنَ ادَمَ استَسقَيتُکَ فلم تَسقنی !قال يارَبّ کيفَ اسقيتُکَ وَانتَ رَبُّ العَالَمين؟ قال استَسقاکَ عَبدی فُلَانٌ فلَم تَسقهُ اَمَا عَلمتَ انکَ لَو سَقَيتَهُ لَوجَدتَ ذَلکَ عندي- رواه مسلم) يعني الله تعالیٰ دقيامت په ورځ وايي اې بنيادمه زه مريض شوم ته پوښتنې ته رانغلې. بنيادم وايي اې

ketabton.com - The Digital Library

زما ربه خنګه به پوښتنې ته درغلی وای ته رب العلمین یې. خدای ورته وایي: ته خبر نه وی چه زما فلانکی بنده مریض شو او تاثې پوښتنه ونکړه آیا نه پوهېدی چه که دهغه پوښتنې ته ورغلی وای زه به دې له هغه سره موندلی وای. ای بنیادمه ! ما درڅخه طعام وغوښته او تا طعام رانکړ ، بنیادم وایي څنګه مې طعام درکړی وای او ته رب العلمین یې. الله تعالی وایي: آیا تا ته معلومه نده چه له تا نه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ورنکړ آیا ته نه پوهیدې چه که طعام دې ورکړی وای هغه به دې له ماسره پیدا کړی وای. اې بنیادمه ما درنه اوبه وغوښتې او تا رانکړې ، بنیادم وایي اي ربه څنګه به مې اوبه درکړی وای او ته رب العلمین یې. الله تعالی وایي له تانه زما فلاني بنده اوبه وغوښتې او تا ورنکړې که تا هغه ته اوبه ورکړې وای هغه به دې له ماسره موندلی وای.

ددې حدیث شریف په بنا دیوه اړ او محتاج غوښتنه په حقیقت کښې دخدای غوښتنه ده او له بیوزلو سره مرسته له خدای سره معامله ده.

خدای دشتو خاوندانو ته داسې امرکوي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائیل آ:۲۶) ورکړه دقرابت خاوند ته دهغه حق او مسکینانو او مسافرته. یعنی خدای پاک دغه کسان دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان ګڼلي او ددوی حق ترېنه ددوی دپاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو دحق غاصب ورته ویلی شو.

په قرآن کریم کښې څو ځله امرشویدی چه دخدای په لاره کښې مال وښندئ او دغه کار جهاد بلل شویدی مګر دغه مال ښندل دقرآن کریم په ژبه تجارت ګڼل شویدی لکه چه وایي:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ:۹ او ۱۰) اې مومنانو آیا دلالت وکړم تاسو ته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه. ایمان راوړئ په الله او په رسول ئې او جهاد وکړئ دخدای په لاره کښې په خپلو مالونو او په خپلو نفسونو داخیردی تاسو لره که پوهېږئ.

دغه مالي جهاد چه په حقیقت کښې ډېر ګټور تجارت دی په ظاهرئې که معامله له خوارانو ، غریبانو ، کونډو او یتیمانو یا پردیسانو سره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله دهر چا په ګټه ده.

په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (اَلسَّاعِی عَلَى الاَرمِلَةِ وَالمِسکِینِ کَالمُجَاهِدِ فِی سَبِیلِ اللهِ اَوِ القَایِمِ اللَّیلَ وَالصَّائِمِ النَّهَارِ_ شیخان والترمذی والنسائی) څوک چه سعی کوي دکونډې او مسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبیل الله مجاهد یا لکه قایم اللیل او صائم النهار.

مطلب دا چه دبیوزلو خدمتګاراو دبینوایانو مرستیال له مجاهد ینو او هغو کسانو سره برابر دی چه دشپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.

دخیراو ثواب کارونه ډېر دي مګر دهغه شی انفاق چه سړي ته محبوب او عزیز وي کامل خیر دی. الله تعالی وایی: (لَن يَنَالُواْ الْبِرَّ حَتَّى تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ -آل عمران آ:۹۲) یعنې هېڅکله به ونه مومئ دخیرکمال څو چه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته ګران وي.

مطلب دا چه دنیکۍ او خیرکمال ته نشئ رسیدلی او دخدای رحمت ، رضا او جنت نشئ موندلی تر څو چه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډېرو عزیزو او محبوبو شیانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه او منزلت.

ځینې خلک وي چه په خپلو مالونو کښې ئې ځینې شیان زړه ته ډېر نژدې وي او ځینې داسې وي چه خپل جاه وجلال سره ئې ډېره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه او هم خپل انانیت دخلکو دخیردپاره قربان کړي چه دخیراو نیکۍ کمال ته ورسېږي.

که یو معززسړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره ګرځي او معاونت ورسره کوي ښائي چه په ظاهره دادځان دپاره حقارت وګڼي مګر دخدای په نزد دې نه لوی عزت نشته او دبل دخیر دپاره ځان خوارول ډېر زیات اجر لري.

ketabton.com - The Digital Library

د اسلام په ډېرو احکامو کښې د يوې ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملګرتيا اصلي منظور دی او د غه منظور په اجمالي او کلي ډول په دې آيت شريف کښې ډېر ښه ځای شوی دی:
(إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ -سورت النحل آ:۹۰) په تحقيق سره خدای امر کوي په عدل او احسان او د قرابت خاوندانو ته په ورکړه او نهی کوي له فحشاء او منکر او بغی څخه.
عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښيګڼو اطلاق کيدی شی او ټول مادي او معنوي معاونتونه پکښې راتلی شی.
که دا دوه کلمې په يوه جامعه کښې عملي شي ټولې بدبختۍ له منځه وړي او ټولې خوښۍ يوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښيګڼه په خاص ډول خپلوۍ ټينګوي او د اتصال رشتې تقويه کوي.
همدارنګه فحشاء، منکر او بغی ټول مفاسد او رذايل او مظالم احاط کوي او د غو دريو شيونو نه ځان ساتل د جامعې د اصلاح او فلاح موجب ګرځي. د تعاون په باب د احاديثو ډېر جامع او په هر راز مرستو حاوي دی.
(مَن نَفّسَ عَن مُسلِمٍ كُربَةً من كُربِ الدنيا نَفّسَ اللّٰهُ عَنهُ كُربَةً من كُربِ يَومَ القِيامَةِ وَمَن يَسّرَعَلىٰ مُعسَرٍ يَسّرَاللّٰهُ عَلَيهِ فِي الدُّنيا وَالاخِرَه وَمَن سَتَرَ مُسلماً سَتَرَهُ اللّٰهُ فِي الدُّنيا وَالاخِرَه وَاللّٰهُ فِي عَونِ العَبدِ مَاكانَ العَبدُفِي عَونِ اَخيهِ-عن ابوهريره_اخرجه مسلم) څوک چه لرې کړي له يوه مسلمان څخه د دنيا له غمونو يو غم لرې کوي خدای له هغه څخه د قيامت له غمونو نه غم. څوک چه اساني راولي په هغه چا چه په تنګسه کښې وي خدای پرې په دنيا او آخرت کښې اساني راولي.
څوک چه د مسلمان پرده وکړي خدای ئې په دنيا او اخرت کښې پرده کوي. الله تعالی له بنده سره معاونت کوي تر څو چه بنده د خپل ورور معاونت کوي. پيغمبر (ص) هغه څوک په خلکو کښې بهتر ګڼي چه خلکو ته ئې ګټه او فايده رسېږي (خَيرُالنّاسِ مَن يَنفَعُ النّاسَ) په يوه بل حديث شريف کښې رسول الله (ص) وايي: (اَلمُؤمِنُ الذِى يُخَالِطُ النّاسَ وَيَصبِرُعَلىٰ اَذاهُم خَيرُمِّنَ الذِى لَايُخَالِطُ النّصاسَ وَلَايَصبِرُعَلىٰ اَذاهُم عن ابن عمر-اخرجه ابن ماجه باسناد صحيح) هغه مومن چه خلکو سره ګډون کوي او د خلکو په اذيت صبر کوي له هغه چانه بهتر دی چه خلکو نه ګوښی او سی او په اذيت ئې صبر نه کوي. مقصد دا چه اسلام انزوا او ځانې نه خوښوي او له نورو سره ګډ او سيدل غواړي. له نورو سره ګډ او سيدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.
د صبر توصيه په قرآني آياتو او نبوی احاديثو کښې ډېره زياته راغلی ده چه د اسلام مخالفانو او دښمنانو تر ېنه غلط تعبير ونه کړي او ويلی ئې دي چه د اسلام دين د نورو اديانو په شان د استعمارګرو او استثمار چيانو ګټه خپلو پيروانو ته توصيه کړيده چه د ډېرانو او د قدرت د خاوندانو په مظالمو صبر وکړي او غلامۍ ته ئې غاړه کېږدي يعنې په دنيا کښې هر راز بد بختۍ او بې عدالتۍ په ځان ومني او اجرئې په آخرت کښې له خدايه وغواړي. د دوي په عقيده د اسلام دين خلک د جابرانو او ظالمانو اطاعت ته رابولي او په مظلوميت ئې قانع کوي. حال دا چه دوی د اسلام ضد اسلام ګڼلی او د قرآن په واضحو او صريحو احکامو ئې سترګې پټې کړيدي. دوی دې ته نه دی کتلی چه حضرت محمد(ص) او د هغه خليفه ګانو او نورو رښتينو پيروانو عملاً د جابرانو او ظالمانو په مقابل کښې څه وکړه او د جهادونو معنی څه وه؟
هغه صبر چه په قرآن کريم کښې ئې بيا بيا توصيه شويده د ظلم او ظالم په مقابل کښې د مقاومت او ثبات معنی لري چه بايد د جهاد په ميدان کښې ونښودل شی او عزم و اراده قوي کړي.
د ظلم او ظالم په مقابل کښې مو د مومن او مسلمان د ريځ د مخه هم څرګند کړ چه نه به په ځان ظلم قبلوی او نه به د بل مسلمان د مظلوميت تحمل کوي يعنی د بل مظلوم مرسته به هم کوي او د ظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.
اوس را شئ چه د صبر کلمه په قرآن کريم کښې وګورو چه په څه معنی استعمال شويده او په څه منظور په مکرر ډول بيا بيا راغلی ده.

ketabton.com - The Digital Library

په سورة البقره کښې دا آيت: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ آ:۱۷۷) دا معنى لري چه په سختيو، کړاوونو او د جنګ په ميدان کښې صبر کوونکى او ميدان نه پرېښودونکى د نيکانو او صالحانو په ډله کښې خاص او ممتاز مقام لري يعنى په جهاد کښې ثبات او مقاومت صبر دى. په بل آيت کښې:

(وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ -محمد آ:۳۱) الله تعالى فرمايي: په تاسو باندې از ميښت کوو او امتحان درنه اخلو چه ستاسو مجاهدين او صابران يعنى ثابت قدمه کسان له بې ثباته او غير مجاهدينو څخه ممتاز کړو.

وګورئ! صابر د مظلوم صفت نه دى د مجاهد صفت دى او د قهرمانۍ مفهوم پکښې نغښتى دى.

همدارنګه د صابرانو ذکر په دې آيتونو کښې: (كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ –البقره آ:۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ- الانفال آ:۶۵) دا مطلب نور هم ډېرښه ثابتوي چه صابران هغه دي او خداى له هغو صابرانو سره دى چه دوى لړوي خوله ډېرو سره جنګېږي.

صابران هغو ته وائي چه شل تنه ئې په دوو سوو تنو برى مومي. صبر يعنى د ايمان قوت چه اقليت په اکثريت باندې غالب ګرزوى او د اسلام په تاريخ کښې ئې مثالونه کم نه دي په قرآن کښې صبر له عزم سره تړول شوى او د اولوالعزمو صفت ګڼل شويدى (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ:۳۵) هغه قرآني تعليم دى چه د صبر مقام او منزلت ډېروي او د شجاعت او شهامت مظهر ئې ګرزوي.

سره له دې که ځوک د صبر په معنى نه وي پوه شوى يائې ځان نه وي پوه کړى د اسلام ګناه نه ده د فهم ګناه ده يا د عناد. په اسلام کښې که صبر د اذيت او ضرر قبلولو په معنى راغلى لکه په تېر شوي نبوي حديث کښې چه هغه ځوک بهتر وګڼل شو چه له خلکو سره اختلاط لري او په اذيت ئې صبر کوي نه هغه چه د اذيت نه د ځان ژغورلو په وجه له خلکو نه ګوښى ګرځى او منزوي کېږي.

په دغسې مواردو کښې د اسلام مطلب دا دى چه انسان بايد دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع کښې ژوند وکړى شى او مو دماغه نه وي. هره جامعه که هر څومره خواږه ولري يو څه ترخه هم ورسره وي او د عسلومچۍ هم بې نيشه نه وي.

سړى بايد د جامعې د آزار په مقابل کښې د ضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلې نه کار واخلي. په مصيبتونو کښې صبر او په خوښيو کښې صبر د اسلامى اخلاقو جز دي چه اجتماعى او بشري ژوند ورته ډېر ضرورت لري او بيخى بى صبره سړى په جامعه کښې ځاى نشي نيولى. اسلام فرد ته دا حق ورکوي چه په جامعه کښې تجلى وکړي او خپل فردي حقوق، حيثيت او اعتبار وساتي مګر له جامعې نه د بيليدو او ګوښى کيدو اجازه نه ورکوي او نه ئې مرور توب ته پرېږدي.

له فرد نه هغه څه نه جوړوي چه له جامعې سره جوړ نه وي او جامعه ناجوړه کوي. فرد او جامعه که څه هم ظاهراًيو د بل مقابل ګڼل کېږي خو دا مقابله د تور او سپين مقابله نه ده. که ځوک وغواړي چه د يوې جامعې نوعيت او کيفيت ځانته معلوم کړي و دې ګوري چه جامعه له څنګه افرادو جوړه شويده يعنى د افرادو څنګه والى د جامعې په څرنګوالى کښې دخل لري. همدارنګه د افرادو په جوړلو کښې د جامعې جوړښت مهم عامل دى او معلومه ده چه څنګه جامعه، څنګه افراد جوړوي.

په همدغه اساس که ځوک ځانته دا معلوموي چه اسلام څنګه جامعه جوړول غواړي و دې ګوري چه اسلام څنګه افراد جوړوي او د شخصيت په جوړولو کښې ئې کړنلاره څه ده او څه نقشه لري.

ketabton.com - The Digital Library

فردجوړول:

په اسلامي نظام کښې فرد دحق خاوند ، د ارادې خاونداو دحیثیت وکرامت خاوند دی، ده ته یوازې د ژوند حق نه دی ورکړشوی دپت اوعزت لرلو حق هم ورکړ شوی او توهین وتحقیرئې جرم وجنایت یا اقلاً قباحت ګڼل شویدی.
دی دمالکیت اومشروع فعالیت حق لري او دانتخاب او تصرف حق ورته حاصل دی چه هم فکر کولی شی او هم کارکولی شي، د نظام په جوړولو او دزمامدار په ټاکلو کښې دده رایه معتبره ده او په اجتماعي چارو کښې ئې مشوره ارزښت لري.
په اسلامی فقه کښې یوه مسلمان اویوې مسلمانې ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړشویدی چه که هریو له دوی څخه یوه کافر یاد کافرانو یوه جماعت یادیوې کلا یادیوه ښارخلکو ته امان ورکړي نوبیاهېڅ یو مسلمان له هغوی سره دجنګ او قتال حق نلري او دغه امان شرعی اعتبارلري مګرپه هغه صورت کښې چه دغه امان ورکول دمسلمانانو دپاره دفساد موجب وي نوبیادغه دامان ورکړه ردیدلی شی. په دغه صورت کښې که پخپله امام او اولوالامرهم امان ورکړی وي امان ئې د رد وړدی.
دغه مهم اوسترحق چه اسلامي اوشرعي قانون دمسلمان هر فردته ورکړی دفرد موقف په اسلامي جامعه کښې ډېرلوړ ښئی چه نظیر به ئې ددنیا په قوانینو کښې نه وي موجود یوازې همدغه یوحکم کافی دی چه دفرد اهمیت په جامعه کښې وښئی او دفردي اعتبار وزن وټاکي. همدارنګه په اسلام کښې فردته دشهادت حق ورکول اوپه میراث کښې ورته په حق قایلیدل دا ثابتوي چه اسلامی نظام فردته ډېره اعتناء لري. په فردي حقوقو کښې ځینې حقونه چه اوس په دیموکراسی نظامونو کښې انسان ته ورکړ شویدي اسلام ډېردمخه افرادوته ورکړیدی او دانسان مادي اومعنوي مصئونیت ئې په ښه شان تامین کړیدی.
په دغوحقوقوکښې کوم حق چه په اسلامي لحاظ دډېر دقت وړدی اوله ډېرغور نه پکښې کاراخیستل شوی هغه دمالکیت حق دی چه بنیادي حیثیت لري او دحقوقو مور ورته ویلی شو.
همدغه حق دفرد په سرنوشت او دفردپه مادي او معنوي جوړښت کښې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئې تفصیل بمیورده نه دی.

مالکیت اومالی سیاست په اسلام کښې:

انسان چه انسان شوی اولږغوندې په څه پوهیدلی دی د مال لرلو اومال ډېرولو فکراومینې ئې په زړه او دماغ کښې غځونې کړیدي.
له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکارنه کارته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئې پیداکړ اودمال غونډولو اوساتلو په فکر کښې شو. د مالکیت احساس راپیدا شو او وده ئې وکړه، دمال مینه ورو ورو زیاتیده او دانسانی حرص سترګې ورځ په ورځ وږې کیدې.
مال که له یوې خوا دانسان حاجتونه اوضرورتونه پوره کول نوله بلې خوائې حسادتونه او رقابتونه راپارول او دمال په سر دښمنۍ اوجنګونه شروع شوه. په مال کښې دخیراوشر دواړه جنبې محسوسې شوې.
له میلاد نه پنځه سوه کاله پخوا دمال اومالکیت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وویل شوه او دمالکیت په ضد دمبارزې فکرپیدا شو، افلاطون په واضح ډول د اجتماعی چارو دکارکوونکو په مورد کښې دملکیت دلغوه کولو آواز اوچت کړاو مسیحی دین مال دبشري جامعې دفساد منشا او دشرارت تومنه وګڼله.
داسلام په مقدس کتاب (قرآن) کښې مال دفتنې په نامه وبلل شواو دانسان دښمن ورته وویل شو. مګر په همدغه کتاب کښې ئې ډېرښه نمونه هم ثبت شوه لکه: (خیر اوفضل) یعنی اسلام دمال دواړه جنبې په نظرکښې ونیولې

ketabton.com - The Digital Library

اوعيب وهنرئي دواړه پکښې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئې هم انسان ته دمالکيت حق ورکړاوهم ئې په دغه حق څه قيودا و شرطونه کيښودل.
اسلام دبشرپه حياتي ضرورتونو او حاجتونوسترګې پټې نکړې اومال ته ئې دده اړتيا په نظرکښې ونيوله مګر دمال په لرلو او راغونډولوکښې ئې افراط بدوګڼه او حدودئې ورته وټاکل.
اسلام داسې دين نه دی چه دانساني غرايزو په مخکښې سد شي او بيخی ئې مخه بنده کړي. مګر طغيان او عصيان ته ئې هم نه پرېږدي اوښه مجری ورته پيدا کوي. هغه حيواني جنبه چه د انسان په خټه کښې شته اسلام ئې محوه کوي نه بلکه د تهذيب کوښښ ئې کوي.
دمال او مالکيت په مسئله کښې هم نه افراط خوښوي او نه تفريط، دقرآني احکامو له مخې دمالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعی ډول ورکړيدي چه افراد پکښې دجماعت په وکالت دجايز تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. يعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عياشۍ او فحاشۍ ئې نشي لګولی.
قرآن کريم مال لرونکی دمستخلفينو په حيث مالکان ګڼلی نه داصيلانو په حيث يعنی اصلی مالکان ئې نه دي بللی.
وګورئ ! په سورة حديد کښې دغه آيت: (آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيهِ الحديد آيت:۷)
دترجمې حاصل: په خدای او رسول ايمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خدای پکښې خليفه ګان ګرزولی ياست.
په سورة نورکښې داآيت: (وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ النور آيت:۳۳) په صريح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خدای درکړيدی. په الهي کتاب کښې چه مال دخدای ورکړه ګڼل شويده او دعاريت مفهوم پکښې پروت دی دامطلب هم ښه واضح شويدی چه په دغومالونو کښې چه ظاهراً خپلو عاريتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کېږی بياهم يوازې ددوی نه دي. محرومه طبقه اوسوالګرهم پکښې حق لري يعنی علاوه په زکات محروم اوسايل دبډايانو په مال کښې دحق خاوندان دي او مشترک مال دی.
په سورة الذريت کښې چه دمتقيانو حال بيانېږي نودمال په برخه کښې دوی پدې ډول معرفي شويدي:
(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذريت آيت ۱۲) يعنی دوی دهغه څه اخيستونکي دي چه خدای ورکړيدي او په مالونو کښې ئې علاوه په زکات سوالګراو محروم حق درلود. بله داچه اسلام دمالونو انحصار په څومحدود لاسونو کښې بدګڼلی او دامطلب دسورة حشر په دې آيت کښې ډېرښه څرګند شويدی:
(مَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ الحشر آيت:۷) يعنی هغه مال چه بې جنګه دفئی او خراج په صورت درسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه دالله تعالی، درسول الله (ص) دذی القربی، ديتيمانو، مسکينانو او دلارويوپرديسانو حق دی چه په دوی به ويشل کېږي او دا د دې دپاره چه دولت دڅوتنو غنيانو په لاس کښې محبوس او محصور نشي. په دې آيت کښې دمال د توزيع غايه داښودل شويده چه سرمايه تراکم ونکړي او د اغنياؤ طبقه ډېره پياوړې نشي. يعنی اسلام ډېر د مخه دطبقاتي تضاد د محنيوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چه په اسلامی امت کښې ډېرتيټ و پاس منيځ ته راشي.
غنااوبډائي که څه هم په ظاهري نظرپه اسلام کښې صريحاً منع نه ده او هرچاته داحق ورکړشوی چه په جايزه طريقه دشتو خاوندشي او هغه تکاليف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ايښې دي لکه د زکات، خيرات او صدقاتو ورکړه او دقرض حسن له لارې له محتاجوسره مرسته اونور.
مګرکه څوک له ژورفکر نه کار واخلي او اصلي منظورته ښه ځيرشي هغه پوهېږي چه شيشګی که حلال دی شکل ئې دمرداردی. دمال پيدا کولو او ډېرولو هغه طريقې چه اسلام منع کړيدي لکه سودخوري، احتکار، بډې اخيستل، غبن فاحش په معامله کښې، دروغ ويل، غدرکول، تقلب يادا سې نور داټول د قاروني بډائي په مخکښې بند بزونه دي چه په مستقيم اوجدي ډول دقارونيت مخه نيسي. له بلی خوا هغه تشويق او ترغيب چه دخير واحسان په باب په نبوي

ketabton.com - The Digital Library

احاديثو او قرآني آيتونو کښې وينو مسلمانانو ته دا اجازه نه ورکوي چه دفقيرانو او دحاجت د خاوندانو په مقابل کښې له بخل و امساک نه کار واخلی او په خيريه چارو کښې سترګې پټې کړي. سربيره په دې اسلام دمسلمانانو اولوالامرته داحق ورکړی چه دخوارانو اوفقيرانو دمړولو او ژوندښه کولو دپاره دضرورت په اندازه دبډايانو مالونه بيوزلو او غريبانو ته ورکړي او موازنه قايمه کړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستيو وختو کښې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځينې کسانو ډېر مالونه جمع کړيدي او نورپه فقر او غربت کښې ژوند کوي نو اراده ئې وکړه چه دتعادل او مالي تسوئې دپاره له اغنياو سره فقيران دهغوي په مالونو کښې شريک او سهيم کړي ځکه يې وويل: (نُطعمُ المُسلمينَ مِن بَيتُ المَالِ حَتیٰ اذالَم تَجِد فيه شَيأ اَدخَلنَا عَلیٰ کُلِّ اَهلِ بَيت مِن الاَغنيَاء مِثلَهُم مِن المُحتَاجينَ وَمَا نَزَالُ نَفعَلُ ذٰلِکَ حَتیٰ يَطعَمَ المُسلِمُونَ جَميعاً) يعني مسلمانان به له بيت الْمال څخه مړوواو چه په بيت المال کښې څه پاتې نشي دبډايانو په هر کور کښې به هغومره محتاجان ننباسو او داکاربه ترهغه وخته کوو چه ټول مسلمانان په ګېډه ماړه شي.

په اسلام کښې دمالکيت په باب دا آيت هم دجدي توجه وړدی: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت:۳۴) هغه کسان چه سره او سپين زر ذخيره کوي او دخدای په لار کښې ئې نه نفقه کوي د دردناک عذاب زيری ورکړئ دهمدغه آيت په استناد او دنبوي احاديثو په بنا د رسول الله (ص) په اصحابو کښې ابو ذرغفاري دقارونيت په ضد په تبليغی مبارزه لاس پورې کړ او په دغه جهاد کښې ئې ډېر تکليفونه وليدل ترڅو چه بالاخر د ربزې دښتې ته نفی بلد شو او هلته د ډېر غربت په حال کښې مړشو اولارويو خاوروته وسپاره.

دابوذر اويو شمير نورو اصحابو تبليغ دغه معارضه دحضرت عثمان په خلافت کښې ډېره توده شوه، دابوذرتبليغ چه څومره په شتمنو اوبډايانو بد لګيده هغومره ئې خواران او فقيران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډېربدل.

حضرت علي او ابوذرپه دې عقيده و چه ديوه کال دنفقې دپاره څلور زره درهمه ساتل جايز کاردی او له دينه زيات مال ذخيره کول ممنوعه کنز شميرل کېږي.

په ډېرونبوي احاديثو کښې دا مطلب ښه واضح دی چه اسلام فاحشه غنا بده ګڼي او دانه خوښوي چه ځينې په عيشونو او خوندونو کښې ډوب وي او نورپه لوږه او تنګسه کښې ژوند وکړي.

(خُذمِن اَغنيَائِهِم وَرُدّ اِلیٰ فُقَرَائِهِم) له بډايانو نه ئې اخله او فقيرانو ته ئې ورکوه دا اسلام اقتصادي کرنلاره ده. ابی امامه روايت کوي چه رسول الله (ص) ويلي دي: (يَا اِبنِ آدَمَ اِنکَ اِن تَبذِلِ الفَضلَ خَيرٌلکَ وَاِن تُمسِکهُ شَرٌلکَ –مسلم و ترمذي) يعنی اي بنيادمه ! که مال وښندې خيردې پکښې دی او که ئې وساتی درته شردی.

همدارنګه بلال وايي: رسول الله صلی الله عليه وسلم وويل: (مَارُزِقتَ فَلاتَخبَاء وَمَا سُئِلتَ فَلا تَمنَع فَقُلتُ: يَارَسُولَ اللهِ وَکَيفَ لِي بِذالِکَ؟ قَال: هُوَذَاکَ اَوالنَارُ) مطلب دا چه رسول الله (ص) وفرمايل: څه چه ستا روزي شويدي مه ئې ساته او ذخيره کوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع کوه ئې مه.

بلال وويل دابه زما دپاره څنګه شي؟ هغوی وفرمايل يا همدغه شان او يا د دوزخ اور.

امام احمد حنبل په مسند کښې دا حديث نقلوي: (اَيُمَا اَهلُ عَرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَوٌ جَا ئِعاً فَقَد بَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارکَ وَتَعَالیٰ) خلاصه ئې دا چه پاک خدای له هغو څخه بيزاره دی چه په څنګ کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کوي. په قرآن کريم کښې متعدد آيتونه راغلي دي چه د (مترفينو) ژوند ئې بد ګڼلی او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه کړيدي چه آسوده ژوند اوعيش ونوش ژوند ونکړي بلکه متوسط ژوند اختيار کړي چه نور ورته ونه پخسېږي او مزې چړچې پکښې نه وي دآسوده حالی. په غند نه کښې يو علت چه قرآن په ګوته کړی هغه دادی چه مترفينو يعنی آسوده حالو کسانو هروخت دنوي دين په قبلولو کښې شديد مقاومت کړی او له پيغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام ورکړی دی يعنی دارتجاع ټينګ حاميان همدغه خلک دي چه دهر تغير او تحول مخه نيسي او دزاړه حال بقا او دوام غواړي.

دبشري تاريخ له مطالعې نه هم داپته لګېږي چه عياش قومونه له مينځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زيار و زحمت کښې لوی شوي په نورو غالب شويدي. اوس خلک پدې هم پوه شويدي چه عياشي دصحت په لحاظ هم

ketabton.com - The Digital Library

ډېرخطرونه لري او ډېر فسادونه ورسره تړلي دي. د اسلام پیشوا حضرت محمد (ص) د مترفینو یعنی د عیاشانو او اسوده حالو کورونه (بیوت الشیاطین) د شیطانانو کورونه بللي دي چه فتنې او فسادونه ترې ولاړېږي.

الله تعالی فرمايي: (إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى-العلق آیات:۶ او ۷) په تحقیق سره انسان سرکشي کوي چه ځان بې پروا او مستغني ويني. یعنی مال او ثروت د غرور او سرکشی باعث ګرزي. په بل آیت کښې راغلی دی:

(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشوری آیت:۲۷) که چیرې خدای د خپلو بندګانو روزي پراخه کړې وای هرګوره به ئې په ځمکه کښې بغاوت کړی و. د همدغسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په ځان باندې له ضرورته زیات ولګوي او له اسراف وتبذیر څخه کار واخلی.

پاک خدای وايي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آیت:۲۶) یعنی ورکړه خپل قریب ته د هغه حق او مسکین ته او پردیس ته تبذیر او اسراف مه کوه مبذرین بیشکه د شیطانانو وروڼه دي.

په بل آیت کښې وايي: (وَكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آیت۳۱) خورئ، څکئ او اسراف مه کوئ اسراف کوونکی د خدای نه دي خوښ.

د اسراف معنی له حد او اندازې نه تجاوزدی په حریصانه ډول خوراک او څکاک او بیځایه خرڅونه په اسراف کښې شامل دي. د مسلمانانو اغنیاء نشي کولی چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وکړي او شان وشوکت بې نظرونه ځانته جلب کړي. په اسلامي جامعه کښې که خواران او غریبان وربښمنې جامې نشي اغوستلی بډایان هم نشي کولی چه د غه فاخر لباس واغوندي. کله چه د عبدالرحمن بن عوف ځوی له خپل پلار سره د دوهم خلیفه حضرت عمر مخې ته ورغی او وربښمین کمیس ئې اغوستی و خلیفه د غه کمیس له ګریوانه ترلمنې پورې څیرې کړ او د دغسی معتبراو ډېرشمتن صحابی ځوی ئې هم پرینښود چه د اسلام له مقرراتونه سرو غړوي. د همدغه خلیفه خپل ژوند سره له دغه لوړ او عالي مقامه په متوسط حال کښې و او له نورونه ځانته په څه امتیاز قایل نه و. یوه ورځ چاتر بنه پوښتنه وکړه چه تا ته له بیت المال څخه د څومره مال مصرفول جواز لري. ده وویل په کال کښې دوه جوړه جامې، یوه جوړه د ژمی او بله داوړي د پاره او دومره څه چه د حج تو بنه شی زما او د زما عیال قوت باید د قریشو د متوسط شخص په اندازه وي. زه د مسلمانانو له جملې څخه یوتن یم څه چه نورو ته رسېږي ما ته به هم رسېږي.

پخپله د رسول الله (ص) د زهد او ریاضت ژوند چه له مشقته ډک و، همدارنګه دده د غوره اصحابو ساده او بې عیشه ژوند چه د مجبوریت په وجه نه بلکه د عزم او ارادې له مخې و په همدغه اساس بنا ؤ، چه دوی نه غوښتل چه نور په محرومیت کښې وي او دوی په نازونعمت کښې.

همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خلیفه حضرت عمر (رض) د رماده د کال په قحط کښې غوړي تر هغه وخته ونه خواړه ترڅو چه په بازار کښې د نورو د پاره پیدا شوه او قحطی له منځه لاړه. په دغه موده کښې خلیفه هم د نورو په شان تیل خواړه او د تیلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پیدا شوه او پوستکی ئې تک تور شو.

اسلام خپل پیروان په اخلاقي لحاظ د اسې روزل چه د دنیا مال، زیب وزینت او عیش وعشرت ته په حقارت وګوري او مینه ورسره پیدا نکړي، له خپل نفس او نفسی خواهشاتو سره مبارزه وکړي او ساده ژوند اختیار کړي. حرص او هوس پرېږدي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، کبر او غرور په ځان کښې پیدا نکړي، صدق او صفا ولري او د خلکو په خدمت کښې د اسلام په خدمت کښې جهاد ته ملا وتړي او قربانی ته چمتو شي.

اسلام د خپلو پیروانو د تنظیم او ادارې، د تهذیب او تربیت د پاره دوه وسیلې په کا واچولی، تشریع او توجیه. ځینې شیان شته چه په اسلام کښې شرعاً منع نه دي مګر دیانتاً منع دی د شریعت او د دیانت تقاضا هر کله یوه نه ده، په ځینو مواردو کښې تشریعي جنبه او توجیهی جنبه یو له بله بیلېږي.

ketabton.com - The Digital Library

تشريعي احکام هغه دي چه په عام ډول هرمسلمان پرې مکلف دي او که ثوک ترې مخالفت وکړي شرعاً محکوم کېږي لکه زکات چه که ثوک ئې له اداکولو انکاروکړي اولوالامر ته داحق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي اوقتال ته بې ملاوتړي، په توجيهی لحاظ هرمسلمان علاوه په زکات ديانتاً موظف دی چه دصدقاتو اوخيراتونو له لارې له خپل حاجته زيات مال دخدای په لارکښې مصرف کړي او دخير و احسان نمونه اومثال شي.

توجيهی احکام دتشريعی احکامو په شان په قانونی شکل نه تطبيقېږي بلکه داخلاقي اصولو په حيث رواج مومي او دخاصانو اورهبرانو کاردی. په اسلام کښې ښه اوبد ، حلال وحرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلا پياز يا اوږه خوړل په اصل کښې جايز کاردی مګردجمعې په ورځ اوپه هغو وختونو کښې چه سړی له نورو سره ګډون کوي او دخولې بوی بې نور په عذابوي په ممنوعاتو کښې شمېرل کېږي. دتقوی او رياضت خاوندان دجايز اوناجايز په تشخيص کښې له عامو مسلمانانو نه فرق لري.

دعامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري اوله کبيره ګناهونو ځخه ځان وساتی. دزاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان موړنکړي او دنفس دتزکېې او د روح دتصفېې دپاره جايز لذتونه هم په ځان ودروي يا بې ډېرکم کړي.

هغه بډائي چه دحرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلی او فرايض و واجبات پکښې نه وي ترک شوی شرعاً منع نه ده.

درسول الله (ص) په اصحابو کښې هم اغنياء موجودولکه حضرت عثمان غنی، عبدالرحمن بن عوف او وروسته بيا طلحه اوزبير ياداسې نور، مګر پخپله حضرت محمد (ص)، حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت علی اوځينې نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډايانو کښې حساب شي. دوی به د اربشو په ډوډی هم ځانونه نه مړول او دمترفينوله اسوده ژوند ځخه بې کرکه کوله.

داکارپه اسلام کښې اجباري نه دی اختياري دی. اسلام هغه دين نه دی چه دبشري فطرت اوانسانی غرايزو په مخکښې سد شي او بيخې ئې بنده کړي. اسلام د بشري اوعالمي دين په حيث په خلکو باندې عسراوحرج نه راولي. (لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا –وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ –يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آيات ۲۸۲او ۱۸۵) داهغه آيتونه اوقرآني نصوص دي چه داسلامی قوانينو اساس بې ګڼلی شو. پدې آيتونو کښې له وسع نه زيات تکليف له اوږو ځخه اخيستل شوی او په دين کښې حرج نفی شويدی خدای نه غواړي چه پخپلو بندګانو عسراوسختي راولي. دقرآن دا آيتونه:

(وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا القصص آيت ۷۷)، (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التحريم آيت ۶۶)هغه حياتي درسونه دي چه د صحت اوقوت وقايه ورپورې تړلې ده او سړی له دې ځخه منع کوي چه خپله دنيائي برخه هيره کړي ياپه ځان باندې دخدای حلال حرام کړي.

رسول الله(ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه واو هره شپه به بې په نفلونو سباکوله مخاطب کړاو ورته بې وويل: (..... وَلِنَفسکَ عَلَيکَ حَقٌ وَلِبَدَنکَ عَلَيکَ حَقٌ وَلِزَوجَتکَ عَلَيکَ حَقٌ........) په تاباندې ستا نفس حق لري، بدن دې درباندې حق لري، او ښځه دې درباندې حق لري. لکه چه په عبادت او رياضت کښې افراط منع دی او رهبانيت نفی شويدی دغه شان په صدقاتو کښې هم خپل ټول مال صدقه کول او دپولی ټک ته کښيناستل ښه کار نه دی. که ثوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هېڅ پرې نږدي. له دې آيت ځخه سرغړوي.

(وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آيت:۲۹) مه خپل لاس خپلې غاړې پورې تړه او مه بې خلاصوه په تمام خلاصوالی چه کښېنې ملامت شوی او درمانده.

ketabton.com - The Digital Library

پاک خدای هغه کسان ستایلی دی چه دمال په انفاق کښې اعتدال ساتي او له افراط او تفریط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا الفرقان آیت ۲۷) یعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکی.

دژوند په چارو او انساني اعمالو کښې اعتدال ساتنه په اسلام کښې یو مهم اصل دی چه ښه او بد په همدغه معیار سنجول کېږي او د اسلامی اخلاقو اساس ګڼل شویدی. د اسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سړیتوب صیقلوي.

د اسلامي تعلیماتو غایه اسلامی تربیه ده چه په اسلامی اخلاقو پوري ټینګ تعلق لري او د افرادو د شخصیت په جوړولو کښې یې نقش ډېر ځرګند دی.

د اسلام رښتیاني ممثلین او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعایر، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښې تمثیلوي او صعودي سیر وحرکت یې د انسانیت دلوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبیه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې دغره ختل وګڼوویلی شو چه دغه ورزش په مطلق کوه ګردی تامینېږي او په ټیټو غرونو کښې په ګرزیدو او د غونډیو په ختلو هم سر ته رسېږي مګر هغه کسان چه په دغه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتیا او پیشقدمي ښيي هغوی دلوړو غرونولوړو څوکو ته خیژي او تاریخي یادګار پرېږدي.

په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همدغه شان وګڼئ چه د انسانیت ډېرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نوروته عملاً لوړختل ممکن ګرزوي. دوی د مثل اعلی په حیث اخلاقي معیارونه او مقامونه او چتوي او نور د لوړتیا لور ته رابولي چه ددوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړشي.

د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کېږي معنا یې دا نه ده چه دده ټول خویونه او عادتونه دستاینې وړدي او په هرڅه کښې هرڅه نه ښه دی. دی دخلقت دمثل اعلی په حیث دتکامل په لوړه مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتو یې دخپلو خاصو استعدادونو او معنوي قواوپه مرسته تسلط موندلی مګرله ډېرو فضایلواو محاسنو سره ډېر معایب اونقایص هم لري. دخیروشر، دصلاح اوفساد ،د پاکی او نا پاکی متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادومجموعه ده. حضرت مسیح (ع) اوبودا هم انسانان و او چنګیز وهلاکو هم دانسان په بڼه و. دجوړولو او ورانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته اوعلم وجهل یې په وجود کښې داسې خوا په خوا وسي لکه چه ابوجهل دحضرت محمد (ص) په ګاونډ کښې او سیده دانسان وجود خوله خاوروپیدادی مګر داورلمبې داوبوڅپې او دهوا طوفانونه پکښې خوندي دي. له خاکساری سره کبر او غرورهم لري او له نرمی سره ئې دوسپنې صلابت ملګری دی. په رحم کښې یې قهر، په قوت کښې یې ضعف او په پوهه کښې یې ناپوهی ځان ښیي.

دغه عالم اوعاقل موجود که دعقل اوپوهې په مرسته دژوند ښه کولووسایل او اسباب برابروي ورسره داتم او هایدروجن بمونه هم جوړوي اوپه دواړو خواوکښې اسباب سازدی.

که له یوې خوا د بشري امراضو دپاره نوي علاجونه اونوي دواګانې کشفوي له بلې خوا دعالمي تباهی مواد او آلات تهیه کوي.

که دانسان ضعیفې او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه یې لیوان له عقل نه یې شیطانان او له شتمنی نه ئې طوفان پیدا کېږي. عقل دانسان ډېره لویه شتمني او دټولو شتمنیو مور ده چه انسان ته ډېرڅه ورکوي مګرله دغه دنیایي عقل سره یوبل عقل هم په کاردی چه هغه انسان ته سړیتوب ښیي او سړی کوي یې. داعقل ددین په رڼا کښې پیدا کېږي او له دین څخه الهامونه اخلي. دا د معادعقل او هغه د معاش عقل دی. دمعاش

ketabton.com - The Digital Library

عقل له هرڅا سره شته او نورحيوانات هم پکښې څه نه څه برخه لري مګر د معاد عقل لکه عالي تعليم ټولو ته نه دی رسيدلی.

ډېر غولېدلي دي هغه کسان چه دين له عادي او معمولي عقل سره برابر وي او دغې سطحې ته يې راټيټوي. ډېر ښه پوهيدلي دي هغه خلک چه د عقل لوړولو کوښښ کوي او د دين عالي مقام ته يې او چتوي يعنې عقل متدين کوي او د دين په لاره يې برابروي. الهی کتاب (قرآن) د هغو متقيانو لارښوددی چه په غيب ايمان ولري. (يُؤمِنُونَ بِالغَيبِ) په غيب باندې ايمان پيدا کول د دغه ظاهربين عقل کار ندی او دا عقل هېڅکله مومن کيدلی نشي. دا عقل د جسم او خېټې خدمت ته پيدا دی او دژوند پاللو مهمه وظيفه ورپه غاړه ده چه په انسانی نړۍ کښې ډېرلوی ارزښت لري او دنيا يې مرهونه ده مګر د معقولاتو له سرحد نه هغه خوا څه ليدل او په څه پوهيدل د يوه بل عقل کار دی چه ملا خورشوی ندی او د عارفانو په برخه دی.

د پښتو ژبې عارف او صوفي شاعر عبدالرحمن بابا د غو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:

د دنيا په کار کښې هرسړی عاقل دی

چه سړي پرې سړی کېږي عقل بل دی

سړی څنګه سړی کېږي؟ دا سوال ښايي چه ظاهراً تحصيل د حاصل وګڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مګر د بصيرت خاوندان پوهېږي چه ځينې سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به يې د سړي وي مګر سيرت به يې د سړي نه وي او د شر و فساد جنبه به يې ډېره غالبه وي.

د اسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قايل دی د انسانی فطرت په تشخيص کښې د غه د شر او فساد جنبه او د انسان شهواني غوښتنې هرهرځای بيانوي او دا ثرګندوي چه انسان بايد د اخلاقي تهذيب او نفسي تزکېې په وسيله خپل انسانيت تکميل کړي او واقعي انسان شي.

انسان د خدای خليفه دی او د اسمان ملکې ورته په سجده پريوتې دي مګر انساني فطرت د ملايکو له خولې د اسې ښودل شويدی: (قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء البقره آيت ۳۰) يعنې په ځمکه کښې هغه څوک پيدا کوې چه په ځمکه کښې فساد کوي او وينې تويوي. سربيره په دې په ډېرونورو آيتونو کښې بشري طبيعت د اسې معرفي شويدی:

۱- (إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ اِذا مَسَّهُ الخَيرُ مَنُوعاً- سورة المعارج آيات ۱۹، ۲۰ او ۲۱) يعنې انسان بی صبره، بې ثباته حريص او بخيل پيدا شوی که شر ور ورسيده جزع وفزع کوي که خير او د دنيا مال يې ومومندنو بيا له ډېر بخل نه کار اخلي.

۲-(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعاديات آيت ۸) په دې آيت شريف کښې خير د مال په معنی دی چه انسان ورسره ډېره شديده مينه لري.

۳-(قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا -الاسراء آيت ۱۰۰) دا آيت انسان د اسې ممسک ښيي چه که د خدای د رحمت خزانې يې په برخه شي بيا هم ويرېږي چه د لګښت او مصرف په صورت کښې به ټولې تمامې شي داځکه چه انسان ډېر حريص او ډېر بخيل دی.

۴- (كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى ، أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى -العلق آيات ۶، ۷) انسان چه ځان غني ووينې ارومرو سرکښې او نافرماني کوي.

۵-(إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ -ابراهيم آيت ۳۴) انسان هرګوره ډېر ظالم او ډېر ناشکره بنده دی.

۶-(وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا -الکهف آيت ۵۴) انسان له هر څه نه زيات خصومت کوونکی او کج بحثه دی يعنې جدل يې په خټه کښې ګډ دی.

ketabton.com - The Digital Library

۷-(خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ -الانبياء آیت ۳۷) انسان له بيړې او شتاب نه جوړ دی.

۸- (وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً -اسرىٰ آیت ۱۱) انسان ډېرېي صبره او الپته دی.

۹-(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاء وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ......آل عمران آیت ۱۴) په دې آیتونو کښې هغه شهوانی میني بیان شویدي چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي او ځان اوراوبو ته غورځوي.

د اسلام اخلاقي لارښودني، د حرام مال غندنه، د نفسي خواهشاتو د پاره حدود ټاکل، د قناعت او صبر توصیه، د عفت او تقوی درسونه د همدغو غرایزو او انساني طبیعت د اصلاح او تعدیل د پاره دي او په ډېر صحیح تشخیص بنا دي.

دا چه په قرآن کریم کښې د صبر توصیه بیا بیا په مکرر ډول هر ځای شویده د دې د پاره نده چه سړی د ظلم او ناروا په قبلولو کښې صابر او سي او مظالمو ته تسلیم شي یا ذلت ته غاړه کېږدي، بلکه د دې د پاره ده چه په سختو حالاتو او بدو ورځو کښې حوصله له لاسه ورنکړي او له مشکلاتو نه ونه تښتي یا د خپل عجولانه فطرت په تقاضا په هر څه کښې دومره بیړه ونکړي چه تفکر او تعقل ته هېڅ موقع پاتې نشي او عاقبت اندیشی هېره کړي.

د قناعت درس هم له حرامو څخه د ځان ژغورلو معنی لري او د تجاوز مخه نیسی. نه دا چه د کسب او کار په مقابل کښې د انسان لاس او پښې تړي او سعی او عمل ته پې نه پرېږدي.

دا راز آیتونه چه انساني فطرت او فطري غرایز مشخص کوي او د دیني لارښوونو محور بللی شو نور هم ډېر دي چه د ټولو لتون ډېر وخت او ډېر کارغواړي.

لوی خدای چه د انسان خالق دی او په نفسي وسوسو پې ډېر ښه خبر دی: (وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آیت ۱۶) انسان په مطلق ډول زیانکار ګڼي او هغه کسان مستثنی کوي چه مومنان او د نیک عمل خاوندان دي او نورو ته هم د حق او صبر توصیه کوي.

(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصر قسم دی چه انسان هر ګوره په زیان کښې دی مګر هغه کسان ندي په زیان کښې چه ایمان پې راوړی او کړي پې دي نیک کارونه، یوه او بل ته ئې د حق توصیه کړې او د صبر توصیه پې کړېده.

دا دی د انسان تشخیص او د علاج نسخه.

د اسلام دین د انسان د اخلاقي او نفسي امراضو علاج د ریاضت او عبادت، د زهد وتقوی، د نفسي او روحي تزکیې او تطهیر په وسیله کوي او له حرامو څخه پې پرهېزوي. لکه چه د طب علم د بدني امراضو علاج کوي، دین د اخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف ګڼي او د بشر باطني رنځونه له مینځه وړي ځکه وایي:(اَلعِلمُ عِلمَانِ عِلمُ الاَبدَانِ وَعِلمُ الاَدیَان) بدني طب په غذا او دوا د وجود تقویه کوي او د تقویې په وسیله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مګر دین د نفس او نفس په خوارولو او ضعیفولو د تقوی او پرهیزګاری له لارې د شهوانی او نفساني امراضو مخه نیسي یا ورسره مجادله کوي یعنی د نفس او شیطان په مغلوبولو او د جسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوږه یې هم غذا ده او هم دوا ده.

د هر چا چه حیواني قوت زیاتېږي	نفس شیطان له هغومره مغلوبېږي
که څوک غواړي چه غالب شي په شهواتو	په مرښت نشي دا کار په لوږه کېږي

****

کموي روژه غوښتني شهواني	مضمحل کړي هوسونه نفساني
د روژې غایه همدغه ده نو ځکه	روژه نه نیسي صغیر شیخ فاني

ketabton.com - The Digital Library

دادی دعلم الابدان او علم الادیا ن د اساسي فرق یومثال چه مونږ دبدني طب اودیني طب په مغایرت پوهوي او دا یقین راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کریم کښې شته:
(وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاء وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراء آیت۸۲)(قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ –یونس آیت ۵۷) هیڅکله بې دبوعلی سینا په شفا کښې نشو موندلی.
دنن ورځې عصري طب که دصدري اوقلبي امراضو په علاج موفق هم شي اود شفاءالصدور دارو وموميي بیا هم نشي کولی چه (مافی الصدور) له د شفا موجب شي او دحرص اوحسد یاقلبی قساوت علاج وکړي اوپه بې رحمه زړه کښې رحم پیدا کړي.
په دغسې اخلاقي امراضو کښې ددنیا طبیبان له مریضانونه ډېر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډېر زیات دي.
(حُبُّ الدُّنیَا اَوحُبُّ المَال) چه دټولو خطاګانو او غلطیو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنیَا رَاْسُ کُلِّ خَطِیئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه یوازې دین بې مخه نیولی شي.
په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې دایثار داسې جذبه پیدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډېر څه ئې ددین په لاره کښې یا د دین دپاره قربان کړه او په حرص اوبخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته ګوته په غاښ ونیوله، مهاجرینو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن او ټوله شتمني په مکه کښې پرېښوده او مدینې ته بې ددین ساتلو دپاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجروباندې له ځانه زیاته پېرزوینه څرګنده کړه یعنې په نفسیاتي او اخلاقي لحاظ یو عظیم انقلاب په اسلامي امت کښې پیدا شو چه نظیرئې چا نه و لیدلی.
ددغه انقلاب اثر تراوسه په مسلمانانو کښې لړاو ډېر یوځای بل ځای وینو او په یو زړاوخوسوه کاله کښې بې نښې نښانې لا ندي محوه شوي چه رحمن بابا بې هم په وصف الحال کښې وائي:
داهنردی چه خاورې ځوک سره زر کا چه زر خاورې کړي رحمانه هنر دادی
علوم اوفنون خلکوته دا هنر ښیي چه خاورې زرکړې او ددنیا شتمني زیاته کړي مګر دین ورته ددغه هنر بل اړخ څرګندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.
د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاورې زرکړي او هم زرخاورې کړي. که څوک لومړی هنر ونلري دوهم هنربې نه نصیب کېږي چه زر نه وي نو زربه څنګه خاورې کړي؟ که اول هنر ولري اودوهم هنر پکښې پیدا نشي لومړی هنربه هرګوره منفور او مردود وي دا څرګنده ده چه علم وفن، صنعت او حرفت دژوند او معیشت حاجتونه او ضرورتونه پوره کوي او مدنیت ته رنګ او رونق ورکوي. ددنیا ودانی اوزیبائي په هغه وسایلو او اسبابو پورې تړلې ده چه دعلم وفن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مګر دین دتساند او تعاون په پیدا کولو او دمعنوي ارتباط په قایمولو دبشري جامعې سعادت تامینوي او داجتماع مزي ټینګوي.
دبشري سعادت لوښی او ظرفونه دعلم اوصنعت په کارخانو کښې جوړېږي مګرپه دغو لوښو کښې دحیات او به د دین ساقي اچوي اودین دی چه داخلاقو په تهذیب انساني باغ و بڼ له وحشي بوټو دربو اوکبلونه ساتي او دښوبوټونیلې اوریښې تقویه کوي.
که اخلاقی تهذیب او دنفس تزکیه نه وي کیدی شي چه ډېر ژر دجهان سمسور باغونه په هغو ځنګلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حیوانا ت پکښې استوګنه کوي او ماران پکښې اوسېږي.
کیمیاوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه دبدن او جامو خیرې اوناپاکی وړي او دلباسو نو توري لکې محوه کوي.

ketabton.com - The Digital Library

مونږ دغې پوهې او دغو صابونونو ته حياتي ضرورت لرو او په ډېر ښه ارزښت ورته قايل يو مګر هغه خيرې، کثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر او احساس کښې پيدا کېږي ديني پوهه او د اخلاقو کيمياييي سعادت ته شديد ضرورت لري او بل صابون ورته په کار دی چه هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کينه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مينځه وړي او دهوی ٰ وهوس ناولتيا پاکوي.

که د انسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لړلی وي نو د سر و صورت ظاهري سپين والی او پاکوالی خو لولی هم لري او د متمدنو خلکو سپي هم هره ورځ په صابون مينځل کېږي.

دين يو ازې دغه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بين ندی، د اسلام سپيڅلی دين د طهارت او تزکېې په باب ډېر عميق او دقيق نظر لري او له ظاهر نه بې باطن ته توجه ډېره زياته ده مګر له ظاهر نه هم صرف نظر نکوي او په ارزښت ورته ګوري.

د اسلام په دين کښې چه ژوره څېړنه وکړو په نهائي تحليل کښې دې نتيجوته رسېږو چه د اسلامی هدا ياتو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف د نفس تزکيه او د جسم او روح تطهير يعني پاکوالی دی.

تزکيه او تطهير هغه ټکي دي چه په قرآن کريم کښې په مکرر ډول راغلي دي او معنیٰ يې ډېره عامه او هم ډېره عميقه ده.

په دې ټکو کښې له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه د جسم او روح ظاهري او باطني طهارتونه شامل دي چه د اخلاقو تهذيب او د انسانيت لوړول يې لازمي نيتجه ده.

اديان عموماً پداسې وخت کښې دنياته راغلي دي چه انساني اخلاق ډېر فاسد شوي او انسانيت ډېر ټيټ شويدی يعنی د دين ډېوه هروخت په تورتم کښې بله شويده او خلکو هغه وخت ځانونه مينځلي دي چه ډېر خيرن شويدي.

د اسلام د ظهور په وخت کښې هم د عربو مختلف او مخالف قبايل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډېرو مرداريو ککړ و او په ډېر تورتم کښې يې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائي حد ته رسيدلی و د حلال او حرام فرق نه و، د خير و شر معيار ازلام يعني د فال غشي و، د خدای کور بتانو نيولی و، د ښځو او نرو بربنډ طوافونه طاعت او عبادت ګڼل کيده.

شرک، بت پرستي، سودخوري او چوروچپاو، قتل وقتال، شراب او قمار، لوڼې ژوندی خښول، ضعيفان غلامول او د حيواناتو په څېرېې استعمالول د ژوند دود او دستور و، په دغسې وخت او دغسې ځای کښې حضرت محمد (ص) ته د خدای له لوري جبرئيل امين د اوحی راوړه:

(يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ......المدثر آيات ۵-۱) يعنی له بړستني پاڅېږه خلک له خدايه وويروه، خپل رب لوی وګڼه جامې دې پاکې کړه او پليدي لرې کړه.

په دې وحی کښې د تطهير مکرر امر دا ښيي چه پاکيدل او پاکول په عام وتام ډول د اسلام اصلي او اساسي منظور دی.

(رجز) په لغت کښې د ګناه په معنیٰ، د بت پرستی په معنیٰ او د پليدی په معنی استعمالېږي او مفهوم يې ډېر عام دی.

پيغمبر(ص) ته اول د جامو پاکولو امر وشو چه د ځان پاکولو امر پکښې دلالتاً موجود دی ځکه چه پاک کالي په پاک بدن اغوستل کېږي په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آيت شريف کښې له (رجز) څخه لريوالی باطني پاکوالی دی چه له شرک او اخلاقی مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ايجابوي.

دغه آيتونه چه د نزول په اعتبار يې د قرآن کريم مطلع ګڼلی شو د تطهير او تزکيې اهميت ډېر ښه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چه په اسلام کښې د مراد ټکی دی.

په سورت (الاعلی) کښې دادوه آيتونه (قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى آيات ۱۵-۱۴) اول تزکيه او بيا د خدای ذکر او لمونځ د فلاح موجب ګڼي.

ketabton.com - The Digital Library

دلته تزکیه یوازې دتن او جامو هغه پاکوالی نه دی چه دلمانځه شرط ګڼل شوی ځکه چه دد غه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذیب او بیا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. دفلاح کلمه په قرآن کریم کښې کله دمفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډېره راغلې ده چه معنی يې بری او مقصد ته رسیدل دي.

په صورت (المومنون) کښې په لومړیو نهو آیتونو کښې دمومنانو دفلاح موندلو دپاره څو شیه ذکر شویدي چه یو پکښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده. آیتونه دادي:

(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) یعني هغه مومنان بری مومي او مقصد ته رسېږي چه په لمانځه کښې وېره او تواضع ولري، له بیهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، دمالونو زکات وباسي له زنا او فحشا څخه ځان وساتي، امانت خیانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټینګ وي.

په صورت اعلی کښې چه یوازې تزکیه او لمونځ دفلاح موجب ښودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ یا اوه شیه وښودل شوه تطبیق یې پدې شان کیدی شي چه تزکیه ډېره عامه وسعیه معنی لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو دلمانځه په شمول حاوي ده.

زکات خو دلفظ او معنی په اعتبار له تزکیې سره اشتقاقی تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائي چه دزکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکوونکی له بخل څخه پاکېږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خدای رسول الله (ص) ته امر کوي چه دمسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا التوبه آیت ۱۰۳) زنا او فحشا هم یو مردار عمل دی او ځان ساتل ترېنه تزکیه ده ځکه پښتانه هم دغسې سړي ته پاک لمنی وائي.

په امانت کښې خیانت کول، عهد ماتول ، بیهوده مشغولتیا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.

لمونځ هم سړی له ګناه څخه پاکوي او دتزکیې معنی لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شویدی، دخدای پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه دا ښیي چه دتزکیې کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه دسورت (الشمس) په دې آیت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا) یوازې دنفس تزکیه دفلاح وسیله ښودل شویده.

په سورت (التغابن) کښې دا آیت شریف: (وَمَن یُوقَ شُحَّ نَفسِهِ فَاُولٰئِکَ هُمُ المُفلِحُون) دعبارت په تغیر هماغه کسان مفلحون ګڼي چه نفسونه یې له بخل څخه پاک وي او دنفس تزکیه یې په برخه وي. همدغه تزکیه ده چه هم دخدای دپاره دمال په ورکړه حاصلېږي لکه چه په سورت (اللیل) کښې وایي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آیات ۱۷-۱۸) یعنې د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهیزګاران چه خپل مال دځان دپاکولو دپاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترګو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو دمومنانو نصیب کېږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلی دی: (قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آیت ۳۰) دفلاح ارتباط تزکیې او طهارت سره په قرآنکریم کښې ډېر ټینګ ښودل شوی یعني له پلیدیو څخه ځان ژغورل فوز او فلاح ته رسیدل دي.

پلیدي یوازې ظاهري نجاست نه دی ګناه او معصیت هم د قرآن کریم په حکم (رجس) ګڼل شویدی لکه په سورت (المایده) کښې چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آیت ۹۱) یعنی شراب، قمار، بتان او په غشو فال نیول پلید شیطانی عملونه دي او ځان ساتل ترېنه دفلاح موجب دی.

ketabton.com - The Digital Library

دخلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکيه) دپيغمبر وظيفه ده لکه چه په سورت البقرة کښې راغلي دي:
(کَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آيت ۱۵۱) په دي آيت شريف کښې (ويُزکيکم) په ډېر وضاحت او صراحت دامفهوم اداکوي چه رسول الله (ص) تاسو پاکوي او دهمدغه مقصد دپاره استول شويدی.

په يوه بل آيت کښې هم دغه مطلب ډېر ښه څرګند وي چه وايي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آيت ۱۲۹) دلته حضرت ابراهيم او حضرت اسمعيل دعا کوي او له خدايه غواړي چه ددوي په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوی دخدای پاک آيتونه ولولي، په کتاب او حکمت يې پوه کړي او پاکيزه يې کړي.

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ويلي و: (اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَى أَن تَزَكَّى آيات ۱۸-۱۷) فرعون ته ورشه !.........او ورته ووايه آيا ميل لرې چه تزکيه دې نصيب شي. دموسی(ع) په بعثت کښې هم د رسالت غايه (تزکيه) ده له دغو شواهدو نه ښايي چه دامطلب ډېر ښه ثابت شوی وي چه دخلکو تزکيه او تطهير ددين کاردی او پيغمبران دهمدغه کار د پاره وخت په وخت استول شويدي چه دخلکو فاسد اخلاق اوناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې يې صفائي او دخير واحسان مينه پيدا کړي په نفسياتی حالاتو او کيفياتو کښې دانسانيت په ګټه ښه بدلون راولي او په اجتماع کښې نوي روحيه خلق کړي مګر دا کاريعنې دنفس تزکيه او داخلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.
داجتماع په اخلاقو او عرف وعادت کښې بدلون راوستل او دزړو عقايدو په ځای نوي عقايد په ذهن کښې کښينول دهغو بتانو ماتول دي چه حضرت ابراهيم (ع) يې دنمرود سرولمبوته وغورځاوه او حضرت مسيح يې په سولۍ وخيژاوه.
دخلکو اجتماعي اخلاق که هرڅومره فاسد او کاسدوي او زاړه عقايد که هرڅومره خرافاتي وي بياهم دجامعې په ذهن او دماغ يې قيد وشرط حکومت کوي او مخالفين يې په فنامحکومېږي.
يوشخص که هرڅومره مقتدرسلطان وي عمر يې لنډوي او زمانه ډېر مهلت نه ورکوي مګر اخلاق او عقايد خپل حاکميت له يوه نسل نه بل نسل ته په ميراث پرېږدي او څومره چه زړېږي هغومره قوي کېږي.
زمانه چه کاريې تغير راوستل دي ددغه ذهني سلطان مقابله په ايوبي صبر کوي او دنوح عمر غواړي ترڅو چه غير مرئي تدريجي تغير پکښې راولي او له نظره نشي. په انقلابی ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دين په خلکو منل د اولوالعزمه پيغمبرکاردی چه په خپل سر اره قبلوي او دغه کارسرته رسوي.
حضرت محمد (ص) ددغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې دډېروکړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړاو په ډېروسختو خطرناکو حالاتو کښې يې صبرواستقامت له لاسه ورنکړ داځکه چه په خپل نبوت او رسالت يې ډېر ټينګ ايمان درلوداو دغه قوي ايمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پيدا کړی ؤ دا ايمان د په نورو کښې هم پيداکړ چه مومنان يې په جهان مسلط کړه او عمومی حالات يې بدل کړه. دخدای کور(کعبه) يې له بتانو پاکه کړه دخلکو زړونه او دماغونه يې صفا کړه، اجتماعي مفاسد اوناولي عقايد يې محوه کړه او سيئات يې په حسناتو له مينځه يوورل.

کوم امرچه پاک خدای حضرت ابراهيم(ع) او حضرت اسمعيل (ع) ته دخپل کوردپاکولو په باب کړي و: (وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آيت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک يې له شرک اوبت پرستۍ نه پاک کړه نو بيا يې قرآن کريم پاکانو او

ketabton.com - The Digital Library

مطهرونو ته په لاس ورکړ: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آيات ۷۹-۷۷) ددغه کتاب دنیولو دپاره پاکې منګولې په کاروې او طهارت ته ضرورت و.

داطهارت دخدای پاک په اراده اول له اهل بیتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آيت ۳۳) لکه چه په (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرا آيت ۲۱۴) کښې هم اهل بیت خاص ډول یاد شویدي.

داهل بیتوله تطهیر سره د امت تطهیر هم شروع شو او خلک د وحدانیت په منلو دصالحو اعمالو په اجراکولو داخلاقو په تهذیب او دنفس په تزکیه له کفر او عصیان څخه پاک شوه.

ددیني پوهانو له جملې څخه یوتن (شاه ولی الله) وایي: پیغمبران داخلاقو، تهذیب او نفس تزکیې ته توجه لري او په علمي مسایلو کښې مستقیم دخالت نکوي، مطلب دا چه پیغمبر دعلم او فلسفې معلم ندی دانسانیت مربي او اخلاقي رهبر دی ځکه دنفس تزکیه او دروح تربیه خپل هدف ګڼي او وایي:

(بُعِثتُ لِاُتَمِّمَ مَكَارِمِ الاَخلَاق) الله تعالی هم د د ستاینه په خلق عظیم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آيت ۴)

ددې دپاره چه خلک سړي شي او سړیتوب زده کړي باید پیغمبر په خپله دکامل انسانیت مثل اعلی شي او خپل عالي کردار د هغوی دپاره سرمشق وګرځوي یعنې په عملي ډول خلکو ته دصبر و استقامت، درحم او شفقت، دعدل او انصاف دایمان او احسان، دصدق وصفا، دایثار او قربانۍ او دشجاعت او شهامت ګران ګران درسونه ورکړي او دا ثابته کړي چه انسانان دعزم او ارادې دروحي قوت او قدرت په مرسته په جهان کښې څومره لوی بدلون راوستلی شي. امت جوړول او تربیه کول او دامامت وظیفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.

په خلکو باندې دژبې په سر یوڅه زده کول دومره ګران کارندی مګر په خلکو کښې څه پیدا کول، په زړونو کښې بې څه کښېنول او په دماغونو باندې دنوو عقاید ومنل دهرچا کارندی.

یو سړی کولی شي دالفاظو او کلماتو په وسیله خلکو ته دعفت، تقوی او ریاضت مفهوم او معنیٰ توضیح کړي یا مقالې او رسالې پرې ولیکي او کتابونه ترې جوړکړي مګر خپل ژوند ددغو صفاتو او حالاتو مظهر او مثال ګرځول او د کردار په هنداره کښې بې تمثیلول ځان خوارول او له نفس و شیطان سره مجادله او مبارزه غواړي.

که څوک چاته داخلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه په خپله دې ښه اخلاق ولري بلکه یوازې همدغه کافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مګر هغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضایل پیدا کوي نو بیا په کار دي چه پخپله بې هم ولري یعنې اول بې په ځان کښې پیدا کړي بیا بې په نورو کښې د پیدا کولو کوښښ وکړي.

د اخلاقي امراضو طبیب دبدني امراضو دطبیب په شان نه دی. کیدی شي چه دقلبي امراضو طبیب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، یو سودخور که دمنبر په سر سود هرڅومره وغندي او قرض حسن هرڅومره وستایي په چا باندې ښه اثر نه کوي. که بې حیا سړی نورو ته دحیا درس ورکوي دا په خپله لویه بې حیایي ده.

پاک خدای اسلامی امت په امر معروف مامور کړیدی مګر هغه واعظان او ناصحان بې تهدید کړیدی چه نورو ته دنیکۍ امر کوي او ځانونه بې هیروي: (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ البقره آيت ۴۴) که دغه ایت یو بې لارې سړی له دینه نه وي منع کړی چه نور سمې لارې ته راوبولي بللی بې شي مګر په سمه لارئې بیولی نشي. خلکو ته دحق توصیه او دصبر توصیه باید له قرآنی ترتیب سره سم هغه مومن وکړي چه دصالحو اعمالو خاوند وی: ((وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تش په ژبه امر معروف ډېر ګران کارندی مګر د امر معروف اهلیت او صلاحیت په ځان کښې پیدا کول له ګران نه ګران کار دی.

حضرت محمد (ص) چه ډېر عالم بې په سمه لار وخوځاوه او ډېر عالي اخلاق بې په خپلو پیروانو کښې پیدا کړه یو مهم علت بې دا و چه په خپله دکامل انسانیت او خلق عظیم خاوند و او په همدغه حقیقی معجزه بې عالمونه مسخر کړه.

ketabton.com - The Digital Library

کوم کسان چه معجزه د نبوت شرط ګڼي او معجزه د علت او معلول له سلسلې نه بهر خارق العاده امر بولي نو د شق القمر یاد معراج مسئله مطرح کوي حال دا چه د رسول الله (ص) عظیم خلق دا سې عظیمه معجزه ده چه په دنیا کښې نظیر نلري او انکار تر ېنه نشي کیدی.

ځیني خارق العاده کارونه شته چه د سحر و افسون په وسیله دیوه او بل له خوا وخت په وخت څرګند شوي او د حیرت وړ ګڼل شویدی لکه چه مشهوره ده چه عبد الله بن مقنع (حکیم بن عطا) د نخشب په شا و خوا کښې له یوې څاه نه د سپوږمۍ په شان رڼا راویستله او څلور فرسنګو پورې یې ځمکه رڼا کوله او مزدک هم یوه داسې وسیله را پیدا کړې وه چه له او رڅخه به خبرې اوریدل کیدی.

دا وسنی علم مطابق د مسمریزم او هیپنو تیزم په بنا ځیني د تعجب او حیرت وړ کارونه کیدی شي د دې عصر الوتکې او فضائي بېړۍ هم د سلیمان علیه السلام له هوا پیما تخت سره بې شباهته ندي مګر هغه لوړ اخلاقي معیار چه حضرت محمد صلی الله علیه و سلم په خپل کردار قایم کړ او انسانیت یې معراج ته ورساوه هغه حقیقي او واقعي معجزه ده چه تقریباً په یو زر او څلور سوه کالو کښې یې خپل اعجاز ساتلی دی.

د معجزې په اوو شرطونو کښې یو شرط دا دی چه له دعوې سره دې موافقت ولري یعني که څوک دا دعوه کوي چه زه خلک سمې لارې (صراط المستقیم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او د رسالت یا نبوت دلیل (معجزه) مې دا ده چه خاورې زر کومه نو دا کار معجزه نشو ګڼلی ځکه چه له دعوې سره څه ارتباط نلري مګر دا چه حضرت محمد صلی الله علیه و سلم عملاً خپل ځان د ډېر لوړ کردار په لرلو د مثال اعلی په حیث د امامت وړ و ښود او د خلکو په اخلاقي او نفسي حالت کښې یې معجزه آسا بدلون راووست، د ده د رښتیانی ادعاء بر ښه ثبوت دی. انس بن مالک وایي: زه لس کاله د رسول الله (ص) په خدمت کښې وم او په دغه دومره موده کښې یې ما ته کله (اف) هم ونه ویل څه مې چه کړي نه یې دي ویلي چه ولې دې وکړه، کوم کارمې چه ندی کړی بیا یې هم داندی ویلی چه ولې دې ونکړ، له یوه خدمتګار سره په لسو کالو کښې دغه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښائي چه ډېر علم او تربیت خاوندان هم له خپلو ډېرو ګرانو زامنو سره دغه شان رویه ونکړی شي چه په لسو کالو کښې ورته (اف) قدرې هم ونه وایي. دا کیدی شی چه یوه زړه سواندي مهربانه سړی کله د عفوې او حلم ډېر عالی مثال قایم کړی حتیٰ چه د خپل ځوی قاتل یا خپل قاتل د مرګ د سلګیو په وخت کښې معاف کړي مګر ټول عمر په مختلفو احوالو کښې دغومره ضبط نفس او په نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امردی.

د احد په جنګ کښې چه د حضرت محمد (ص) غاښ مات او مبارک مخ یې زخمي او کړم شو نو اصحابو د ډېر قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چه د دښمنانو د تباهۍ دعا وکړي او لعنت پرې ووائي مګر رسول کریم صلی الله علیم وسلم وفرمایل زه د لعنت ویلو او ښیرو کولو د پاره نه یم راغلی بلکه د رحمت په حیث سمې لارې ته د بلنې د پاره استول شوي یم. (اَللّٰهُمَّ اِهدِ قَومِي فَاِنَّهُم لَایَعلَمُونَ). د هغه چا معافول چه په رسول الله صلی الله علیه و سلم باندې یې د قتل په اراده توره راوایستله، هغې یهودۍ ښځې ته سزا نه ورکول چه د پسه په غوښه کښې ئې ورته زهر ګډ کړي و او په خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ د عفو او بخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

د رسول الله (ص) کرم او سخاوت د کیفیت او کمیت په لحاظ ساري نلري، او د خپلو خصوصیاتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت ګڼلی شو بلکه ویلی شو چه سخاوت نه وایثار و چه مقام او منزلت یې له سخاوت نه ډېر لوړ دی.

له خپل ډېر مال نه لږ څه نورو ته ورکول یا له خپل حاجته زیات مال صدقه کول جود او سخا بللی شو مګر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هماغه صفت دی چه په قرآن مجید کښې یې ستاینه شویده: (وَيُؤْثِرُونَ

ketabton.com - The Digital Library

عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آيت ۹) هغه درياضت او دمشقت ژوند چه رسول الله (ص) درلوده له حده زيات فقيرانه او غريبانهٔ مګر دا د بيوسۍ په وجه او دمجبوريت له مخې څخه نه و بلکه اخلاقی غايه او پايه يې در لوده او همدغه قرآنی منظور پکښې مضمرو.

قرآنی فلسفه ډېر شخوند او ډېر خوند ژوند مردودګڼي ځکه مترفين او د ناز اونعمت خاوندان په مکر را او موکد ډول غندي اوبد ورته وايي قرآن کريم په ډېر وضاحت اوصراحت بډايان او متمولين دهر ديني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکښې سدګڼي او د زاړه ارتجاعي حال محا فظين يې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهی کتاب اونبوي سنت يې دمسلمانانو دپاره خوښوی که مسلمان يې په ځان باندې تطبيق کړي طبقات له مينځه ځي او د غني اوفقير مسئله په ښه شان حل کېږي.

د رسول الله (ص) دژوند عملي اړخ همدغه وچه د دنيا مال يې لکه غليم خپل کورته نه پرېښوده اونه ئې په کورکښې ځای ورکاوه هرڅومره مالونه به چه ورته راغله په فقيرانو اومستحقينو به يې ويشل اوتش دقوت لايموت په اندازه يې ډېرلږ څه ځانته ساتل مګر څومره چه په ځان سختګير و هغومره په نورو زهير واو بخششونه يې بې حسابهٔ. وايي چه دحنين په ورځ رسول الله صلی الله عليه وسلم صفوان بن اميه ته دپسونو دومره رمې وبښلې چه يوه لويه دښته پرې ډکه شوه.

په همدغه ورځ يې ابو سفيان ته ځلوېښت اوقيې سپين زراو سل اوښان ورکړه د هغه زامنو معاويه اويزيد ته او حکيم بن حزام ته يې هم سل سل اوښان وبښل، مګر حکيم بن حزام سل اوښان نورهم وغوښتل او هغه يې هم ورکړه.

دغه شان نورډېرو کسانو ته لکه: نصر بن حارث، اسيد بن جاريه، حارث بن هشام، قيس بن عدي، سهيل بن عمر حويطب بن عبدالعزی اقرع بن حابس عينيه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعيد بن يربوع، عثمان بن وهب اوهشام بن عمرته په دغوبخششونو کښې چاته سل چاته پنځوس اوچاته ځلوېښت اوښان ورسيدل اوعباس ته خوئې دومره سره زر ورکړه چه جګولی يې نشوه، پدې دومره ډېرو مالونو کښې رسول الله (ص) پخپله خپل کورته هيڅ يونه وړل او اهل بيتو دغه شپه په نهره تېره کړه.

ايا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل اوپه نوروباندې دکرم او احسان باران ونه ورول معجزه نده؟ څوک چه په يوه ورځ دغومره فياضي لري کله چه له دنيانه رحلت کوي هرچاته داڅرګند يږي چه په کورکښې يې داوربشو له ډوډۍ پرته نورڅه نشته اود جنګ زغره يې په يوه يهودي دکورد نفقې دپاره ګروکړيده، دغه راز غيرعادي ژوند چه انساني غرايز بې مهار کړي و او عادي عقل ورته حيران حيران کتل خارق العاده امر دی.

دشرک اوبت پرستۍ په وطن کښې دعربو مختلف اويوله بله مخالف قبايل چه لوښي به ئې ژوندي خښولې او ابوجهل يې دجهالت سمبول و دا ټول دتوحيد په يوه کلمه راغونډول او يو داسې ملت او امت ترېنه جوړول چه اسلام په اسيا، افريقا او اروپا کښې خپورکړي اودجهان دين اوآئين بدل کړي که معجزه نه وي نوڅه به وي؟

دا منوچه فاتحين او جهانګيران په دنيا کښې ډېرپيدا شوي چه خپل پريوتې اوبې نام ونشانه قوم يې تاريخ ته بريالی او توريالی ښودلی او خپله امپراطوري يې په نورو قهراًمنلې ده مګر ديوه ملت معنوي اوروحي سويه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانيت معراج ته رسول دچنګيزاوهلاکو، دا سکندر او ناپليون کار نه دی.

حضرت محمد صلی الله عليه وسلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي يې ملکوتي مقام ته ورسول دداسې معجزې خاوندی چه بشري تاريخ يې کامل مثال نشی ښودلی.

په زور او قوت ډېرخلک غلامول کوم خارق العاده کارنه دی غلامان ازادول اوضعفيانو مرسته که څه هم دخير و احسان عالی مثال دی مګر اعجازندی، خوغلامان اوضعيفان له سردارانو او سرکردګانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې يې لوړول او يو حبشي دنيک عمل په وجه له قريشي نه ښه ګڼل محمدي معجزه ده.

ketabton.com - The Digital Library

زیدبن حارثه:

درسول الله (ص) په موالیوکښې زیدبن حارثه زیات شهرت لري، دی دبی بی خدیجې غلام و چه رسول الله (ص) ته یې بخښلی و. رسول الله (ص) هغه ازاد کړاو خپل ځوی یې وګاڼه ځکه به خلکو زیدبن محمد باله ترڅو چه دا آیت: (اُدعُوا هُم لِاٰبَائِهِم) نازل شواو پس له هغه زیدبن حارثه وبلل شو.

کله چه دزید پلار حارثه او تره یې کعب دزید په لټون مکې ته راغلل او دی یې له حضرت محمد (ص) سره وموند نوله رسول الله صلی الله علیه وسلم نه یې خواهش وکړچه زید دوی ته وسپاري حضرت محمد (ص) وویل که زید له تاسو سره ځي هیڅوک یې مخه نه نیسي مګر زید تګ ته غاړه کښېنښودو او رسول الله (ص) یې ترهرچا بهتر وګاڼه.

موالي که څه هم له غلامۍ څخه ازاد ومګر بیاهم عربو مخصوصا قریشو خپل سیالان نه ګڼل او دکفائت له نعمته محروم و.

دموالیو له جملې څخه هیچا ته داحق حاصل نه و چه دقریشو خوریا لور په نکاح کړي او دهغوی اشرافیت ته صدمه ورسوي.

رسم و رواج پدې کار ډېر سخت بندیزلګولی و مګر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعلیماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هرراز امتیازات او تبعیضونه یې له مینځه وړل یوازې تقوی اونیک عمل یې دفضیلت معیار ګاڼه اوبس. ځکه یې دخپلې ترور لور (زینب دحجش لور) زید ته په نکاح کړه او دعرف او عادت بت یې مات کړ. داکار په هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنیت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس به هم په امریکا غوندې ازاد اومترقي هیواد کښې څوک حاضر نشي چه له یوه تور پوستکې سره دغه راز معامله وکړي.

حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښې دغه تبعیض او امتیاز له مینځه ویوړ مګر هغه توافق چه دښځې او میړه ترمینځ په کاردی اوپه نفسیاتي کیفیاتو پورې تعلق لري د زید او زینبې ترمینځ موجودنه وه ځکه دغه ازدواج تراخرعمره دوام ونکړ اوڅه موده وروسته زید دزینبې دپرېښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته ښکاره کړه دوی ورته دعقد د دوام توصیه وکړه مګر زید دخپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړ او داعقد فسخ شو.

رسول الله (ص) دخدای په امر بیي بي زینب ځانته په نکاح کړه چه په دغه وسیله دهغې په زخمې زړه ډېره ښه پټۍ ولګیده.

دیوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول یوبل اخلاقي درس وچه خپلو پیروانو ته یې ورکړاو ددغه کار عار یې له مینځه یووړ.

دزید بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تمامېږي کله چه رسول الله (ص) درې زره مسلمانان د موته ښارته چه په شام پورې مربوط ؤ دغزا دپاره لیږل او دا دمسلمانانولومړی جنګ و چه دهجرت په اتم کال د روم دقیصر له امیر اومسیحیانو سره کیده نو د دغه اسلامي لښکر امیر د رسول الله (ص) لخوا زیدبن حارثه وټاکل شو.

په دې لښکر کښې جعفر بن ابیطالب دحضرت علی کرم الله وجه ورور او د پیغمبر دتره زوی، عبد الله بن رواحه، خالد بن ولید دعربو مشهور قهرمانان او نور قریش شامل و یعنې دقریشو سرداران چه جنګی مهارت اوقابلیت یې درلود دزید سپایان و.

اسامة بن زید:

دزید بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله (ص) دمسلمانانو دهغه لښکر مشر وټاکه چه د روم غزا ته یې لیږه پدې لښکرکښې مهاجرین او انصارپه ډېرزیات شمیر شامل واو په دغه حمله کښې حضرت ابوبکرصدیق (رض) حضرت عمر (رض)، سعدبن ابی وقاص غوندې لوی لوی شخصیتونه د اسامة له فرمان لاندې و.

د اسامة عمرپه دغه وخت کښې له (۱۷) کالونه زیات نه و ددغسې نوي ځلمي لاس لاندې دغه راز مهم اشخاص په اطاعت او انقیاد مامورول او دهغوی له خوا په خوښۍ ددغه امرمنل دنفس د تزکیې ډېرښه ثبوت دی.

دغه راز اخلاقي تربيه او دفداکارۍ روحيه په خپلو پيروانو کښې پيدا کول چه دډېرلوی اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داوليت او الويت حق لرونکي دېته حاضر شي چه د اسلام د خدمت دپاره دموالیو له جملې څخه له ځانه ډېر کشر سړی په مشرتوب ومني او د هېڅ راز کسرشان احساس ونکړي که خارق العاده کارنه وي نوڅه به وي؟
درسول الله (ص) دغه امرپه داسې وخت کښې صادر شو چه دی دمريضۍ په بسترکښې و او دلښکر له خوځيدو نه دمخه يې ظاهري ژوند خاتمه ومونده او حضرت ابوبکر (رض) د اسلام لومړی خليفه شو.
په دغه حال کښې چه ابوبکر صديق (رض) په انتظامی چارو ډېرزيات مصروف واو ډېر مشکلات يې په مخکښې و بيا يې هم درسول الله (ص) په امرکښې تاخير جائز و نه ګاڼه او سمد لاسه يې د اسامة دحرکت دپاره لازم ترتيبات ونيول. خليفه په خپله له دغه لښکر سره دمشايعت او وداع دپاره له مدينې نه دباندې پياده روان ؤ. او اسامة په آس سپورو، هغه که هرڅومره اصرار وکړچه يا به خليفه هم په آس سپرېږي يا به دی له آس څخه کوزېږي خو حضرت ابوبکرصديق (رض) قسم ياد کړ چه نه به ته کوزېږې او نه به زه سپرېږم.
په دغه وخت کښې حضرت ابوبکر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستې او مشورې ته ډېر احتياج درلود او هغه يې د اسامة له اجازې څخه نشو پاتې کيدی ځکه يې اسامة ته وويل: که ماسره دا مرسته وکړې چه عمر راته پرېږدې ښه به وي. هماغه وچه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خليفه سره پاتې شو او نور لښکر غزا ته روان شو. دا و درسول الله (ص) هغه کامل روحي نفوذ چه دخپلو اصحابو د روح په اعماقو کښې يې درلود او په ډېرقوي ايمان يې دهغوی نفسي او شعوري حالت بيخی بدل کړی و.
درسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق تريوه وخته په اصحابو کښې باقي ؤ او اسلام په همدغه قوي روحيه مخ په ترقي روان و مګر دحضرت عمر (رض) د خلافت له ختميدو وروسته اسلامي تربيه او اسلامی اخلاق مخ په ټيټيدو شوه او ښکاره تغيرپکښې راغی.

حضرت ابوبکر صديق (رض):

داسلام لومړی خليفه چه درسول الله (ص) له وفاته وروسته دخلافت لوړمقام ته ورسيده، دغه لوړاو عالي مقام دده په وضع او حال کښې هېڅ تغير پيښ نه شو کړی او څنګه چه و هغسې و، خلافت او رياست په هرسړي کښې ارو مرو يو څه تغير راولي، هرڅوک چه اولوالامرشي او خلک يې په اطاعت مکلف شي دجاه وجلال او شان وشوکت له اغيزې لاندې راځي او بايد چه راشي مګر درسول الله (ص) ځينې اصحاب له دغه تاثير لاندې رانغله او له ډېر اقتدارسره بيا هم متواضع متقيان او دخدای دمخلوق رښتوني خدمتګاران و نه باداران.
خلافت دا ونکړی شو چه حتی دابوبکرصديق (رض) داستوګنې په کور کښې څه جزئي تغير راولي په خپله دی خو لاپرېږده هماغه وړوکی کورچه له مدينې نه دباندې ده درلود له خلافت نه وروسته هم دده د استوګنې ځای و او څه فرق پکښې رانغی لکه چه پخوا به کله پياده او کله په خپل شخصي اس مدينې ته راته، پس له خلافته يې هم تګ او راتګ کله پخپل هماغه اس و او کله به پلی روان و يعنې د بيت المال په اس نه سپريده.
ده غوښتل چه په خلافت کښې هم له بيت المال نه څه وانخلي او دخپل لاس په ګټه ژوند وکړي يعنی دخلافت دچارو د اجراکولو سره خپل کار وکسب هم وکړي او بې معاشه دغه درنه وظيفه په غاړه واخلي مګر مسلمانانو اجازه ورنکړه او و يې ويل له دغه لوی اجتماعي خدمت سره بل شغل امکان نه لري ته بايد دځان او خپل عيال د قوت په اندازه له بيت المال څخه معاش واخلې او هغه معاش هم خلکو دکفايت په قدر وټاکه خوکله چه خليفه وفات کيده نو امر يې وکړ چه دده له بيت المال څخه اخيستې دي دده له مال څخه دې بيت المال ته مسترد شي.

ketabton.com - The Digital Library

حضرت ابوبکر (رض) لکه چه له خلافت نه پخوا دضعیفانو دمرستې په لړ کښې دیوې ضعیفې کونډې مېږې ورته لوشلې له خلافته وروسته بې هم دغه کار دخدای دپاره کاوه.

حضرت عمر (رض):

داسلام دوهم خلیفه چه دکسری اوقیصر دوه لوېې امپراطورۍ بې له اغیزې لاندې شوې او د مسلمانانو بیت المال دده په وخت کښې له حده زیات غني و بیاهم ده خپل نفس ددنیا له خوندونو او نعمتونو محروم کړی و او ژوند بې ډېر فقیرانه و یوازې دانه چه مادي عیش اولذت بې په ځان حرام کړی و بلکه معنوي او احساسي لذتونه بې هم په نفس درولي و.

وايې چه یوه ورځ دغه ستر خلیفه چه دعدالت له هیبته بې د زورورو زړونه رپېدل د اوبو مشک په شاکړی و چه خلکو ورته په حیرت او تعجب کتل، دده ځوی چه په مخه ورغی نو د انکار په ډول بې ورته وویل: داڅه کوې؟ خلیفه ځواب ورکړ، نفس ته مې عجب او غرور پیدا شوی غواړم چه ذلیل او حقیر بې کړم.

همدغه خلیفه چه دحج دفریضې په اداکولو کښې بې له خپلو ملګرو سره شپاړس دیناره مصرف کړې و دتاسف په ډول بې وویل: بیت المال ته مو ډېر زیان ورساوه یو خلیفه چه دخپل مصرف دپاره د ورځې دوه درهمه له بیت المال څخه اخلي اوپه قوت لایموت قناعت کوي باید شپاړس دیناره مصرفول له حده تیری وګڼي.

دحضرت عمر(رض) دغه سختګیري یوازې په ځان باندې وه او خپلو عمالوته بې کافي معاشونه ورکول مثلا عمار بن یاسر دکوفې والي ته بې په میاشت کښې شپږ سوه درهمه ورکول اود ورځې نیم پسه له څه اوړو سره همدارنګه عبدالله ابن مسعود ته بې یوسل درهمه او د ورځې دیوه پسه څلورمه برخه ورکوله، عثمان ابن حنیف ته یوسل اوپنځوس درهمه اوپه ورځ کښې دپسه ربع.

حضرت عمر (رض) د اسلامی روحیې په بنا داسیاست ډېرښه عملي کاوه چه صالح اشخاص او دتقوی خاوندان بې که موالی هم و له هغو قریشونه ډېرښه ګڼل چه اسلامی پایه به بې ټیټه وه اوضعیفان ورته له زورورو نه ډېر محترم و.

په همدغه اساس بې عمار بن یاسر چه دموالیو له جملې څخه ودکوفې والي کړی و.

وائي چه یوه ورځ دده په دروازه کښې ابوسفیان بن حرب، سهیل ابن عمر، حارث ابن هشام او دقریشو نور سرداران ولاړ و اوله دوی سره صهیب اوبلال هم چه دموالیو له جملې څخه و دخلیفه دلیدو په انتظار کښې شریک و، خلیفه اول خپل حضورته صهیب او بلال وغوښتل اونور هماغسې منتظرپاتی شو، دابوسفیان پزه له ډېر قهره وپړسیده اوپه ډېرتاثر بې وویل: داسې ورځ هم راورسیده چه مریان غوښتل کېږي او مونږ په دروازه کښې ولاړ پاتې کېږو.

دحضرت عمر (رض) دغه کار تصادفي یاغیر ارادي نه و هغه پدې ډېرښه پوهیده چه داکار دقریشو په سردارانو اوخصوصاً په ابوسفیان څومره درنه روحي اونفسیاتي اغیزه لري مګر اسلامي روحیه اودیني مقدسه غایه په ده حاکمه وه او ځان ئې اخلاقاً او دیانتاً مجبور ګاڼه چه همدغسې وکړي.

دقرآن کریم په سورت قصص کښې دفرعون او هامان په مقابل کښې دضعیفانو اوناتوانو خلکو دقوي کولو او دهغوی دخوارولو اوذلیلولو بیان: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آیت ۷) همدغه اسلامي روحیه څرګندوي چه ترجمه ئې داده: غوښتل موچه دځمکې له ضعیفانو سره احسان وکړو او پیشوایان بې وګرزوو، دځمکې وارثان او صاحبان بې کړو، فرعون وهامان او ددوی لښکر وته دضعیفانو له لاسه هغه عذابونه وښیوچه دوی تربنه حذر کاوه.

دادی دخدای هغه قانون چه قرآن بې بیانوي او د الهي سنت په حیث تاریخي سابقه لري.

حضرت عمر(رض) د اسلام دغه اساسي هدف ډېرښه تشخیص کړی و او دخپلې خط مشې اصلي مرام بې باله.

ketabton.com - The Digital Library

يو وخت عمر ابن الخطاب په مکه کښې وليدل چه د قريشو سرداران په ډوډۍ ناست او خدمتګاران ورته ولاړ دي ځکه بې په قهر وويل: (مَالِقومٍ يَستَاَ ثِرُونَ عَلىٰ خُدّامِهِم) يعنى نه ښايي چه يو قوم ځان له خادمانو نه غوره وګڼي، بيا يې خدمتګاران په يوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډۍ کښېنول او دغه امتيازيې مردود وګاڼه.
دغه خليفه چه په عسفان نومى ځاى کښې يې د مکې عامل او په او سنۍ اصطلاح والي (نافع ابن حارث) وليد پوښتنه يې ترې وکړه چه د خپل قايمقام دې څوک پرېښود هغه وويل: ابن ابزي مې پرېښود. خليفه بيا پوښتنه وکړه: ابن ابزي څوک دى؟ نافع وويل: زمونږ له مواليو څخه يو تن.
عمر (رض) وويل: مولى دې خپل خليفه پرې ايښى دى؟ نافع ځواب ورکړ هغه د قرآن قارى او په فرايضو ښه پوه سړى دى.
حضرت عمر (رض) وويل: ايا زمونږ پيغمبر دا ندي ويلي: (اِنّ اللهَ يَرفعُ بِهذَا الكِتَابِ اَقوَاماً وَيَضَعُ بِهِ اٰخَرِينَ) يعنى پاک خداى د دې کتاب (قرآن) په وسيله قومونه لوړوي او نور راټيټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه د حضرت عمر دغه پوښتنه د انکار د پاره نه وه د استفهام د پاره وه. او غوښتل يې چه د ابن ابزي په مزيت پوه شي. که دا سې نه واى نو ده به ولې عماربن ياسر د کوفې والي کاوه او ولې به يې صهيب او بلال له ابو سفيان نه د مخه خپل حضور ته غوښتل. بله دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تا نه به څوک د خلافت د پاره مناسب وي او د شورى په غړو کښې د رته کوم يو ډېر ورمعلومېږي.
ده وويل: (لَوكَانَ سَالِمٌ مَولىٰ اَبِى حُذَيفَة حَيّاً لَوَلّيتُهُ) که سالم د ابى حذيفة مولى ژوندى واى ما به ورګڼلى و. د شورى غړي دغه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبير، عبدالرحمن بن عوف، سعدبن ابى وقاص او عبدالله بن عمر يعنى دده خپل زوى چه د رايې حق يې ورکړي نه و مګر په شورى کښې يې شامل کړى و.
حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطايا په دې اساس ورکول چه په اسلام کښې د چا سابقه زياته ده او په څومره غزاګانو کښې له رسول الله (ص) سره ملګرى و مګر دا قاعده يې د اسامة بن زيد په حق کښې ماته کړه ځکه چه هغه ته يې څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوى عبدالله ابن عمر ته يې درې زره درهمه ټاکلي و. عبدالله دا اعتراض په ډول وويل: زه په ډېرو غزاګانو کښې شامل شوى يم چه اسامة پکښې ګډون نه درلود او سابقه مې له هغه نه زياته ده مګر د هغه معاش ډېر او زما لږ دى. حضرت عمر وويل: هغه له تا نه په رسول الله (ص) ډېر ګران و او پلار يې هم ستاله پلار نه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

د اسلام څلورم خليفه په دا سې وخت کښې د خلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربيه او اسلامي اخلاق مخ په ځوړ و او مسلمانان د ډېرو عظيمو فتوحاتو له برکته د ډېرو شتو خاوندان شوي و.
ثروت او بډائي له ځان سره عياشي او تن آسايي راوړي، په زړونو کښې د جاه و جلال مينه پيدا کوي او غفلت زياتوي. څوک چه په دنيا پورې زړه وتړي او د نفسي خواهشاتو پنډي شي په اخلاقو کښې يې بدلون راځي او روحاني تعلقات يې کمېږي.
د حضرت عمر(رض) له خلافته وروسته د حضرت عثمان(رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هيوادونو په فتح کولو او د اسلام په خپرولو کښې کامياب و مګر له دغو کاميابيو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملګرى ؤ.
په مسلمانانو کښې د اقتدار او شخصي ګټو مينه را ژوندۍ شوې وه حرص وهوس غځونې شروع کړې وې، امويانو د موروثي سلطنت خوبونه ليدل او ځانونه يې د سبا ورځې د پاره قوي کول.
د خلافت په باغ وبڼ کښې د حکم او مروان په شان بدبوټي پيدا شوي و ، سياسي رشوتونه رايج شوه او د ضمير خرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت على د دغه بازار سړى نه و او د وخت ناوړه غوښتنې يې ردولې. ده په موقت ډول هم ديوې

ketabton.com - The Digital Library

وسيلې په حيث مسلک له سياست څخه نه قرباناوه او د اخلاقي انحراف په بيه يې سياسي کاميابي لويه ناکامي ګڼله.
دى په دې پوهيده چه ديني جذبه په خلکو کښې ضعيفه شويده او اکثر اشخاص دهغه چا ملګري کيږي چه ددوى ضميرونه په پيسو رانيسي يا يې اقلاً په وعدو خوشحالوي مګر ده داکارنه کاوه او سمه لاره يې نه پريښوده هيڅ چاته يې بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه يې څوک په طمع کښې ساتل.
کله چه ده ته دده ورور عقيل په ډير لوى اميد راغى چه له بيت المال نه دومره څه ورکړي چه نيستي يې غوڅه شي نو ده امام حسن ته وويل: زما برخه چه له بيت المال څخه راووته له خپل تره سره بازار ته لاړشه يو جوړ نوي جامې اونوې پڼې ورته واخله، همدغه عقيل چه له ده نه خوابدى حضرت معاويه ته ورغى هغه له بيت المال څخه سل زره درهمه ورکړه.
د سياست تقاضاهمدغه وه چه وروړ له وروړ نه په دغه ډول بيل کړي مګر ديانت او مسلکي تقوى حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه دبيت المال پيسې د سياسي مصلحت دپاره ولګوي.
حضرت علي به ويل: زه پوهيږم چه څه شى تاسو اصلاح کوي مګرنه غواړم چه دځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم.
دده په عقيده هغه څوک بريالى نه و چه ګناه پرې بريالۍ شي.
ده هغه غالب مغلوب ګاڼه چه په ناجايزه طريقه اووسيله يې غلبه حاصلوله.
يو مصلح اخلاقي لاربنود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او د سياسى مصلحت دپاره مسلکي اصول قربان کړي.
علي کرم الله وجهه غوښتل چه درسول الله (ص) او دوو لومړيو خليفه ګانو په لاره مستقيم لاړشي او هيڅ راز انحراف ونکړي مګر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق اوديني احساسات بايللي وچه دهغوى په زمانه کښې يې لرل.
همدغه اخلاقى انحطاط او معنوي سقوط ددې باعث شو چه په اسلام کښې رخنې او تفرقې پيدا شي اوفتنة الکبرى ته لاره خلاصه شي دهمدغه فاحش تغير په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بايلود اونتيجه يې دا شوه چه بالاخره يزيد او يزيديان دقدرت خاوندان شوه او اداري دستګاه بيخي فاسده شوه.
درسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته دمسلمانانو داحال وچه دکوفې والي زياد ابن ابيه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې دمنبر په سرعلى او اهل بيتوته کنځلې وکړي اوفحش وو ايي که چابه لدې خبرې انکار کاوه نو په ډيرې بې رحمۍ به وژل کيده حال داچه قرآن په ډيرصراحت خپل پيروان له کنځلونه ډيرسخت منع کړيدى که څه هم مقابل لورى کافران اومشرکان وي: (وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ......الانعام آيت ۱۰۸).
زياد ابن ابيه دکوفې والي هغه سړى وچه مورېې (سمية) له ابوسفيان سره بې نکاح شپې تيرولې اورسمي ميړه يې بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابيه ويل کيده او معلوم پلاريې نه درلوده.
ده د دې دپاره چه نسب يې له معاويه سره ګډشي او دهغه ورور وبلل شي په رسمي محفل کښې يې داخبره اعلان کړه چه دى د ابوسفيان څوى دى او دخپلې مورله رسمي اوقانوني ميړه څخه ندى پيداشوى او داد اخلاقي انحطاط ډيربرجسته مثال دى.
درسول الله (ص) ډيرګران لمسى امام حسين(رض) دزياد ابن ابيه په امر له اويا تنو ډيرو نژدوخپلوانو، ښځو اوماشومانو سره په کربلا کښې دعمربن سعد بن ابى وقاص په لاس ووژل شوه داحقيقت ډيرښه څرګندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوى بدلون راغلى و.
دهمدغه عمر پلار سعدبن ابى وقاص هغه سړى وچه داحد په غزا کښې يې دخپل سر په سودا په ډيرې ايماندارۍ اوفداکارۍ له رسول الله (ص) څخه په ډيرسخت خطرناک حالت کښې تراخره په ډيروزياتو غشو ويشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډيرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې حساب شو.
داسلام په تاريخ کښې که څه هم ديزيديانو توره منحوسه دوره د اخلاقي مفاسدو اوناوړه اعمالو يوطغياني حالت و چه قهقرائي رجعت ورته ويلى شو مګر دغو ټولو شوموحوادثو ونکړى شوه چه داسلام عميق معنوي تاثيرات بيخي له مينځه يوسي اودا اسلامي اخلاق وجرړې وباسي.

ketabton.com - The Digital Library

دغه معنوي او ظاهري خزان د اسلام باغ وبڼ سپیره ډاګ کړ او څاروي بې پکښې وڅرول مګر له خاورولاندې نیلې ریښې بې محوه نشوې کړی او په دغه ګلشن کښې کله ناکله ډیرښه بوټي وتوکیدل چه په دغه جمله کښې عمربن عبد العزیز د حضرت عمربن خطاب ډیرښه پیروګڼلی شو.

عمر ابن عبد العزیز:

د خلافت د عهد وروستی ځلانده ستوری همدغه مبارک شخص دی چه اسلامی روحیه ئې په ډیر ښه شان تمثیل کړه.
کله چه ده د خلافت په نامه د سلطنت واکې په لاس کښې ونیولې منبرته وخوت او داسې ئې وویل:
((...... زه په یوه داسې کار کښې له ازمینښت سره مخامخ شوم چه مانه غوښته او تاسو هم د انتخاب له لارې دا کار ماته نه دی راسپارلی دغه دی ماخپل ځان خلع کړ او تاسو اختیار لرئ چه هرڅوک انتخابوئ....)) وروسته له دغې خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږ ته انتخاب کړې تاغواړو او په تاویاړو اې امیرالمومنینه!
وروسته تردې خلیفه بیا خلک مخاطب کړه او وئې ویل: په دې یوه شئ چه مخلوق ته داسې اطاعت نه ښایي چه هغه د خالق په معصیت کښې وي. که څوک د خدای اطاعت کوي اطاعت ئې واجب دی او که له خدایه غاړه غړوي په چاباندې د اطاعت حق نه لري. تاسوتر هغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه د خدای فرمان وړم که هروخت مې د خدای له امر سر وغړاوه نو بیا زما امرته غاړه مه ږدئ.
پس لدې نه عمر ابن عبد العزیز سمدلاسه د تېرو مظالمو په ردولو کښې اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته د اسلافو اقتدار په میراث پرېښی وه هغه ئې د مسلمانانو بیت المال ته مسترد کړه حتی چه هغه قیمتي ګوته ئې چه په ګوته وه او ولید ورکړې وه هغه ئې هم له لاسه ور وایستله، کومې ځمکې چه یو ځای او بل ځای ده ته ورکړه شوې وې ټولې ئې پرېښودې یوازې یو کاریزئې چه په سویدا کښې په خپلو پیسو ویستلی وځانته وساته چه په کال کښې ئې یوسل او پنځوس دیناره کله لږ کم کله لږ زیات حاصل ورکاوه، او ده خپله ګذاره پرې کوله یعنې له بیت المال څخه ئې هیڅ نه اخیستل او ټول عایدات ئې همدغه و.
یوه ورځ چاورته وویل چه عمر ابن الخطاب خوله بیت المال څخه دورځې دوه درهمه اخیستل ته ئې هم باید واخلې عمر ابن عبد العزیز وویل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئې اخیستل زه خودومره څه لرم چه ګذاره مې پرې وشي.
دده ښځه د عبد الملک بن مروان لوروه او پلارئې څه قیمتي جواهر د تحفې په ډول ورکړی و عمر فاطمې ته وویل: ته اختیار لرې چه په دې دوو خبرو کښې هره یوه منې او هغه دا چه یا دغه جواهرات بیت المال ته وسپاره یا ماته اجازه راکړه چه له تانه بیل واوسېږم ځکه چه زه او دغه جواهر په یوه کوټه کښې نشویاتې کیدی.
فاطمې وویل: یا امیرالمومنینه! ماته له دغو جواهرو اودې څوچنده جواهرونه ته ښه ئې هماغه وچه جواهر هم بیت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غیر عادلانه توګه له یوه او بل سره جمع شوي و او دبیت المال حق و بیرته بیت المال ته مسترد شوه او اسلامي عدالت بیا قایم شو.
کله چه عمر ابن عبد العزیز وفات شو او یزید ابن عبد الملک امیرالمومنین شو نو خپلې خور فاطمې ته ئې وویل: ته کولی شې چه خپل جواهر له بیت المال نه بیرته واخلې، هغې وویل: ما د عمر په ژوند په خپله خوښه بیت المال ته سپارلي دي دهغه له مرګه ئې وروسته هم بیرته نه اخلم. هماغه وچه یزید هغه جواهرپه خپل اهل وعیال وویشل او له بیت المال نه بیا شخصي ملکیت او عین المال ته لاړل.
داؤ دهغه لوړوا اسلامي اخلاقو ځینې ممثلین چه حضرت محمد صلی الله علیه وسلم دخپل سیرت او عمل په وسیله په خپلو پیروانو کښې پیدا کړي و.
هغه محمد (ص) چه مسلمانانو ته له ځانه او له مورو پلاره ډیر ګران و او ایمان بې پرې راوړی و په ورځنې ژوند کښې ځانته په کوم شخصی امتیاز نه وقایل او له نورونه ئې څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعلیم او تربیت وچه اغیزه ئې دده

ketabton.com - The Digital Library

په اصحابو او دهغوی په وسیله په تابعینو او تبع تابعینو کښې ثم فثم دسکې دضرب په شان باقي پاتې شوه او انفوسو کښې ئې داسې لوی معنوي بدلون راووست چه ددايمي معجزې حيثيت او ماهيت لري.
دا اغیزه کله لږ او کله ډېره د اسلام په نخبه اشخاصو کښې دکامل انسانیت مظهر بللی شو چه ځینې نور مثالونه ئې دادي:

ابوعبیده بن جراح:

درسول الله(ص) په اصحابو کښې ابوعبیده ډېر لوړ مقام او منزلت درلود ، دی هغه وخت د اسلام منونکی او د پیغمبر (ص) ملګری شو چه دمسلمانانو شمیر لاخلویښتو تنو ته نه و رسیدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه دمخه دی.
رسول الله(ص) دی په ډېرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شمیرلی و او د امین الامة لقب ئې ورکړی وُ.
دغه جلیل القدره صحابی دحضرت ابوبکر صدیق په خلافت کښې په شام کښې د اسلامي لښکر وعمومي قوماندان وچه حضرت ابوبکر(رض) دده په ځای خالدبن ولید مقرر کړاو ده ته ئې ولیکل زه په دې ښه پوه یم چه ته په دیني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل یې مګرپه جنګ کښې هغه خاص مهارت او زیرکي لري ځکه مې هغه په تا باندې امیر کړ ته دهغه اطاعت کوه او له امرنه ئې سرمه غړوه.
ابوعبیده چه دنبوي اخلاقو په پیروی خپل نفسي خواهشات محوه کړي وُ او بې د اسلام له اعتلا نه یې بل مقصد نه درلوده په ډېرې خوښۍ ئې دغه امر ومانه او دخالد لاس لاندې دخدای دپاره جنګیده، حسد اورقابت په ده باندې څه برې ونه موند یعنې دی غالب اونفس وشیطان مغلوب و، همدغه حقیقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لشکر د قاید په حیث په عمواس کښې وُ او هلته ډېره سخته وبا ولګیده او دمرګ خطرپه هران کښې موجود و نو حضرت عمر په امین الامة (ابوعبیده) وویریده ځکه یې یو خط ورو لیږه چه مضمون ئې داؤ:
((زه تاته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې درسره وکړم ته د خط له رسیدوسره سم راروان شه او ماته ځان راورسوه)).
ابوعبیده چه خط ولوست پوه شو چه خلیفه دی دڅه دپاره ورغوښتی دی ځکه ئې په جواب کښې خلیفه ته ولیکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامی لښکر یوتن یم او ځان راباندې له هغوی نه ګران نه دی زه ډېر خوښ یم چه دوی سره دخدای امر او قضاته منتظر اوسم، امید دی چه امیرالمومنین مامعاف کړی او لښکر سره د پاتې کیدو اجازه راکړي)) ښائي چه ډېر عسکري قوماندانان د محاربې په میدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مګر دابوعبیده دغه ثبات اوپه دغسې حال کښې دخلیفه د امرله تعمیل نه معذرت غوښتل ډېر قوي ایمان او قضاوقدر ته کامل تسلیم غواړي. کیدی شي چه ډېر توریالي اشخاص هم چه له ویستلو تورو څخه نه ویرېږي. له وبا څخه وویرېږي او ددولت دمشر دغه راز له لورینې ډک امرپه ډېره بېړه ومني او شکرونه ئې اداکړي.

خالد بن ولید:

د اسلام دغه مشهور فاتح چه هیڅکله ئې شکست نه وخوړلی اودجنګ په چارو کښې دعزم وتدبیر او ډېر مهارت خاوندو په شام کښې د اسلامي لښکر وقوماندان و چه دوهم خلیفه حضرت عمر(رض) دی عزل کړاو په عوض ئې ابوعبیده بن جراح دلښکرو مشروټاکه نوبیا خالد دیوه سپاهي په حیث دابوعبیده له قیادت لاندې ددین داعتلاد پاره هماغسې جنګیده او دمقام ومنزلت دغه ظاهري تنزیل په ده باندې کوم څرګند اثر ونکړی شو.
دخالد هغه حیرانوونکي فتوحات چه دجنګ په میدانونو کښې ئې په برخه شوي و اوده ته ئې دیوه لوی قهرمان حیثیت ورکړی ښائي چه دتاریخ په اوږدو کښې دنوروهم نصیب شوی وي مګر دنفسي اغیزو او دانساني غرایزو په مقابل کښې دغه اخلاقي بریالیتوب ډېر نادر او نایابه دی.

ketabton.com - The Digital Library

امام ابو حنیفه:

داسلامی اخلاقو په لړکښې دصداقت اوراستکارۍ، دتقوی او پرهیزګارۍ یو ښه مثال ددغه مجتهد امام دتجارت قصه ده. ده دخپل معیشت دتامین دپاره دتجارت پیشه غوره کړې وه او حفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښې شریک و، یو ځل امام ابو حنیفه یو څه کالي دپلورلو دپاره خپل دغه شریک ته ولیږل او تاکیدئې وکړچه په دغو کالیو کښې دغه عیب موجود دی په هرچاې چه خرڅوې باید اول ورته دعیب یادونه وکړې او بیائې پرې وپلورې.
حفص هغه کالي خرڅ کړه مګر دعیب بیانول ئې هیر کړه، د کالیو قیمت په یوه روایت دیرش زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئې امام ابو حنیفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چه خریدار دي له عیبه خبرکړ حفص وویل نه هېرمی شوه، امام صاحب روپۍ وانخستې او حفص ته ئې وویل چه خریدار پیدا کړه هغه هرڅه کوښښ وکړ خریدار پیدا نشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئې له خپل نور مال سره ګډې نکړې دخدای په لار کښې ئې صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

داسړی هم تاجر و او دکان ئې درلود له ده سره دوه ډوله چینې وې چه یو ډول ئې څلورسوه درهمه ارزښت درلود او بل ډول دوه سوه درهمه.
کله چه یونس دلمانځه دپاره مسجد ته ولاړ او وراره ئې په دکان کښې ناست و، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چینه ئې په څلورسوه واخیسته او لاړه مګرپه لاره کښې یونس په مخه ورغی او پوښتنه ئې ترې وکړه چه چینه دې په څو واخیسته اعرابي وویل په څلورسوه، یونس ورته وویل ددې چینې قیمت دوه سوه دی راشه چه په دکان کښې دوه سوه روپۍ بیرته درکړم. اعرابي وویل داچینه زمونږ په ښار کښې په پنځه سوه خرڅیږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له ټاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئې بیرته راووست دوه سوه روپۍ ئې بیرته ورکړې او خپل وراره ئې ډېر وراټه چه دغه راز معامله بیا تکرارنشي.

ابو بلال:

داسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابو بلال هم دیادوني وړدی. دی په بصره کښې دخوارجو د طرفدارۍ په تورله څو تنو خوارجوسره بندي شو، بندیوان ددغه زاهد او عابد بندي معتقد شو او دقرآن تلاوت ئې ډېرخوند ورکاوه ځکه ئې اجازه ورکړه چه دشپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي او کله کله به ئې د ورځې هم رخصت ورکاوه، یوه ورځ چه ابو بلال له بندیخانې نه بهر وچاورته وویل چه عبید الله بن زیاد ستاسو څو تنو بندیانو د وژلو امر صادر کړی چه سبا ته به عملي کېږي. ابو بلال چه دا واوریدل نو په ډېره بیړه ئې ځان بندیخانې ته ورساوه چه دده د نشوالي په وجه بندیوان دحاکم له قهر وغضب لاندې رانشي، ابو بلال چه دبندیوان داحسان په خاطر ځان د مرګ په خوله کښې ورکړ سباته دده ځینې ملګري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو او له بندیخانې نه ژوندی راووت مګرکوم مظالم چه ده لیدل تحمل ئې ده ته ډېرګران و او په همدغه وجه له څلوېښتو ملګروسره له بصرې نه بیدیا ته لاړ او دا تعهد ئې په خپلو مینځو کښې وکړچه دظلم او تیري مخه به نیسی، عدل او صلاح ته به خلک رابولي، نه به په چاتعرض کوي نه به دچا مال لوټي له فساد نه به ځانونه ژغوري. دقتل اقدام به نه کوي مګر که چادوی وژل نومدافعه به کوي. ابن زیاد چه خبر شونو اسلم بن

ketabton.com - The Digital Library

زرعة ئي له دوه زره تنو سره واستاوه چه ابوبلال له خپلو ملګرو سره راولي. اسلم په اسک کښې له ابوبلال سره مخامخ شو او ورته ئي وويل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زياد اطاعت ته غاړه کېږدئ. ابوبلال وويل مونږ ديوه فاسق او ظالم اطاعت نه منو او له تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنګ د اسلم دلښکر له خوا شروع شو او ابوبلال دفاع کوله. دخداى قدرت وچه څلويښتو تنو دوه زره تنو ته ماتي ورکړه او ابن زياد په داسې حال کښې چه اسلم ابن زرعة ئي ډېر زيات وراټه عباد بن احضرئي له څلور زره لښکر سره په ابوبلال پسې واستاوه له دې لښکر سره هم دابوبلال جنګ په همدغه ډول شروع شو يعنې لومړى تعرض دعباد لښکر له خوا و او ابوبلال دفاعي جنګ شروع کړ. دغه سخت جنګ ډېر دوام وکړ او ابوبلال متوجه شو چه دماز ديګر لمونځ قضا کېږي ځکه ئي پيشنهادوکړچه دلمانځه اداکولو دپاره جنګ متوقف کړو او پس له لمانځه بيا پيل کوو. عباد هم دا خبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مګر عباد په لمانځه کښې يا ډېره چالاکي وکړه ياد اچه لمونځ ئي قطع کړ او جنګ ئي په داسې حال کښې شروع کړ چه ابوبلال او ملګري ئي په لمانځه ولاړو خو دجنګ دپاره ئي لمونځ پرېښبود او ادامه ئي ورکړه ځکه څوک په قيام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهيدان شوه او په دغه ډول څلورزه لښکر په څلويښتو تنو بريالى شو.

دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنمونې اومثال په ډول په مختلفو ساحوکښې وښودل شوه او داڅرګنده شوه چه اسلام دسياست او اداري په ډګر کښې لکه ابوبکر اوعمر اودجنګ په ډګر کښې لکه ابوعبيده اوخالد ممتاز شخصيتونه جوړکړه، په تجارت اومالي مسايلو کښې ئي خپلو پيروانو ته دصداقت او ايمانداری درس ورکړ او دحق په مجادله اومبارزه کښې ئي علي اوحسين ابراهيمي قرباني ته تيار کړه او دابوبلال دکار نامو په شان ډېرې حيرانوونکي کارنامې ئي تاريخ ته وسپارلې.

دصدراسلام نيکان او صالحان به پرېږدو ګنهګاران به ئي وګورو چه څنګه خلک و او اسلامي تربيې پرې څه اثرکړی و؟ په اصحابو اولومړنيو مسلمانانو کښې هم ځينې کسان دنفسي خواهشاتو په تقاضا دګناه مرتکب شويدي مګر خپله پټه ګناه ئي دخپل ضمير اووجدان په حکم ښکاره کړيده او هغه جزائي دځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاکلې وه.

په دغه جمله کښې دماعز ابن مالک قصه ډېره مشهوره ده. بريده روايت کوي چه ماعز ابن مالک رسول الله (ص) ته راغی اووئي ويل: دخدای رسوله ماله ګناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمايل: لاړشه! له خدايه بخښنه وغواړه او تايب شه! ماعز ولاړ اولږه شيبه وروسته بيا راغی اوهماغه څه ئي بياوويل: رسول الله (ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال وجواب ادامه پيداکړه ترڅوچه څلورم ځل ماعز بيا راغی او د(تطهير) مطالبه ئي وکړه. رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته داځل وفرمايل: له کومې ګناه نه دې پاک کړم ماعز وويل له زنا څخه پيغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خو به نه وي، ورته وويل شوه نه مجنون نه دی بيائي تپوس وکړ آيا شراب ئي څکلي دي؟ يوتن ورنږدې شو او وېې ويل دشرابو بوی ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعز بيا په زنا اقرار وکړ نو رسول الله صلى الله عليه وسلم د رجم حد پرې جاري کړ او دماعز ژوند ختم شو.

دوه يادرې ورځې وروسته رسول الله (ص) وفرمايل: ماعزته دمغفرت دعا وکړئ هغه داسې تايب شو چه که توبه ئي په ټول امت تقسيم شي ګنجايش لري، تردې وروسته يوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله (ص) څخه دځان دطهارت غوښتنه وکړه پيغمبر ورته داستغفار اوتوبې توصيه وکړه، هغې وويل ماهم دماعز په شان ردوې زه له زنا څخه حامله شوې يم.

رسول الله (ص) ورته وويل: ترهغه وخته انتظار وکاږه چه د حمل وضع وشي او دغه ښځه ئي دانصارويوه تن ته وسپارله چه د ولادت تروخته ئي وساتي، کله چه دښځې اولاد وشو هغه سړی راغی اودحمل د وضع اطلاع ئي ورکړه، رسول الله (ص) وفرمايل اوس ئي نه رجم کووچه اولادئي صغير پاتې کېږي اوڅوک نشته چه شودې ورکړي. دانصارو له جملې څخه يوتن پاڅيده اودطفل درضاعت مصرف ئي په غاړه واخيست پس له هغه رسول الله (ص) د رجم حکم صادر کړ او دغې ښځې هم خپله ګناه پخپلو وينو ووينځله.

ketabton.com - The Digital Library

ماعز ابن مالک او دغې ښځې ته د خپلې ګناه د غه سزا معلومه وه چه رجم دی مګر سره له دې دواړو اصرار کاوه او پخپله ئې دغه جزا د ځان د پاره غوښتله.
هغه باطني شعور چه اسلام او ایمان په دوی کښې پیدا کړی و په دوی حاکم او شرعي حدئې پرې جاري کاوه.
د اسلامي اخلاقو له بحثه وروسته د اسلامي تصوف بحث ضروري معلومېږي. اسلام، اخلاق او تصوف یو له بله معنوي تړون لري او یو بحث بل ته منتهی کېږي.
هغه کسان چه دین ته په مادي نظر ګوري او د اقتصادي ایجاباتو او ضرورتونو مولودئې ګڼي وایي: دین په دوهمه مرحله کښې یعني کله چه له خپل مادي اصل او زماني ضرورت څخه لرې کېږي او تخذیري حالت پیدا کوي نو تصوف ترې جوړېږي او عرفاني شکل اختیاروي. د دوی په خیال تصوف د اسلام د دین منحرف او مخدر شوی شکل دی.
ځینې وائي تصوف د سامي دین یعني اسلام په مقابل کښې د آریایانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور او فشار په دوی باندې اسلام تحمیل کړی او تصوف د همدغه فشار نتیجه ده.
یوه فرضیه داده چه د تصوف منشا نوې افلاطوني فلسفه ده چه د افلاطون د خیر محض، ښکلا او مثل له نظریې سره تعلق لري. ځینې کسان د تصوف ارتباط بودائیت او هندي روحانیت سره ښیي او ځینې ئې له زردشتیت سره تعلق ته ګوته نیسي او څوک ئې له مسیحیت څخه ماخوذ ګڼي مګر اصلي او صحیح خبره داده چه په اسلام کښې زهد او تقوی د تصوف لومړی مرحله ده چه د رسول الله صلی الله علیه و سلم په سیرت کښې ئې د اعتدال په حالت کښې وینو د حضرت محمد (ص) زهد او ریاضت، روژې نیول، تهجد او عبادت کول او له خوندورو خوراکونو څخه ځان ژغورل او نفس خوارول یو د اسې حقیقت دی چه څوک ترېنه انکار نشي کولی مګر دغه زهد او ریاضت په ده کښې د اسې ضعف نه دی پیدا کړی چه دی ئې له جهادونو څخه عاجز کړی وي یائې د ده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.
د رسول الله (ص) ځینو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او ریاضت ئې کاوه چه اهل صفه پکښې ښکاره مقام لري.
همدغه زهد او ریاضت د اسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئې ځینې مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نور څه هم راګډ شوه او د نورو فلسفو او مذاهبو رنګ ئې واخیست او مسیحی رهبانیت ته نژدې شو مګر بیا هم د اسلامي اصیل تصوف تشخیص او تمیز کېدی شي او د غه تصوف د عرفاني شخصیتونو او د ډېرو صالحو او مصلحو افرادو په جوړولو کښې موثر نقش لري او د اسې رجال ئې وروزل چه د علم و معنی او د روحانیت سطحه ئې ډېره اوچته کړه او د اسلامي نړی له مفاخرو څخه وګڼل شوه.

اسلامی تصوف

صوفیان په دین کښې درې درجې او مرتبې مني: اسلام، ایمان، احسان.
د لااله الا الله محمد رسول الله شهادت اداکول، لمونځ کول، روژه نیول، زکات ورکول او حج کول اسلام دی.
د مسلمانۍ دغه پنځه بنا د دین ظاهري شکل او صورت دی چه د اسلام ارکان بلل کېږي.
ایمان چه د دین روح ئې بولي په خدای، په ملایکو، په ټولو پیغمبرانو د قیامت په ورځ او د خدای له لوري د خیر او شر په قدر باور لرل دي.
احسان چه د دین حقیقت ئې ګڼي دا دی چه سړی په اقوالو او اعمالو او په خاطراتو کښې له خدای سره تعلق ولري او په هرڅه او هرحال کښې ئې حاضر او ناظر وګڼي چه مراقبة الله هم ورته وایي.
په دغه باب کښې د دوی سند هغه حدیث شریف دی چه مسلم ئې له سیدنا عمر ابن لخطاب څخه روایت کوي او هغه دادی:

ketabton.com - The Digital Library

(بَینَمَانَحنُ جُلُوسٌ عندَرَسُولِ اللهِ (ص) ذاتَ یَومٍ اِذ طَلَعَ عَلَینَا رَجُلٌ شَدِیدُ بَیَاضِ الثِّیَابِ شَدِیدُ سُوَادِ الشّعرِ لَایُرَی عَلَیهِ اَثرُ السَّفَرِوَلَایَعرِفُهُ مِنَّا اَحَدٌ حَتّی جَلَسَ اِلَی النَّبِی (ص) فَاَسنَدَ رُکبَتَیهِ اِلَی رُکبَتَیهِ وَوَضَعَ کَفَّیهِ عَلَی فَخذَیهِ وَقَالَ: یَامُحَمَّدُ ! اَخبِرنِی عَنِ الاِسلامِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ الاِسلامُ اَن تَشهَدَ اَن لَا اِلَهَ اِلَّا اللهُ وَاَنَّ مُحَمَّدً رَسُولُ اللهِ وَتُقِیمَ الصَّلوةَ وَ تُؤتِی الزَّکَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحجّ البَیتَ اِنِ اَستَطَعتَ اِلَیهِ سَبِیلاً.

قَالَ: صَدَقتَ ! فَعَجِبنَا لَهُ یَسأَلُهُ وَیُصَدّقُهُ.
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الاِیمَانِ؟
قَالَ: اَن تُؤمِنَ بِاللهِ وَمَلَائِکَتِهِ وَکُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالیَومِ الاخِرِ وَتُ،مِنَ بِالقَدرِ خَیرِهِ وَشَرِّهِ.
قَالَ: صَدَقتَ !
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ الاِحسَانِ ؟
قَالَ: اَن تَعبُدَ اللهَ کَاَنّکَ تَرَاهُ فَاِن لَم تَکُن تَرَاهُ فَاِنَّهُ یَرَاکَ.
قَالَ: فَاَخبِرنِی عَنِ السَّاعَةِ؟
قَالَ: مَاالمَسئُولُ عَنهَا بِاَعلَمَ مِنَ السَّائِلِ.
قَالَ: اَخبِرنِی عَن اَمَارَاتِهَا ؟
قَالَ: اَن تَلِدَ الاَمَةُ رَبّتَهَا وَاَن تَرَی الحُفَاةَ العَرَاةَ العَالَةَ رُعَاةَ الشّاءِ یَتَطَاوَلُونَ فِی البُنیَانِ. ثُمّ انطَلَقَ... ! فَلَبِثتُ مَلِیّاً ثُمّ
قَالَ یَاعُمَرَ ! اَتَدرِی مِنَ السَایِلُ؟
قُلتُ: اللهُ وَرَسُولُهُ اَعلَمُ.
قَالَ: اِنَّهُ جِبرِیلَ اَتَاکُم یُعَلِّمُکُم دِینَکُم !)

یعني مونږ یوه ورځ د رسول الله (ص) په حضور کښې ناست وچه یو سړی راغی جامې ئې ډېرې سپینې وې ویښتان ئې ډېر تور و د سفر ګرد او اثرېې نه لیدل کیده. زمونږ هیڅ یوه هغه نه پیژانده، پیغمبرته مخامخ کیناست زنګونه ئې دهغه په زنګونولګول خپل دواړه ورغوي ئې دهغه په ورنو کښیښودل او وې ویل:
ای محمده ! له اسلامه مې خبره کړه، رسول الله (ص) ورته وویل اسلام دا دی چه داسې شاهدي اداکړې: اَشهَدُ اَن لَا اِلَهَ اِلَّا اللهُ وَاَنَّ مُحَمَّدً رَسُولُ اللهِ او مونځ اداکړې، زکات ورکړې د رمضان روژې ونیسې او د بیت الله حج وکړې که دلارې توان ئې ولرې
هغه وویل: صدقت ربښتیا دې وویل.
مونږ تعجب وکړچه هم سوال کوي او هم تصدیق. بیائې وویل له ایمانه مې خبرکړه، رسول الله (ص) ورته وویل: ایمان دادی چه الله او دهغه په ملایکو، پیغمبرانو او دآخرت په ورځ ایمان راوړې او د قدر په خیر و شر مومن اوسې.
هغه صدقت وویل.
بیائې وویل: له احسانه مې خبرکړه.
رسول الله (ص) وفرمایل احسان دادی چه دخدای بندګي داسې وکړې لکه چه ته ئې وینې او که ئې نه وینې نو هغه خودې وینې. هغه وویل: له قیامته مې خبرکړه.
پیغمبروویل: پوښتل شوی له پوښتونکي څخه زیات عالم نه دی.
هغه وویل: د قیامت له نښو نښانو مې خبر کړه، رسول الله (ص) وویل: چه وینځه خپله بادار ه وزیږوي او چه ووینې پښې ابل، بربنډ، اړ، میږې او اوزې څروونکي کسان چه په کورونو جوړولو او لوړولو کښې زیاتی کوي. وروسته تردې هغه لاړ او له یو څه درنګ نه وروسته رسول الله (ص) وویل: اې عمره ! وپوهیدې چه سایل څوک و؟
ما وویل: الله او رسول ئې ښه عالم دی. رسول الله (ص) وویل هغه جبریل و، تاسو ته راغی چه دین مو درزده کړې.

ketabton.com - The Digital Library

له دي حديث څخه صوفيانو دا مفهوم واخيست چه جبريل عليه السلام د دين تعليم د اسلام ايمان او احسان په بيانولو مونږ ته را کړاو دغه درې درجې يا مرحلې ئې را په ګوته کړې څوک چه د احسان مقام ته رسيدلى وي هغه به ارو مرو مومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مګر هر مسلم به مومن نه وي او نه هر مومن ته د احسان په درجه قايليدلى شو.

د اسلام او ايمان فرق په قرآن کريم کښې هم په واضح ډول وينو په سورت حجرات کښې دا آيت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ الحجرات آيت ۱۴). وويل دعربو باديه نشينانو مونږ ايمان راوړى وو ايه ! (ورته) تاسو ايمان نه دى راوړى مګر اسلام ته موغاړه ايښې ده مسلمان شوى ئې خو ايمان موزړونو ته نه دى ننوتى.

د دين له دغو درو درجو نه صافيانو درې شيه استخراج کړه: شريعت، طريقت، حقيقت.

شريعت د ظواهرو د اصلاح د پاره، طريقت د ضمايرو د اصلاح د پاره او حقيقت د سرايرو د اصلاح د پاره.

لومړنى اصلاح په توبه، په تقوى او په استقامت لاس ته راځي، دو همه اصلاح اخلاص، صدق او طمانيت غواړي، د سرايرو او ارواحو د اصلاح د پاره مراقبه، مشاهده او معرفت په کار دى.

علم هم د صوفيانو په نظر کښې په دوو ډولو دى: يو د وراثت علم بل د دراست علم.

تدريسي علم هغه دى چه په زده کړه او تعليم له استاذ څخه يعني د ځان غوندې انسان نه زده کېږي.

علم وراثت هغه دى چه بې ظاهرې وسيلې او واسطې د خداى له لورې د عبادت او ذکر و فکر له لارې د چا په نصيب شي.

دوراثت علم صوفيانو له دې نبوي حديث څخه رايستلى دى:

(مَن عَمِلَ بِمَا عَلِمَ اَورَثَهُ اللهُ عِلمَ مَالم يَعلم) په دې حديث کښې ويل شويدى څوک چه په علم باندې عمل وکړي نو خداى ورته په ميراث د هغه څه علم ورکوي چه دى پرې علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وايي چه ذکريې په دې آيت کښې شويدى: (وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا الکهف آيت ۶۵) دا علم د خضر عليه السلام په برخه و چه موسى عليه السلام ته نه و ورکړ شوى يعني موسى عليه السلام ته د شريعت ظاهري علم حاصل و او خضر د باطني علم لرونکى و چه قصه ئې په قرآن مجيد کښې راغلې ده.

صوفيان وايي: جبريل اول ځل شريعت راووړ چه د ټولو د پاره دى کله چه شريعت تقرر وموند نو بيائې حقيقت د خواصو د پاره نازل کړ چه د دين اعلى مرتبه ده. وايي چه د حقيقت تعليم اول ځل حضرت علي کرم الله وجهه ته و شو چه پيغمبر ته ډېر نژدې و او له کوچنيتوب څخه ئې د رسول الله (ص) تربيت حاصل کړى و.

د رسول الله (ص) په اصحابو کښې يو شمير داسې کسان وو چه اهل سِر ګڼل کيده لکه حذيفه يماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت علي (رض) سره ئې خاص ارتباط درلود. د تصوف مختلفې طريقې چه نن را ايجې دي سلسله ئې بالاخره حضرت علي کرم الله وجهه ته رسيږي او سرحلقه دى ګڼل کېږي. اصحاب صفه يعنى هغه اصحاب چه له دنيا سره ئې علايق قطع او ځانونه ئې زهد وعبادت ته وقف کړي و، د تصوف دلومړې مدرسې بنياد دوى کيښود چه رسول الله (ص) ئې پالنه کوله او ددوى د حال مراقب و، په دغه جمله کښې ځينې اهل سِر هم شامل و.

د اهل سِر له جملې څخه حذيفة يماني زيات معروف و او پخپله له ده څخه روايت شويدى چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وويل:

اې حذيفة ! ماته وو ايه چه په ما کښې څه نفاق شته او که نه ؟ دى وايي ما ورته وويل: اې اميرالمومنينه ! په تا کښې څه نفاق نشته.

بلکه د اچه کوم وخت دا آيت د عبيدالله بن ابى له مرګه وروسته نازل شو: (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آيت ۸۴) او په منافقانو باندې د جنازې د لمانځه اداکول منع شوه، نو حضرت عمر به د ډېر احتياط له مخې د مجهول الحاله کسانو د جنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او

ketabton.com - The Digital Library

ترخو به حذیفة په دغسې جنازه کښې حضورنه درلود ، دجنازې لمونځ به ئې نه کاوه، داځکه چه رسول الله(ص) اکثر منافقین هغه ته ښودلی و او په همدغه وجه په صاحب السِرملقب و.
وایي چه حضرت علي به حذیفه له ځینو داسې خبرو څخه منع کاوه چه څوک به پرې نشو پوهیدلی او خلک به ئې په اشتباه کښې اچول.
حسن بصري چه په تصوف کښې دلومړی شخص په حیث پېژندل شویدی دغه زده کړه ئې په یوه روایت له حضرت علي څخه او په بل روایت له حذیفة یماني څخه حاصله کړیده وایي چه له حذیفة یماني څخه چاپوښتنه وکړه ته ځینې داسې خبرې کوې چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوریدلي هغه وویل: زه رسول الله(ص) په دغسې خبرو خاص کړی یم نورو به له رسول الله(ص) څخه دخیرپوښتنه کوله او مابه د شر تپوس کاوه چه شرڅه شی دی، زه پوهیدم چه ترڅو شر ونه پېژندل شي خیرنه پېژندل کېږي. تصوف او دحقیقت پوهه همدغه دسِرله خاوندانو سره په خاص ډول موجوده وه.

شریعت او حقیقت یاتشریع او تحقیق:

دصوفیانو فهم اونظرپه قرآنی آیتونو اونبوي احادیثوکښې دوه جنبېویني یوه شرعي جنبه بله دحقیقت جنبه چه یو ته تشریع اوبلی ته تحقیق وایي. دوی وایي کله قرآن اوسنت یوځای شریعت بیانوی اوبل ځای حقیقت یا بالعکس.
کله قرآن تشریعی جنبه ښیي او سنت ئي تحقیقی جنبه توضیح کوي یا سنت تشریعی جنبه او قرآن تحقیقی جنبه بیانوي هغه څه چه دخدای له لوري نازل شویدي رسول الله(ص) ئي په توضیح اوبیان ماموردی:
(وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آیت۴۴) دقرآن داآیت: (اُدْخُلُواْ الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آیت ۳۲) یعنې پخپل ښه عمل جنت ته ننوزئ تشریعی جنبه لري او په مقابل کښې ئې د رسول الله(ص) داقول: (لَن يَدخُلَ احَدَکُمُ الجنّةَ بِعَمَلِه).
یعنې ستاسو هیڅ یوبه پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقیقی جنبه څرګندوي چه دشریعت لاربښودنه هغه او دحقیقت داده.
همدارنګه داآیت: (وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ الدهرآیت۳۰) تحقیقی خوالري او داحدیث: (اِذاهَمّ احَدکُم بِحَسَنَةٍ کُتبَت لَهُ حَسَنَةٌ) تشریع ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقید کاندي اوکله قرآن سنت مقید کوي. انسان باید دوه سترګې ولري یوه دشریعت دپاره بله دحقیقت دپاره. دآیت اوحدیث ترمینځ معارضه هم په دغه صورت له مینځه ځي او څه اشکال نه پاتې کېږي ځکه چه جهتونه مختلف دي.
دقرآن تحقیقی برخه چه مطالعه کړو نو دتصوف اوطریقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا، تسلیم، زهد، صبر، ایثار، صدق، مجاهده، دنفس او هوامخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئنه همدارنګه اولیاء صالحین، صدیقین اوداسې نورټول په قرآن کښې موندلی شو ، داآیت: (وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزمل آیت ۸). دخدای د ذکراو له ماسویٰ الله سره مقاطعه په ډېروضاحت اعلاموي او ویلی شو چه تصوف له قرآن څخه اخیستل شوی او ددین له یوه رکن (احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مګر فهم ئې لکه چه محی الدین ابن عربي وائي د رجال الله کاردی. په رښتیا چه ددوی فهم او دنوروفهم ډېر تفاوت لري او شعور و ادراک ئې نورو غوندې نه وي.
عبدالقادر جیلانی دقادریه طریقې خاوند وایي ترخوسړی داعقیده پیدا نکړې چه په ژوند کښې ټول شیان بتان (اصنام) دي ترهغه په روحانیونو کښې نه حسابېږي.
سړی باید له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسونه ګوښی شي او غیرله خدایه بل وجودته قایل نشي. څنګه چه داصناموا موجوداتو مفهوم ددوی په نزد له نورونه فرق لري نورمفاهیم هم دصوفیانو په ذهن کښې بل شان دي.
دتوحید دکلمې مفهوم داسلامي تصوف ددرې مرحلو په اعتبار په درې ډول تغیر موندلی دی.

۱- بې خدا يه بل معبود نشته. (په لومړی مرحله کښې)
۲- بې خدا يه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښې)
۳- بې خدا يه بل موجود نشته. (په دريمه مرحله کښې)
کوم تفسير چه صوفيانو په کتاب الله او نبوي احاديثو کښې کړيدي د ظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ئې ورته پام شويدی.
ابن عربي وائي کتاب الله او نبوي احاديث د خلکو د فهم مطابق يو ظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پرې دلالت کوي او له دينه علاوه نور مفاهيم د هغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.
په يوه حديث کښې راغلي دي چه آيتونه ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو بطنو يا اويا بطنو پورې. د آيت ظاهر عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پرې بنادي او معقوله جنبه لري.
باطن ئې الهي عرفان او مطلع ئې هغه معنی ده چه ظاهر او باطن پکښې يو کېږي.
امام غزالي هم پخپل تفسير جواهر القران کښې د مشابهو آيتونو تفسير کښې باطني مفاهيم بيانوي او بيا وايي: که ته په دغو معناګانو نه ئې پوهيدلی نو په قرآن کښې بې ظواهرو او پوستکو نوره برخه نلرې لکه څاروی چه په درمنده کښې له بوسو پرته څه برخه نلري:
(فَاِن لَم تَفهَمِ المَعَانِی کَذَالِکَ فَلیسَ لَکَ نَصِیبٌ مِنَ القُرآنِ اِلّا فِی قُشُورِهِ کَمَا لَیسَ لِلبَهِیمَةِ نَصِیبُ مِنَ البُرِ اِلّا فِی قِشرِهِ)
څنګه چه غزالي په قرآن کريم کښې ظاهر او باطن بوس او دانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي د اسلام لوی صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کښې د غه مطلب داسې افاده کوي:
ما ز قرآن مغز را برداشتيم   پوست را با ديگران بگذاشتيم

په شريعت باندې ډېر ټينګ صوفيان په اسلامي فقه کښې په احسن او افضل عمل کوي او له رخصت نه عزيمت د ځان د پاره د پيروی وړ ګڼي يوازې د فرايضو اداکول او له محارمو څخه اجتناب کافي نه ګڼي لايعني هم ترک کوي، په ډېر لږ څه قناعت لري د نفس و هوی متابعت پرېږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسویٰ الله نه پاک ساتي.
وايي چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه يو صوفي (شيبان الراعی) راغی. احمد وويل غواړم له ده څخه څه پوښتنې وکړم. امام شافعی ورته وويل داکار مه کوه، هغه وويل کوم ئې. امام احمد شيبان ته وويل که څوک څلور سجدې په څلورو رکعتونو کښې هيرې کړي څه پکښې وايې؟
شيبان وويل هغه زړه غافل دی او تاديب ئې واجب دی په دې خبره امام احمد بيخوده شو او لږ غوندې وروسته بيرته په حال شو ، دا ځل ئې وويل: که څوک څلوېښت پسونه لري زکات ئې څومره دی؟ شيبان وويل: زمونږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستا په مذهب خو په څلوېښتو پسونو يو پسه دی او زمونږ په مذهب بنده د خپل مالک په مقابل کښې د هيڅ شي مالک نه دی: (إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ التوبة آيت ۱۱۱).
د صوفيانو اجتهاد د فقهاو له اجتهاد نه فرق لري دوی وايي د اسلام مجتهدين (ابوحنيفه، شافعی، مالک، او حنبل) دي. د ايمان مجتهدين اشعريه يعنی د علم کلام علما دي. د احسان مجتهدين صوفيان او مشايخ دي. که يو روژه دار (صايم) د ورځې څه شی و خوري د شريعت په حکم ئې روژه ماتېږي. که غيبت وکړي نو د طريقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، که ئې په زړه کښې ماسوی الله وګرځيده نو د حقيقت له مخې ئې روژه فاسده شوه.
يو فقيه په اسلامي احکامو کښې ظاهر ته ګوري او په ظاهر عمل کوي ځکه وايي چه شرع ظاهر ته ګوري، صوفي له ظاهر نه هغه خوا حقيقت په نظر کښې نيسي او حال ته ګوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وايي چه مشهور فقيه (ابويوسف) به د کال په آخر کښې خپل مال، خپلې ښځې ته وبانښه چه يو کال ئې پوره نشي او په دغه شرعي حيله له زکات نه خلاص شي دا حکايت چا امام ابوحنيفه ته وکړ هغه وويل: دی د فقهې له علم څخه دغه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوی مګر د آخرت ضرر ئې د دنيا له ګټې څخه زيات دی.

ketabton.com - The Digital Library

په فقه کښې ځينې شيان شرعاً جايز دي مګر دياتناً جايز نه دي، دفقيه او صوفي فرق په دغسې مسايلو کښې ډير زيات دی. کله يوفقيه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حيلولـه ځان سره ساتي مګر يوصوفي يوازې د زکات ورکړه کافی نه ګڼي خپل ټول مال دخدای ګڼي او دخدای په لاره کښې ئې صرفوي يـوازې قـوت لايموت دضرورت پـه حکم ځانتـه ساتي او بس. د رسـول الله (ص) پـه اصـحابو کښـې هـم ځينـې ؤ چه دلکونـو روپـو نقد ،جنس جايدادونه ئې لرل اويوازې دزکات ورکړه ئې په ځان لازمه ګڼله مګرداسې کسان هم وچه په کورکښې به ئې ډېر لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راووړ چه په جهاد کښې ئې ولګوي يائې دخدای دپاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکرصديق به هم همدغسې کول. ابوذرغفاري پدې خبره ډېره مجادله وکړه چه يوازې د زکات په ورکړه سړی نه خلاصيږي بايد ټول مال صدقه کړي او ځانته ديوه کال له عادي اومعمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي. د کنزيعني دسرو اوسپينو ذخيره کول او زياته بدائي ناروا ګڼله اوپه دی آيت باندې ئې استناد کاوه.

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت ۳۴) حضرت علی به هم ويل چه له څلوروزرودرهمونه لږ مال نفقه ده اوتردې زيات په کنزکښې حسابيږي. سلمان فارسي هم چه څه له بيت المال څخه اخيستل هغه ئې ټول دخدای په لارکښې صدقه کول او خپله نفقه ئې په کـار او کسب ځانتـه پيدا کوله. ده هم پـه کورکښې دکال له خرڅ نه زيات څه نه ساتل. صوفيان دزمان اومکان داختلاف په وجه پـه مختلفو فرقو ويشـل شـويدي اوهر راز خلک، هر راز خبرې او راز راز عقيدې پکښې پيدا شويدي.

ځينې په فرعي مسايلو کښې غلط شوي اوځينې په اصولو او اساساتو کښې بې لارې شويدی چه علما او فقهائې پـه اسلام شکمن شوي اويونيم ئې لادکفر اوالحاد په تورپه مرګ هم محکوم کړيدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعی او ابن الجوزي بغدادي دصوفيانو ډېرشديد مخالفين دي.

امام فخر رازي دصوفيانو ځينو فرقوته بدوائی. مګر اصحاب حقيقت دلوړې درجې اومرتبې خاوندان ګڼي اوفرق پکښې کوي.

ځينې نورلکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرايني صوفيان عموماً ښه ګڼي اوپه ډېر ښه نظرورته ګوري ځينو خبروته ئې ښه تاويلونه پيدا کوي او معذورئې بولي. امام غزالي داسلام لوی صوفي هم وائې ډېر صوفيان غوليدلي اولاره ئې ورکه کړيده ابو الحسن شاذلي هم ويلي دي زمونږ په طريقه کښې نجات موندونکي لږدي او هلاک شوي ډېر دي.

ابونصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطی پـه ګوتـه کوي چه په فروعـاتو کښـې مينځ تـه راغلي دي او ضلالت ورته نه ويل کيږي بيا هغه غلطی ښيی چه په اصولو کښې پيښې شويدي او د ضلالت موجب ګرزيدلي دي لکه:

۱- د عبوديت او حريت په معنیٰ کښې غلطيدل. ځينې لار ورکې صوفيان داسې پوه شويدي چه ترڅو دخدای او دبنده ترمينځ دعبوديت اوبندګی رابطه قايمه وي عبد اوبنده ورته ويل کيږي کله چه خدای ته وصل شي نو بيا حر او آزاد بلل کيږي او عبوديت له مينځه ځی.

۲- بله لار ورکې فرقه هغه ده چه ولايت له نبوت نه افضل ګڼي او هغه وليان چه دوی ئې مريدان اوپيروان دي لـه انبيـاو نـه خدای ته نژدې او وړاندی بولي.

۳- حلوليه فرقه پدې عقيده ده چه الله تعالی ځينې اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي پـه چاکښـی چـه خدای حلول وکړي دهغه بشری جنبه له مينځه ځي او د ربوبيت شان او مقام ومنزلت پيدا کوي. دوی په دغه عقيده کښې دومره غلو کړيده چه چا پخپله ځان خدای ګڼل او اناالحق ئې ويلی دی.

۴- ځينې دجبر په مسئله کښې هغه حد ته رسيدلي دي چه پخپل حرکت اوعمل کښـې ځانتـه پـه هيڅ اختيار نـه قـايليږي اوله شرعي حدود نه خپل تجاوزغيراختياري ګڼي هيڅ راز ملامتي په ځان نه مني اوهر څه کوي ځان ورتـه ګنهګار نـه ښکاري.

ketabton.com - The Digital Library

۵- اباحيه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه د شرع تغرئې تول کړی او حرام ئې هم حلال ګرزولی دی. دوی وائې خدای زمونږ عمل ته هيڅ احتياج نلري نو ولې پخپل نفس مشقت راولو. دغه راز خطاګانې او غلطی. په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې د اسلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ويلی.
مذهبونه په اصل کښې يو راز وي او په تطبيق کښې بل راز شي که ښه غور وکړو دفارسي مزدکی مذهب څخه اباحيت دنصرانيت څخه حلوليت، دهندي مذهب څخه د بشريت فنا، د اسلامي تصوف په وروستيو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته راننوتل او شيعي او سني تصوف هم خپلې نيلې او ريښې يوله بله سره وتړلې.
وائي بايزيد بسطامي (ابويزيد طيفوربن عيسى بسطامي چه پلار ئې زردشتي او نيکه ئې مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار دهندوانو دتصوف دعقيدې له تاثير لاندې راغلی و. او حسين بن منصور حلاج دمسيحيت دحلول څخه متاثر شوی ؤ چه ده (انا الحق) ويل او دهغه ويناوه (لآ آلهَ الا آنَا فاعبُدُونِی سُبحَانِی مَا اعظَم شانِی) ځينې صوفيان دشريعت ظواهروته په اصلي ارزښت قايل ندي او داسې فکر کوي چه شرع حق ته درسيدو وسيله ده کله چه عارف حق او حقيقت ته ورسيږي نو بيا وسيلې ته څه حاجت نه پاتې کيږي.
مولانا جلال الدين بلخي هم دمثنوي په دريم دفتر کښې دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او ديوه عاشق داستان رانقلوی چه خپلې معشوقې ته رسيږي او په وصل کښې ورته دخپل عشق هغه سندرې وائي چه په هجران او فراق کښې ئې دهغې په مدح کښې ويلې او دخپل عجز او نياز او اشتياق اظهار ئې پکښې کړيدی. معشوقه مقابلتا ورته داسې وايي:

گفت معشوق اين اگر بهر من است	گاه وصل اين عمر ضايع کردن است
من به پيشت حاضر و تو نامه خوان	نيست باری اين نشان عاشقان

بل ځای همدغه مفهوم داسې افاده کوي:

چونکه با معشوق گشتی همنشين	دفع کن دلالگان را بعد ازين
هرکه از طفلی گذشت و مرد شد	نامه و دلاله بروی سرد شد

شيخ محمود شبستري هم دشرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، دمبتديانو دکمال وسيله ګڼي او داسې وايي:

ولی تا ناقصی زنهار زنهار	قوانين شريعت را نگهدار

د صوفيانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښې دي که په فروعو کښې ډېر سببونه لري چه يو مهم سبب ئې سياست او سياسی اغراض دي. دفقهاو، متکلمينو او صوفيانو اختلاف چه اوږد تاريخ لري دسياسی، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو او حالاتو په تقاضا کله شديد شويدی او کله ضعيف شويدی.
تصوف په ابتدا يعني دحسن بصري په زمانه کښې ساده او بسيط وچه په لږ و خلکو پورې محدود ګڼل کيده. وروسته ئې دآدابو او تعليماتو دايره پراخه شوه او عموميت ئې وموند.
داحرکت په دوهم او دريم هجري قرن کښې دزهد په نامه پيژندل کيده. په څلورم او پنځم قرن کښې ئې دکشف و معرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښې ئې دوحدة الوجود او د اديانو داتحاد بنه پيدا کړه.

دصوفيانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښې اوه مقامه دي او په دې ډول دي:

ketabton.com - The Digital Library

توبه، ورع، زهد ، فقر، صبر، توکل، رضا ، په هرمقام کښې صوفي ته یونفسي حالت اوباطني تاثیرپیداکېږي چه (حال) ورته وايي اومجموعاً(احوال) بلل کېږي.
احوال لس دي اوهغه دادي: دمراقبې حال، دقرب حال، دمحبت حال، دخوف حال، د رجاحال، دشوق حال، دانس حال، داطمينان حال، دمشاهدې حال، ديقين حال.
دتصوف مقامونه اکتسابي دي او د سالک له اختيار او ارادې لاندې دي. مګر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو او د نفسي مخصوصو کيفياتو له مقولې څخه دي چه دانسان په اختيار کښې ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخدای له لوري دسالک زړه ته نازلېږي.
دتصوف طريقې مختلفې او متعددې دي چه ضيا الدين ئې په (جامع الاصول) کښې ۷۳ ښيي. جهاد يا مجاهده، شيخ نيول ، او دنفس معرفت ددغو ټولو طريقو مابه الاشتراک يعنى مشترک څيزونه دي.
مجاهده په لغت کښې دمحاربې په معنى ده او په شرع کښې دخدای له دښمنانو سره محاربه ده، مګر دصوفيانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد او مجاهده بلل کېږي. دخدای په لار کښې مجاهده خدای ته درسيدو ډېره مهمه لاره اووسيله ده.
الله تعالى وايي: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا العنکبوت آيت ۶۹) سبل د سبيل جمع ده دلارې اوطريقې په معنى چه دطريقت قرآني اساس ئې بللی شو. له نفس سره مجاهده ډېرې لارې لري چه بايد شيخ او پير ئې دمريد دپاره انتخاب کړي لکه چه يو ډاکټر دهر مريض دپاره دهغه له حال سره مناسب بيله بيله دوا تعيينوي.
دتصوف له (۷۳) طريقو څخه څينې طريقې چه زيات عموميت لري دادي.

۱- قادريه:

داطريقه چه دجنيد دمکتب له اغېزې لاندې ده موسس ئې شيخ عبد القادر جيلاني دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زيږېدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شويدی.
په شرعي علومو کښې دتبحرخاوندو او په ۱۳ علومو کښې ئې لاس درلود.
فقهي فتوی به ئې د امام شافعي او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډېر کرامات ده ته منسوب دي څينې ئې دادي:
دده له مورڅخه حکايت شوی چه دروژې په مياشت کښې به دده د ورځې دمورتی نه روده، يوه ورځ چه دخلکو دپاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوزه نودعبد القادر دمورنه تپوس وشوهغې وويل تی نه روي، وروسته بيا خلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ د روژې ورځ وه.
په خپله له ده څخه حکايت شوی چه په افق کښې ئې ډېر عظيم نور وليد چه يوصورت پکښې ښکاره شو او ويل ئې:
اې عبدالقادره ! زه ستا رب يم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه ده ورته وويل: ورک شه ! لعينه ! لدې وينا سره هغه نورپه تورتم بدل شو او هغه صورت لوګی وګرځيد چه بيائې ورته وويل:
ماپه دغه ډول اويا تنه دطريقو خاوندان ګمراه کړيدی مګر تانجات وموند. چاله ده نه پوښتنه وکړه ته څنګه پوه شوې چه دا شيطان دی؟
شيخ عبد القادر وويل دحرامو په حلالولو.
وايي يوه ورځ په نظاميه مدرسه کښې ډېر فقها او علما راغونډ ؤ او شيخ عبد القادر دقضاوقدرپه باب خبرې کولې يو مارله چت څخه راولوېد او ټول وتښتيدل يوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کميس لاندې ننووت او په جسد باندې ئې تېر شو له ګريوانه ئې راووت بيائې له غاړې نه تاوشو او دده په حال کښې هيڅ تغير رانغی ماربيرته ځمکې ته ښکته شواو مخامخ ورته په لکۍ ودريده څه غږ ترېنه پورته شو مګر څوک چه له کوټې نه دباندې و ، يوهم پوه نشو چه څه ئې وويل ، ماربيرته لاړ او خلک کوټې ته رانوتل. له ده څخه ئې دغږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ويل؟

ketabton.com - The Digital Library

شیخ په جواب کښې وویل مار راته وویل ماډېر اولیا په دغه شان ازمویلی دي مګر ستا ثبات می په بل چاکښې ندی لیدلی. ما ورته وویل ته یوچینجی یې چه قضا او قدر دی په حرکت راولي اوبس.
د شیخ عبدالقادر تصوف سني او طریقه ئي په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخیر، شفقت او تواضع بنا ده.
نهه څلویښت اولاده ئي درلوده چه یوولسو تنوئي دده لاربښودنه او طریقه د آسیا په غرب او مصر کښې خپره کړه.
ده له فقیرانو، صغیرانو، وینځو او غلامانو سره مینه اوناسته ولاړه درلوده مګر د دولت اعیانو او اکابروته هیڅکله نه پاڅیده اونه د وزیر او د سلطان دروازې ته ورته.

۲ - رفاعیه:

دا طریقه سید احمد رفاعی ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجری کښې وفات شوی دی. بني رفاعه د عربو یوه قبیله ده چه رفاعی ورته منسوب دی. په ده کښې رحم او شفقت ډېر زیات و او په حیواناتو هم ډېر زهېروحتی چه کله به ئي د جامو په پیڅکه پیشو ویده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پیڅکه به ئي له خپلو جامو نه غوڅه کړه او چه له لمانځه نه به بیرته راغی او پیشو به پاڅیدلی وه نو بیرته به ئي په جامو پورې وګنډله.

۳ - احمدیه:

احمد بدوي د مصر له لویو اولیاؤ څخه دی چه په ۵۹۲ هجری کښې زیږیدلی دا احمدیه طریقې مرشد دی.
دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ. دده طریقه هم په قرآن او سنت اتکا لري او د تعلیماتو اساسي ټکي ئي دادي:
د نورو په مصیبتونو به نه خوشحالیږئ، ګونډیو ته به ضررنه رسوئ، دبدیو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، بربنډ به پټوئ. په یتیمانو اوضعیفانو به مهرباني کوئ.

۴ - دسوقیه:

د ابراهیم دسوقی طریقه ده چه په ۷۷۲ هجری کښې د ۴۳ کالو په عمر وفات شوی دی طریقه ئي په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئي تمسک درلود، شریعت ئي اصل او طریقت ئي فرع ګاڼه، دټولو خلکو مینه ئي د کمال ضروري شرط او د مرید راس المال شمیره.

۵ - اکبریه:

دا طریقه ځکه اکبریه بولي چه شیخ الاکبر (محی الدین ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شیخ د وحدة الوجود د مدرسی زعیم (۲۳۸ هجری) دی چه له وحدة الوجود څخه وحدة الادیان ته رسیدلی دی. ده ټول دینونه یو دین ګاڼه چه هغه دمحبت دین دی. د ده طریقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالی، ګوښه توب، لوږه، بیخوبی. په دې طریقه کښې پیرخپل مرید ته امرکوي چه له ټول صغیره او کبیره ګناهونو څخه توبه وباسي پس له هغه ئي بیا لاس په لاس ږدي او ورته وایي چه خپلې سترګې پټې کړه. اول درې ځله پیرلا اله الا الله وایي او مریدئی اوري بیائې مرید وایي او پیرورته غوږ نیسي.
وروسته بیا تبرکاً دا آیت شریف وایي: (اِنّ الذینَ یُبَایِعُونَکَ) تر (اَجراً عَظِیماً) پوري. پس له هغه مرید هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله دزړه په حضور او د معنی په پوهه وایي، بیا سل ځله (الله) ورپسې سل ځله دا درود وایي:
(اَللّهُمَ صَلِی وَسَلِم وَبَارِک عَلیٰ سَیدِنَا مُحَمَدِ النَبِی الأُمِی اِمَامُ الهُدیٰ وَعَلیٰ الِهِ وَصَحبِهِ وَسَلِم عَدَدَ کُلِّ ذَرَةٍ الف الف کَرَةٍ)

۶ - شاذلیه:

ketabton.com - The Digital Library

ددې طريقې مؤسس او باني ابومديان و او ابولحسن على شاذلي تونسي په خلکو کښې رايجه کړه ځکه ئې شاذليه بولي. على شاذلی په ۵۹۳ هجري کښې زيږيدلی او په ۶۵۲ هجري کښې وفات شويدی.
دا طريقه د علم په طلب او ډېر ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښې ډېر بنت نلري.

۷- مولويه:

د مولانا جلال الدين رومي طريقه ده چه په ۶۷۲ هجري کښې په قونيه کښې مدفون شو. ده رقص او موسيقي د ذکر په طريقه کښې شامل کړه او عالمی شهرت ئې وموند.

۸- نقشبنديه:

شيخ بهاؤالدين محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددې طريقې پيشوا دی. دی بخارا ته نژدې په يوه قريه کښې په ۶۱۸ هجري کښې زيږيدلی او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شويدی. نقشبنديه طريقه هم لکه شاذليه سهله او اسانه طريقه ده چه په مريد باندې ډېرې سختی نه راولي.

۹- چشتيه:

موسس ئې معين الدين چشتي دی.

دتصوف درې مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- دکشف او معرفت مدرسه ۳- دوحدة الوجود مدرسه.

لومړی مدرسه:

يعنی د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد ايښودل شويدی.
ددې مدرسې مميزات دادي:
دخدای عبادت، د دنيا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، دصالحو اسلافو متابعت او محبت.
په دې مدرسه کښې سړی له خلکو څخه ګوښه په خلوت کښې د خدای عبادت کوي. حسن بصری (۱۱۰ هجری) دځينو په قول ددې مدرسې لومړی فرد دی چه زهد ئې دخدای له خوف سره دخپل حيات په هنداره کښې منعکس کړيدی.

رابعة العدوية:

چه په (۱۳۵ يا ۱۸۰ يا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شويده زهد ئې دخدای په محبت بنا دی ځکه ئې ويل: (وَعِزّتِکَ مَاعَبَدتُکَ خُوفاًمِن نَارِکَ وَلَارَغبَةً فِی جَنّتِکَ بَل کَرَامَةً لِوَجهِکَ الکَرِيم وَمُحَبَّةً فِيکَ).
ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت درته ندی کړی او نه مې دجنت لپاره. بلکه زه ستا دمکرم مخ (رضا) دپاره او ستا دمحبت په خاطر چه راسره دی عبادت کوم.
ددې له ويناؤ څخه يوه دا هم ده چه ويل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دی).
ابن خلدون د زهد مدرسه دتصوف دبنا اساس بولي او ددغه مذهب په تشريح او تحليل کښې وايي:
انسان له نورو حيواناتو نه په ادارک بيليږي او اداراک ئې په دوه ډوله دی:
يو د علومو او معارف ادارک د يقين، ګمان، شک، اووهم په صورت. بل د احوالو ادراک لکه خوشحالی، غم، قبض اوبسط، رضا، غضب، صبر، شکر او داسې نور، دا دوه ادراکه اوس دعقلي حيات او شعوري حيات په نامه يادېږي.

ketabton.com - The Digital Library

د ابن خلدون له بحث څخه دا نتیجه په لاس راځي چه دصوفیانو طریقه په وجداني حیات او دنفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه او نفسي مواجد پیدا کوي او له عقلی حیات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجید هغه اذواق او احوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبیرنشي کولی.
صوفیان وایي انسان دوه ولادته لري یو ولادت ئې هغه دی چه دمورله ګیډې څخه دنیاته راځي او (ثاني ولادت) دیوه نوي معنوي خلق په پیدا کولو صورت مومي یعنې دژوند دطریقې او سلوک بدلون دتصوف په اصطلاح(ولادت) ثاني دی.

د دې مدرسې ځینې غړي:

ابراهیم بن ادهم:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی دبلخ شهزاده و او دوهم زیږنده (ولادت ثانی) یې په دې ډول وه: یوه ورځ ښکارته وتلی و او خپل آس یې په ښکارپسې ځغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غیبی غږ ترغوږه شو: ابراهیمه ایاته دهمدې دپاره پیدا ئې؟ لږه شیبه وروسته ئې دغه غږ بیا واوریده او د هاتف دغوآوازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې یوه شپانه ته وسپاره دهغه کوڅو ئې واغوست د بیت الله شریف لورته ئې مخه کړه دنیا ته یې شا کړه مګر دومره کسب او کار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پیدا کړي او نور وخت په طاعت او عبادت تېر کړي.

سفیان ثوري:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی دعلمي شخصیت خاوند و او په زهد کښې ئې نظریه په دې ډول ؤ: زهد دانه دی چه سړی زیږ او شړل لباس واغوندی او دښو خوراکونو له خوړلو ځان وساتي بلکه امیدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. یو سړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقیر وي او دنیاته به ئې رغبت زیات وي یعنی زاهد به نه وي.
دی پدې عقیده وچه ډېر ونښځولرل زهد ته څه زیان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډېر زاهد و مګر څلور ښځې اونولس مینځې ئې درلودې. ده حکام بدګڼل اوله وینا وڅخه ئې یوه داده: ((که یو شرطي یعنې امنیت ساتونکی (دنن په اصطلاح پولیس) موولید چه ویده دی اولمونځ ترې قضاء کېږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بیا خلکو ته زیان رسوي اوخوب ئې بهتردی.)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عیال ته دنفقې پیدا کولو دپاره په کار لګیاوي او جماعت ته په حاضریدلو سره په هغه کارکښې نقصان پیښېږي نو څه به کوي؟ سفیان ثوري ورته وویل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

(په ۲۹۷ هجري کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مګر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت دمذهب تمهید کیښود. دی دسنتو په متابعت کښې ډېر ټینګ و اودشریعت له احکامو ئې هیڅکله غاړه نه غړوله مګر معاصرین ئې پرې بدګمانه و او دکفر و زندیقتوب تور پرې ولګول شو ځکه دی دمحاکمه کیدو دپاره له مصر نه بغدادته راوستل شو او خلیفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.
هغه تربنه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زندیقتوب په باب ویل شویدي ته پکښې څه وایې: ذوالنون غلی واو هیڅ ئې نه ویل دوهم ځل بیا تربنه دغه پوښتنه شوه، ده وویل: که انکاروکړم نومسلمانان به مې دروغجن کړی وي او که تصدیق ئې وکړم نو ځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه دځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پرېښود او دغه تورئې بې حقیقته وګاڼه.

ketabton.com - The Digital Library

ابو القاسم جنید:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زیږېدلی دی.
دی له ډېرو لویو صوفیانو څخه و او د کتاب الله او سنت ډېر ټینګ پیرو و چه په تصوف ئې هیڅ راز طعن نه دی ویل شوی.
هغه حریت چه ځینې نور صوفیان ئې په معنیٰ کښې غلط شویدي دی پرې ډېر ښه پوهیدلی دی او ډېره ښه معنی ئې ورته پیدا کړیده. دی وایی له ماسوىٰ الله نه د زړه آزادي حریت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربې امت د غزاګانو او فتوحاتو په وسیله له نورو ملتونو او مدنیتونو سره ګډون وموند او له نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسیحی، زردشتی، مزدکي او مانوي مذهبونو شیعي حرکت او د هند بودائي تعلیم فنا (نیروانا) په اسلامي تصوف کښې خپله اغیزه څرګنده کړه او ځینې نوي خبرې راپیدا شوې.
په دریم هجري قرن کښې د اتحاد او حلول فکر مینځ ته راغی چه د کشف و معرفت مدرسې او بیا د وحدة الوجود د مدرسې باعث او موجب ئې ګڼلی شو.
ابن خلدون وایي: د صوفیانو اسلاف د حجاب د کشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعایت لازم ګاڼه او له شرعي حدود څخه ئې تجاوز نه کاوه مګر څه چه را تلونکي دي هغه راځي او ځوک ئې مخه نشي نیولی.
دین او مذهب هم د تطورلاره په مخکښې لري او له یوه حاله بل حال ته انتقال کوي.
په ۲۴۳ هجري کښې حارس محاسبي خپله رساله (رعایة حقوق الله) د طریقت د معاملو په توضیح کښې ولیکه چه د خدای په مینه کښې استغراق د خدای د معرفت وسیله ګڼي د دې رسالې خطي نسخه په اکسفورد کښې موجوده ده چه مارګریت سمیت په ۱۹۴۰ م کښې نشر کړه.
امام غزالي د کشف او معرفت د مدرسې زعیم د خپلې طریقې په وضع کولو کښې په همدغه رساله تیکه کوي. هغه فلسفي اساس چه د کشف او وحدت نظریات پرې بنادي خلاصه ئې دا ده:
الله تعالی(ج) انسان په خپل صورت پیدا کړ (خَلَقَ آدَم عَلیٰ صُورَتِه) او انساني نفس دومره وسعت لري چه عالم پکښې ځای شي، په عالم احاطه وکړي او د کل صورت پکښې متجلی شي. الله تعالی په ټولو شیانو احاطه لري او په ده باندې هیڅ شی محیط ندی.
عالم انسان کبیر دی او انسان عالم صغیر دی.
علی ابن ابیطالب چه ځینې نور مورخین ئې لومړی شخص ګڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړیدی د غه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:

وتحسب انک جرم صغیر   وفیک انطوی العالم الاکبر

وایي چه عارف په هرځای او هرڅه کښې خدای لټوي او په دغه ریاضت کښې هغه استعداد او هغو حقایقو ته هم متوجه کېږي چه د ده په نفس کښې دي. دلته ده ته یو دهشت او غرور پیدا کېږي او له خولی ئې (انا الحق) او(مَافِی الجِهَةِ غَیرَالله) را اوزي چه حلولیون همدغه کسان دي.
غزالي وایي: نصرانیانو مسیح ته وکتل او د خدای نور ئې پکښې په ځلیدو ولید لکه څوک چه ستوری په هنداره یا اوبو کښې وویني او ګمان وکړي چه ستوری په هنداره یا په اوبو کښې دی.
دوی هم په همدغسې غلطی کښې واقع شوه او وغولیدل. حلولیون د هندوانو د تصوف د فنا او اتحاد له تاثیر لاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښې د حیواني قواؤ وژل او له بشري طبیعت نه ځان خلاصول فنا ده.

ketabton.com - The Digital Library

په اسلامي تصوف کښې د کشف او وحدت د تعليماتو په ضمن کښې د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغيزه ليدلی شو مګر بيا هم اسلامي صفت پکښې غالب دی چه اساس ئې دغه قدسي حديث دی: (مَاتَقَرَّبَ اِلَيِ عَبدِی بِشَئٍ اَحَبّص اِلَیَ مِن اَدَاَ مَا فَرَضتُ عَلَيهِ وَلَايَزَالُ عَبدِی يَتَقَرّبُ اِلَیَ بِاالنَوَافِلِ حَتیٰ اُحِبُهُ وَمَن اَحبَبتُهُ کُنتُ لَهُ سَمعاًوَبَصَراًوَيَداً وَمُؤَيِداً) د اتحاد او حلول صحيح تفسير د اسلامی تصوف په نظر هغه دی چه (جمع او فرق) ورته وايي.
هر کله چه پاک خدای انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندې د احاطې قابليت و موندنو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف و معرفت مخه نيسي او د هغو صفاتو ساتل دي چه انسان د هغه علم اهل ګرزوي چه خدای يې ورپه برخه کوي. د اتحاد او حلول په خاوندانو کښې بايزيد بسطامي د هند وانو د تصوف په فنا متاثر شوی ؤ او حسين بن منصور حلاج د مسيحت د حلول د عقيدې له اغيزې لاندې راغلی و.
بايزيد بسطامی (ابويزيد طيفور بن عيسیٰ بسطامي) په يوه قول په (۲۶۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳۴ هجری) کښې مړشوی دی چه پلار ئې زردشتي او نيکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډېر اقوال منسوب دي چه د صوفيانو په اصطلاح (شطحات) بلل کيږي. (لااله الا انَاقَاعبُدُونِی سُبحَانِی مَااَعظَمَ شَانِی).
ابو مغيث حسين بن منصور حلاج په ۲۴۴ هه په فارس کښې زيږېدلی او په عراق کښې لوی شويدی. مشايخ دده په باب اختلاف لري، ډېرئې ردوي او لږئې قبلوي. دی د حلول او اتحاد ډېر مشهور سړی دی. دده آرا غامض او تياره دي، د انالحق ويناده ته منسوبه ده، ځينې کسان ئې له دغې وينا سره بيا هم د اولياؤ او شهداؤ په ډله کښې شميري.
غزالي دده يو شمير اقوال راغونډ کړيدي او دی ئې د سلفو او د اهل سنتو له عقيدې نه مخالف ګڼلی دی.
د خليفه مقتدر په عصر کښې چه دده د محاکمه کولو د پاره د فقهاو يو هيئت تشکيل شو د هيئت ځينو غړو دده د تکفير په فتوی کښې خپل تردد ښکاره کړ ځکه چه آرا ئې غامض و او يقيني فتوی صادرول ئې مشکل کار و ګاڼه.
وايي چه دده محاکمې موجب څلور اتهامه و:
۱- دده تعلق له قرمطيانو سره.
۲- انا الحق ويل.
۳- دده په الوهيت باندې دده د پيروانو عقيده.
۴- د حج په باب دده مخالف نظر.
وايي حلاج د بيت الله الحرام حج فرض نه ګاڼه او په پته ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.
دده له وژل کيدو نه نهه کاله وروسته قرمطيانو په مکه حمله ويوړه او حجر الاسود ئې تر ښه په اختطاف ويووړ. حلاج په کيميا او تصوف کښې د تاليفاتو خاوند دی او معتزله ؤ ته ئې تمايل درلود.
ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړی و چه دده نفوذ ئې په بغداد کښې دده په اتباعو باندې قوي کړي و. حتی چه د خدايي حد ته ئې رسولی و او دده په باب دا عقيده موجوده وه چه مړه ژوندی کولی شي، غيب کشفولی شي او په يوه وخت کښې ځان څو ځايه ښکاره کولی شي.
ده د فارسيت سياسي غايه درلوده او په سِر و اخفا کښې ئې د شيعه ګانو جمعيت سره قوي ارتباط درلود. ده له محی الدين ابن عربي او د هغه له شاګرد ابن فارض څخه دري قرنه د مخه د اديانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې د قدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعيم ابو حامد محمد بن محمد غزالی په (۴۵۰ هه) کښې زېږېدلی په طوس او نيشاپور کښې ئې خپل تعليم سرته رسولی دی. په شرعي علومو په منطق فلسفه او حکمت کښې استاذ شو او د بغداد په نظاميه مدرسه کښې د مدرس په حيث و منل شو.

ketabton.com - The Digital Library

دهغه وخت خلک ئې فضلیت، فصاحت، دقت او حسن کلام ته حیران پاتې وا و ډېر شهرت او محبوبیت ئې په برخه شو.
ثلور کاله ئې په دغه ډول تېرکړه. او د ۴۸۸ هجري د رجب په میاشت کښې یو شاذ او نادر نفسی حالت ورته پیښ شو چه ژبه ئې کلي شوه او له تدریس نه محروم شو. قوائې ضعیفه شوه او طبیبانو ئې څه علاج ونشو کړی.
دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، ریاضت او مجاهده کښې دنفس په تزکیه تېر کړه او دخدای په ذکر ئې زړه روښانه شو. بیا له دمشق نه بیت المقدس ته لاړ او پس له هغه دحج په نیت حجاز ته لاړ او یوولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډېر څه کشف شوه. دی وایي دتصوف لومړی شرط له ماسوی الله نه د زړه کامله تصفیه او بیا دخدای په ذکر کښې کامل استغراق او بالاخره په کلي ډول فنافی الله کیدل دي.
دی دانساني ادراک په باب وایي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه دموجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي. ادراک دغه اطلاع دحواسو په وسیله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشناکوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تمیز قوه بخښي او په دغه وسیله له محسوساتو نه علاوه ذوقي پوهه پیدا کوي چه هغه دحس په وسیله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کېږي او د واجباتو، مستحیلاتو، جایز او ناجایز پیژندګلوي وربورې تړلې ده.
په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پیژندل کېږي په ذوق ئې پېژندنه نشي کیدی او هغه څه چه ذوق یې درک کوي حواس ئې درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسېږي سترګې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترګوئې احساس کوو په لمس ئې نشو کولی. له عقل نه پورته یو بل حالت دی چه هلته نورې سترګې دغیب لیدو ته پیدا کېږي او دغه ادراک دعقل دپاره میسر ندی.
همدغه ادراک دی چه دکشف او معرفت په نامه یادېږي او له عقله ماورا دی.
دغزالي په نظر ښتینی خوبونه (رویای صادقه) هم د غیب کشف دی. دجذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی بیهوشه وي او احساس ترېنه زایلېږي دغیب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه دمعرفت ادراک پرې ولاړ دی غزالی ترېنه په قلب او روح یانفس تعبیر کوي.
دعلم په باب وایي: علم یا تعلیمي وي یا الهامي.
تعلیمی علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړی په وسیله حاصلېږي او الهامي علم دقلب په تصفیه او دنفس په تزکیه د الهی کشف په وسیله پیدا کېږي. تعلیمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلی کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او دخدای په ذکر او فکر کښې دومره مستغرق شي چه دفنافی الله مرتبې ته ورسېږي.
دغزالي په نظر د رسول الله (ص) لومړنی حال همدغه و چه د حرا غارته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې دزړه معامله یوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقیده دی چه په حس باندې کامل اعتماد په کارنه دی او محسوسات له غلطۍ نه په امان کښې نه دي.
سترګې او نظر چه یوه قوي حاسه ده دیوه دیواله سیوری ځای په ځای ولاړ ویني او غیر متحرک ئې ګڼي مګر یو ساعت وروسته دتجربې او مشاهدې له مخی معلومېږي چه له پخوانه اوږد شوی او حرکت ئې کړیدی. دا حرکت دفعتاً او بغتتاً ندی پیښ شوی بلکه په تدریخ سره ذره ذره امتداد مومي او په ځای نه درېږي مګر نظرئې په هر آن کښې احساس نشي کولی او ظاهراًورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. یو ستوری زمونږ په نظر کښې دیوه دینار په اندازه کوچنی معلومېږي مګر هندسي دلایل دا ثابتوي چه له ځمکې نه لوی دی.
دغه ډول حکمونه چه دحس حاکم ئې کوي دعقل حاکم ئې ردوي او غلط ئې ګڼي. چه دحس دغه حال دی دعقل به ولې نه وي، کیدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوا یو بل حاکم وي چه دعقل احکام ردکړي او غلطي ئې ځرګنده کړي.
تاسو په خوب کښې څه وینئ او هغه درته واقعیتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هیڅ شک نلرئ کله چه راویښ شئ پوهېږئ چه هغه محض خوب او خیال وا و حقیقت نه و نو هغه څه چه په وینښه دعقل او حس په وسیله واقعیت ګڼئ ښائي

ketabton.com - The Digital Library

په تاسي يو بل حالت راشي چه دغه ويښتوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم يو خوب او خيال و.

صوفيان فکر کوي بلکه يقين لري چه که څوک له خپلو دغو حواسو څخه غايب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلومېږي.

ښايي چه مرګ هم دغسې حالت وي او نسبت دغه ژوند ته هغه ويښتوب وي لکه چه رسول الله(ص) فرمايي: (الناسُ نيام فاذا ماتُوا انتبهوا) خلک ويده دي کله چه مړه شي نو راويښېږي.

امام غزالي فلاسفه په درې ډلو ويشي: دهريون، طبيعيون، الهيون. دهريون هغه بولي چه دخالق له جودنه منکر دي او په ماده ايمان لري. ددوی په زعم عالم هميشه بی صانعه بنفسه موجود دی چه تل ترتله حيوان له نطفې نه او نطفه له حيوانه پيدا کېږي.

طبيعيون هغه دي چه دخدای (مدبرقوت) په وجود قايل دي مګر له بعث او حسابه منکردي، جنت، دوزخ او قيامت نه مني.

نه طاعت ته په ثواب قايل دي او نه معصيت ته په عذاب.

الهيون ديونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستی امام دی او ابن سينا او فارابی ددوی فلسفه عربي ته رانقل کړيده.

غزالي په تفصيل سره دالهيونو په فلسفه کښې بحث او مناقشه کوي.

په طبيعی فلسفه کښې هغه څه قبلوي چه له دين سره منافات نلري او په ځينو معينو مسايلو کښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئي په خپل کتاب (تهافت الفلاسفه) کښې بيان کړي دي. په همدغه کتاب کښې غزالی د الهيونو (۱۷) مسئلې ردکړيدي. کله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه وسره خپله مناقشه پای ته رسوي، دباطنيه فرقې له تعليماتو سره منافشه شروع کوي.

باطنيه فرقه دفاطمي شيعه ګانو يوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئي سياسي غايه موجوده وه، ده د باطنيه فرقې په ردکښې پنځه کتابه (المستظهري، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرج المرقوم بالجداول، القسطاس المستقيم) وليکل چه له ډېر دقت نه ئي پکښې کاراخيستی دی او ډېر موفق دی.

يو امريکائی عالم (پروفيسرماکدونالد) په خپل کتاب (تطورالفقه الاسلامی) کښې وايي: غزالي تراوسه څنګه چه ښائي هغسې چاندی پيژندلی.

دقاهرې په جامعه کښې دتصوف استاذ (دوکتورمحمد مصطفی حلمي) دغزالی په باب وايي: دغزالي په شخصيت کښې جلال او قوت په مذهب کښې عمق او دقت په هغه اندازه وچه پخپل عصر او په خپلو معاصرو ئي استيلا وکړه او هغه اهل سنت ئي هم له تاثيرلاندې راوستل چه وروسته ترده راغلل.

هغه لوی خطرچه تصوف ته پيښ وو او د زنديقتوب په نظر ورته کتل کيده يعنی له کتاب الله او نبوي سنتو څخه مخالف بلل کيده او دشيعه ګانو، اسماعيليانو او باطنيه ؤعقايد پکښې راګډ شوي و غزالی ئي مخه ونيوله او تصوف ته ئي نوی ژوند وبابښه، دخلکو ښه نظرئي ورته جلب کړ او دصحيح دين په ښودنه ئي ددين لوی خدمت سرته ورساوه.

ده وکړی شوه چه خپل رسالت دايمان په حرارت دبيان په بلاغت د اسلوب په براعت او قوي حجت پای ته ورسوي او اوسني تصوف ته نجات ورکړي.

دريمه مدرسه (وحدة الوجود):

دتصوف وروستې مرحله د وحدة الوجود مرحله ده. په دې مرحله کښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود کښې محوه کېږي او ماسوی الله له مينځه ځي ځکه دتوحيد دکلمې معنی هم تغيير کوي يعنی لا موجود الا الله د لااله الا الله معنی ده.

ketabton.com - The Digital Library

د وحدة الوجود معتقدين وايي ماده بالذات وجود نلري اوله الهی قوت څخه وجود کسبوي.
دمادي وجود ، د ادراک په قوې پوري تړلی دی که ادراک نه وي دموجوداتو تفصيل او تحديد به هم نه وي دوی وايي همدغه الهی قوه ده چه له ذرې نه نيولی ترلوړو موجوداتو پورې هرشي کښې وجود لري نو الله تعالی په هرشي کښې دی او هرشی له ده څخه دي.
ابن دهقان ددغه مذهب په تائيد کښې وايي ددې مذهب دخاوندانو وينا دحکماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنګونو په باب وايي د رنګونو وجود په رڼا پورې تړلی دی که رڼا ورکه شی درنګونو موجوديت له مينځه ځي.
همدارنګه دمحسوساتو وجود دحسي ادراک د وجوداغيزه ده لکه چه دمعقولو او موهومو موجوداتو وجود دعقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم اليقين نه پورته دعلم دپاره په دوو لوړو مرتبو قايل دي چه علم عين اليقين اوعلم حق اليقين ئې بولي.
علم يقين داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواترپه وسيله دا علم لري چه په مکه کښې بيت الحرام وجودلري چه کعبه ئې بولي.
هغه څوک چه بيت الله ته لاړشي او په سترګوئې ووينی نوعلم اليقين ئې په علم عين اليقين بدل شي اوعقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پيدا شي.
همدغه سړی چه دکعبې له ليدو وروسته الله تعالی (ج) ته ددې بيت په نسبت اوکيفيت اونوروخصوصياتو کښې عميقه او دقيقه پوهه حاصله کړي نودغه علم ته دحق اليقين علم ويل کېږي.
په بل عبارت علم اليقين هغه دی چه له صحيح دليل څخه لاس ته راشي او څه شک اوشبه پکښې نه وي. دعين اليقين علم هغه دی چه په کشف اومشاهده پيدا شي، دحق اليقين علم هغه وخت په زړه کښې ځای نيسي چه سړی دمشهود امر په باطن اوحقيقت پوه شي. په دغه اساس په يوه شي باندې علم لرل درې مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې يقين موجودی مګر لومړی يقين نسبي دی، دوهم افتراضي اودريم حقيقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب ګڼي.
دوی په نورو مواردوکښې هم دغو درو مرتبو ته قايل دي. دتقوی په باب وايي: دعوامو تقوی په ژبه ده، دخواصوتقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.
همدارنګه: دعوامو صدق په اقوالو کښې، دخواصو صدق په افعالوکښې اوخاص الخاص صدق په احوالوکښې دی.
ايمان هم درې ډوله دی: دقول تقليدي ايمان، دفهم استدلالي ايمان، دمعرفت شهودي ايمان چه مقلدين ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان يې په ذهن کښې تصورکوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي.
دمقلد مؤمن، دمستدل مؤمن او دعارف مؤمن ايمان دمومن به په لحاظ يو دي او اختلاف ئې يوازې په ظهورکښې دي.

محی الدين ابن عربی: (په ۶۳۸ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسې زعيم همدغه شخص دی چه مستشرقين ئې د اسلام ددينې فلسفې لوی عبقری مفکر ګڼي اوصوفيانو ده ته دشيخ الاکبر لقب ورکړی او په خاتم الاوليا هم شهرت لري.
دبحث اوتحقيق خاوندان وايي: ددې مدرسې له برکته د اسلامي تصوف تعليمات تکميل شوه اوتصوف قايم بالذات علم وګرځيده چه په اروپا ، آسيا او افريقا کښې ئې دصوفيانو طريقې خپرې کړې.
ددې مدرسې پيروان عالم د الله تعالی دوجود مظهربولي چه ددې مظاهروشاته يو حقيقت موجود دی لکه چه دعقايدو او مذاهبو ترشا هم يوحقيقت وجودلري چه له نفس سره جهاد اوخدای ته د رسيدو هڅه ده. کوم حقيقت چه دشريعت له ظواهرونه هغه خوا ځای لري هغه دشريعت باطن اودشريعت روح دی.
دوی د الله تعالی په کتاب اونبوي احاديثوکښې ظاهر اوباطن ته قايل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کريم تفسير کړی چه له ظاهري تفسيرڅخه پکښې انکارنه دی شوی مګرنوي مفاهيم ئې کشف کړي دي. علم حقيقت ئې له علم شريعت څخه بيل ګڼلی چه شريعت لکه ونه اوحقيقت ئې ميوه بولي.

ketabton.com - The Digital Library

شعراني په دغه مورد کښې وايي: تصوف په شرعی احکامو باندې دعمل کولو لب لباب دی.
چاچه تصوف مستقل عمل ګڼلی او چاچه د شرعي احکامو له علم سره یو ګڼلی دواړه حق په جانب دي او مثال ئې داسې دي لکه چه علم معاني او بیان ځوک مستقل علم بولي او ځوک ئې دنحوې دعلم جز بولي.
ابن عربي وايي: دکتاب الله او سنتو تفسیر چه متصوفین ئې کوي له ظاهر څخه ئې عدول مه ګڼئ آیت او حدیث دخلکو دفهم مطابق یو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مګر دنورو فهمونو دپاره نورمفاهیم هم پکښې شته چه دهرچا نه نصیب کېږي.
په یوه نبوي حدیث شریف کښې هم راغلي دي چه هرآیت ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اووا ویا بطنو پورې. په دغه اساس یو ولي او صوفي هیڅکله نوی شریعت نه راوړي بلکه په کتاب او سنت کښې نوی فهم راوړي.
ابن عربي ټول موجودات په حقیقت کښې یو شی ګڼي چه هغه دالله تعالی حق وجود دی یعنې الهي حقیقت ئې حقیقي وجود او عالم ئې دهغه ظاهري وجود ګڼي.
دابن عربي د وحدة الوجود نظریه دا هل کلام له ډېرو مناقشو سره مخامخ شوه چه دی ئې دخپل اصلي وطن اندلس په پرېښودو مجبور کړ چه لومړی مصرته لاړ او بیا له یوه ښار نه بل ته او له بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق کښې په ۶۳۸ هجري کښې وفات شو.
ابن عربي خپل مذهب د کامل انسان په حقیقت بنا کړ چه د ده د تعلیماتو محور وه. دی په هر موجود کښې دخدای یو صفت متجلي ګڼي او یوازې انسان ته په دې حیث قایل دی چه ټول الهی صفات پکښې هغه وخت تجلی کوي چه دخدای پاک په وحدانیت مستغرق شي، دانسان کامل اصطلاح له همدې څخه نشات کړیدی او اساسی ځای ئې نیولی دی.
ابن عربي په خپل کتاب (فصوص الحکم) کښې وایي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع کښې اکمل موجود دی ځکه اول او آخر ګڼل شویدی. دی هغه وخت نبي وچه آدم بین الما والطین ؤاو وروستی نبي (خاتم النبیین) هم دی دی.
پدې کتاب باندې ډېرو متصوفو فیلسوفانو شرحې او تعلیقات لیکلي دي، په دغه موضوع کښې لومړنی مرجع همدغه کتاب دی.
دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤ کتابونه او رسالې لیکلي دي چه ډېرئې ضایع شویدي. دا دوه کتابونه (فصوص الحکم - فتوحات مکیه) د وحدة الوجود او انسان کامل په موضوع کښې لومړنی اهمیت لري.
ځینې مسیحي ایمهؤ د ابن عربي پیروي کړې او دانتې دایطالیا مشهورشاعر په خپلو ځینو اثارو کښې دده مدیون او مرهون دی.
دغه اسلامي صوفي فیلسوف په خپلو ځینو نظریاتو اروپائي فیلسوفان مسحور کړي چه په راس کښې ئې (سپینوز- اوهګل) واقع دي.
سید جمال الدین افغان هم دابن عربي دوحدة الوجود د مدرسې له اتباعو څخه دی او دهغه شاګرد شیخ محمد عبده هم ددغې مدرسې پیرووچه (رسالة الواردات) لومړی تصنیف ئې په وحدة الوجود باندې بحث کوي.
شیخ محی الدین ابن عربي دوحدة الوجود د مدرسې باني د یوه واحد حقیقت په لټه کښې هغه حد ته ورسیده چه د ټولو ادیانو حقیقت ئې یو ګڼلو او ددوستۍ او محبت د واحد دین اساس ئې کېښود چه ډېرپیروان ئې پیدا کړه.
دده دا بیتونه دغه مفهوم ډېر ښه اداکوي چه وائي:

لقد کنت قبل الیوم انکر صاحبی — اذا لم یکن دینی الی دینه دان
فاصبح قلبی قابل کل صورة — فمرعی الغزلان ودیر الرهبان
ومعبد اوثان وکعبة وطایف — والواح توراة ومصحف قرآن
ادین بدین الحب کیف توجهت — رکائبه فللحب دینی وایمانی

ketabton.com - The Digital Library

مطلب ئې دادی چه پخوا به که دچا دین زما دین ته نزدې نه و نو زه به ئې منکر وم. او س مې زړه هرصورت قبلوي دغزالانو ورشو ، درهبانانو دپاره دير ، دبتانو دپاره معبد ، دطواف کوونکو دپاره کعبه ، دتورات الواح او دقرآن مصحف زما زړه دی. هرې خوا ته چه مخه کوم دين می دمحبت دين دی او ايمان مې هم محبت دی.

مولانا جلال الدين:

دمولويه طريقې خاوند هم دمذاهبو او اديانو اساس يوګنې او په دې عقيده دی چه دمختلفو او رازراز دينونو داختلافاتو منشا دا ده چه دمختلفو هيوادونو اوښارونو خلک يود بل په ژبه نه پوهېږي او په لفظي نزاع اخته دي.
دامفهوم مولانا په مثنوی کښې په سمبوليک او کنائي شکل دمختلفو هيوادونو د څوتنو په هغه داستان کښې بيانوي چه يو دينار ئې درلود او ټولو غوښتل چه انګور پرې واخلي مګر په ژبه سره نه پوهيدل او هرچا په خپله ژبه دانګورو مفهوم په بل لفظ اداکاوه او په الفاظو ئې مشاجره وه ترڅو چه يو داسې سړی پيدا شو چه د ټولو په ژبو پوهيده او دغه منازعه ئې دانګورو په اخيستلو له مينځه يوړه.
تصوف د مختلفو مدارجو اومراحلو په طی کولو دمعرفت او حقيقت ډېر پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډېرنوي معاني او مفاهيم ئې په اسلامی عرفان کښې خوندي کړه. دوکتور(مارتن لنبخر) چه دقاهرې په جامعه کښې دانګليسی استاذ و او داسلام له منلو وروسته (ابوبکر سراج الدين) وبلل شو وايي: زه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانيت او ذوقي اداب چه په تصوف کښې شته په بل ثقافت کښې نشته.
ابن سينا د بلخ مشهور فيلسوف هم په اخرعمر کښې تصوف ته مخه کړه او په خپل کتاب (اشارات) کښې ئې مهمه برخه تصوف ته تخصيص کړه.
ابن خلدون مشهورمورخ اولوی محقق په تصوف کښې د ډېر عميق اودقيق نظرخاوند چه عرفاني اونفسياتي تحليلات ئې ډېرلوړمعنوی ارزښت لري تصوف ته په ډېر درانه نظرګوري.
دغه راز ډېر محققين اومفکرين په هرځای اوهروخت کښې شته چه تصوف دانساني کمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي اوډېره نمانځنه ئې کوي.

دتصوف په باب ځينې آيتونه او حديثونه:

په تيرو بحثونوکښې داڅرګنده شوه چه تصوف له قرآن کريم اوسنتو څخه ماخوذ دی حتی چه تصوفي اصطلاحات هم په قرآن کريم کښې ذکر شويدي داهم وويل شوه چه د تصوف شروع له زهد او رياضت څخه شويده او درسول الله (ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډېر ټينګ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژونيولو ، په لوږوتيرولو اوپه قيام الليل دزهد او رياضت عملي تعليم خپلو اصحابوته ورکړيعني دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام يادګاردی او د پيغمبر زاهدانه اوفقيرانه ژوند ئې ډېرښه سرمشق دی.
ځينې آيتونه اونبوي احاديث چه دتصوف ددوهمې مدرسې (کشف ومعرفت) بنياد ټينګوي او دباطني علم اساس بلل کېږي هغه هم په خپل ځای کښې توضيح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث اومذاکره يانور. د دغو ټولو اسنادو اومدارکو په نظرکښې نيولو سره ځينې نور آيتونه اونبوي احاديث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري يا تصوف مقيد کوي.
د تصوف په لومړۍ مدرسه يا په زهد او نوافلو باندې څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ويل پکاردي چه زهد اونفلي عبادت بايد د اهل وعيال دنفقې پيدا کولو اونوروحقوقومانع نشي اونه دځان د دومره ضعيفه کولو موجب شي چه د ژوند فعاليت غيرممکن وګرځوي، په دغه مورد کښې دا حديثونه د ذکر وړدي:

ketabton.com - The Digital Library

۱- عبدالله بن عمر وایي: زه له رسول الله (ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمایل: هغه ته ئي چه وایی شپه په قیام او ورځ به په صیام تیروي، ماوویل هو ! ماداویلی دي. رسول الله صلی الله علیه وسلم وویل: (فَقُم وَنُم وَصُم وَاَفطِر وَصُم مِن کُلِ شَهرٍ ثلاثَةَ ایَامٍ وَلَکَ مِثلُ صِیَامِ الدهرِ) یعنی د شپي یا ځیږه او ویده کیږه روژه کیږه او بوزه کیږه. په هره میاشت کښي دري ورځي روژه نیسه او دا به ستاد پاره داسي وي لکه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کښي وویل: زما طاقت تردي زیات دی. رسول الله (ص) وویل نو یوه ورځ روژه او سه او دوه ورځی بوزه ابن عمر بیا وویل: تردي مي هم طاقت ډېردی. رسول الله (ص) وویل یوه ورځ روژه او یوه ورځ بوزه او سه، دا د داؤد علیه السلام روژه او اعدله روژه ده.

هغه بیا خپل طاقت زیات وښود او رسول الله (ص) وفرمایل تردي افضله او بهتره بله روژه نشته.

۲- ابي برده روایت کوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلی الله علیه وسلم بیبیانو ته ورغله چه هیئت او سر و صورت ئي ښه نه و بیبیانو ورته وویل: په تاڅه شویدی؟ په قریشو کښي خو ستا ترمیړه بډای سړی بل نشته، د عثمان ښځي وویل هغه شپه په قیام تیروي او ورځ په صیام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بیبیانو چه د غه حال رسول الله (ص) ته وو ایه او هغه عثمان بن مظعون ولیده ورته ئي وویل: آیا تا په ماپسي اقتدا نده کړي؟ هغه وویل څنګه نه؟ رسول الله (ص) وفرمایل: ته د ورځي روژه او د شپي ولاړ اوسي؟

عثمان وویل هو ! زه همدغسي کوم. رسول الله (ص) وفرمایل:

(لَاتصفعَل اِنّ لِنَفسِکَ عَلَیکَ حَقّاًوَاِنّ لِجَسَدِکَ عَلَیکَ حَقّاً وَاِنّ لِاَهلکَ عَلَیکَ حَقّاً فَصَلّ وَنُم وَصُم وَاَفطِر) یعنی داسي مکوه، نفس دي هم په تاحق لري جسد دي هم دربانديِ حق لري او اهل دي هم. مونځ هم کوه، ویده کیږه هم روژه هم نیسه، او خوره ئي هم. د کشف و معرفت په باب دا سوال پیدا کیږي چه د صوفیانو دا ادعاچه دوی د تصوفي مقاماتو او احوالو په طی کولو د غیب په کشفولو بریالي کیږي له ځینو آیتونو سره ظاهراً موافقت نلري ځکه چه د غیب علم په خدای پاک پوري خاص دی او پیغمبرانو ئي هم دعوه نده کړي په دغه مورد کښي دا آیتونه د ملاخطي وړدي:

۱-(قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ -سورت انعام آیت ۵۰) ترجمه: و وایه نه وایم تاسو ته ماسره د خدای خزائي دي او نه وایم په غیب پوه یم او نه وایم تاسو ته زه ملک یم پیروي نه کوم مګر د هغه څه چه وحی راته شوي وي.

پدي آیت شریف کښي دا ځرګنده شویده چه پیغمبر علم غیب نلري مګرچه وحی ورته وشي، په وحی کښي د غیب کشف شامل دی او کیدی شی چه د وحی په وسیله غیبی پوهه ورته حاصله شی.

۲-(وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ - سورت انعام آیت ۵۹) د غیب کلی ګانې له خدای سره دي بې له هغه څوک پري نه پوهیږي.

۳-(قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ -سورت نمل آیت۲۵) وو ایه ! په غیب بانديِ نه پوهیږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمکه کښي دي مګر الله پاک (ج).

ټول علم غیب یوازې د خدای پاک سره دی او بالذات په ده پوري اختصاص لري چه بې له الهي ښخه چاته نه نصیب کیږي. که الله پاک وغواړي نو ځینې بندګان په ځینو غیبي چارو خبروي مګر هغه ته عالم الغیب نه ویل کیږي.

له علم الغیب څخه مراد محض ظن او تخمین نه دی او نه هغه علم چه له قراینو او دلایلو څخه حاصلیږي بلکه هغه علم دی چه په قرینه او دلیل بنا نه وي. نو دغه راز آیتونه چه په ظاهري نظر د صوفیانو د کشف د شهود له اصل سره منافي معلومیږي څه حقیقی مخالفت ورسره نلري. څوک باید دا فکر ونکړي چه تصوف له قرآنی نصوصو سره مخالفت لري او ضد واقع کیږي.

دغه راز آیتونه چه د غیب علم په الله تعالی پوري مختص ګني او هغه آیتونه چه د وحی او الهام په صورت غیبي پوهه د خدای له لوري انسان ته د ورکړې قابله ګڼي یو له بله مخالفت نلري او څه تضاد پکښې نشته. الهامي پوهه چه خدای

ketabton.com - The Digital Library

پاک ئې دچاپه برخه کوي او په دغه وسیله انسان ته کشف الغیب حاصلېږي معنی ئې دا نه ده چه انسان ته بالذات علم الغیب حاصل شویدی بلکه دالهي علم یو جزئې پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت رانقل شویدی اوعالم الغیب یوازې خدای پاک دی اوبس. الله تعالی ته هم عالم الغیب په دې لحاظو وایو چه غیبی شیان زمونږ له نظر دي که داسې نه وي نوخدای پاک ته خوهیڅ شی غایب نه دي. لکه چه تصوف دزمانې په تېرېدو مختلف مراحل طی کړي او په هئیت او ماهیت کښې ئې تغیرراغلي دي په صوفیانو کښې دغه بدلون لاډېر محسوس او مشهوردی. دنن ورځې صوفي دپرون صوفي ندی بلکه ضدئې دی. دپرون صوفي ابراهیم ادهم دجاه وجلال په بهاصوفي توب حاصل کړ او دنن صوفي په صوفیتوب ددنیا جاه وجلال حاصلوي.

هغه صوفي ځان دخدای باله او داصوفي خدای دځان بولي. صوفي اوس هم وړینې جامې اغوندي اوپخوائې هم اغوستې مګر دا وړی اوهغه وړی ډېر تفاوت لري.

چیرته هغه شډله زیږه صوفیانه شړی چیرته دا د پت نفیس وړین ټوکر چه بې بډایانوئې بل څوک نشي اغوستی. تصوف اومتصوف هم لکه دنن اوپرون صوف وګڼئ. صوفي اوس هم پرهیزګار دی او پخواهم و خو دا پرهیزاوهغه پرهیز یونشوګڼلی. هغه له خوندنواومزو پرهیز کاوه اودی له بیخونده اوبې مزې شیانو پرهیزکوي.

هغه ځان خواراوه اودی خلک خواروي. دپرون صوفي دباطن صفائي درلوده او د نن صوفی په ږیره اوجاموکښې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بی نیازه و او دی هم. خوهغه داستغناپه وجه او دی د ډېرې غناپه وجه. هغه دنیاته شاکړه او ده په شاکړه.

پخوا به هم صوفیانو زیاته شپه په ویښه تیروله او اوس ئې هم تیروي. فرق تش همدومره دی چه هغوی په طاعت او عبادت مشغول و اودوی په عیش وعشرت.

دپرون صوفي لکه دیوجانس دسکندر سیوری په خپل سر نه قبلاوه. مګردنن صوفي ئې ظل الله ګڼي او سرپرې ماتوي.

لکه چه اوسنی صوفي پخوانی صوفي نه دی دغه شان ددې وخت مسلمان هم دصدراسلام له مسلمان څخه ډېره فاصله لري. یو زراوڅو سوه کاله بعدڅه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس دیوه رسم په حیث رسیمت لري او په عمل کښې ئې یوازې د عبادت جنبه عادت ګرځیدلی ده. داسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکوکښې د تطبیق وړ نه ګڼل کېږي او اصلي منظور یې له نظره لویدلی دی او اوسنی دماغ داسې فکرکوي چه اسلام باید په اجتماعي نظام کښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حیث دیوې غیرعملي مفکورې په شان وساتل شي.

اوس په اکثرواسلامي هیوادو کښې اسلام سیاسي شوی او د سیاسي مصلحت پاسباني کوي.

ډېرو اجتماعي نظامونو د تاریخ په اوږدو کښې د سیاسي اسلام حمایت او رعایت ترهغه حده کړی چه د سیاست او سیاسي اقتدار په ګټه و اوهغه اسلامي روحیه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدار او مطلق العنانۍ سره ئې مبارزه او مجادله کوله.

هو ! دا روحیه ئې وژله مګر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډېرو شاندارو مراسمو خاوروته سپارله او معابد او زیارتونه ئې ډېر مجلل جوړول له اجیرو او مجبورو ملایانو ئې دخپلو غوښتنو مطابق فتواګانې اخیستې او تحریفونه، بدعتونه ئې په اسلام کښې راګډول.

همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کښې متضاد حکمونه اومتناقض مسائل راپیدا شوه او د صحیح او غلط تشخیص له هرمشکل نه مشکل کارشو. سربیره په دې ځینو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کښې له جعل کارۍ نه کارواخیست او جعلي اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ، او د عمل په ژبه ئې دا وښودله چه له اسلام نه هرڅه جوړیدی شی حتی چه د کفر خدمتګار هم.

قادیانیت دجعلي اسلام یوه څرګنده نمونه ده.

په اسلام کښې دمختلفو فرقو اومختلفو عقایدو ظهور د خلفای راشدینونه وروسته شروع شو او علاوه د شیعه او سني په دښمنۍ نورې فرقې او تفرقې هم راژوندۍ شوې.

د امويانو اوعباسيانو په وخت کښې دمتکلمينو معارضې اومجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وويشل شوه چه يوه معتزله اوبله اشعريه يا اشاعره بلل کېږي. دهمدغو دوو فرقوله اختلافونو او استدلالونو څخه علم کلام را پيدا شو او عقلي دلايل په ديني مسايلو کښې دخيل شوه چه شک اوترديد ورسره ملګري و.

متکلمين او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخرکښې مسلمانان په اسلامي عقايدو کښې لکه: توحيد ، تجسم، جبرواو اختيار، معاد ، ايمان، اوداسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقيدې خاوندانو دخپلې عقيدې د اثبات دپاره عقلي دلايل پيداکول ددغو دلايلو راغونډول، تصنيف اوتاليف دعلم کلام اساس وګرځيد اود عقل مذهب په دين کښې حلول اونفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډېره درنه برخه لري.
حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سرکښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شويو شاګردئې (واصل بن عطا) ؤچه په يوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بيل ځای ونيوه او اعتزال ئې اختيار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وويل: (اعتزل واصل عنا) يعني له مونږ څخه ليرې اوبيل شو.
واصل بن عطا لږ څه وروسته دخپل استاذ د يوه بل شاګرد عمروبن عبيد په ملګرتيا يوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه يعني دصوفي شاګرد معتزلی شواو معتزله فرقه ئې تاسيس کړه. معتزله دمتکلمينو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځينو عقايدو کښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکردي او په آيتونو تاويل اوتفسير نه مني.
لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه دګناهګارانو مسئله وه.
مسلمانان هغه وخت په دغه مسئله کښې دوه ډلې ؤ. ځينو دکبيره ګناهونو مرتکبين کافرګڼل ځينو نورو فاسقان بلل.
حسن بصري ورته منافقان ويل چه له کافرانونه ډېر بتر دي.
واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذسره مخالف شواو ويې ويل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بين المنزلتين منزلت لري او د کفراوايمان په برزخ کښې واقع دي.
دغه دمنزلت بين المنزلتين عقيده معتزله ؤ په نورو مواردو کښې هم تطبيقوله لکه دحضرت عثمان (رض) قتل، دجمل اوصفين واقعه اوداسې نور او دا د امويانو په ګټه وه ځکه دوی هم داعتزال مذهب ته راواوښتل.
دمعتزله فرقې په مقابل کښې دمتکلمينو بله فرقه اشعريه يا اشاعره وه.
دمعتزله فرقې يو تن (ابوالحسن بن اسماعيل اشعري) چه له عبدالوهاب جبائی معتزلی څخه ئې زده کړه کوله ديوه خوب دليدو په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځيده او له فلسفي روش څخه ئې درسول الله صلی الله عليه وسلم سنتو او اسلامي سني فقهې ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختيارکړ. ده وويل زه دخدای په کلام او د پيغمبر په سنتو يعني په هغواحاديثو تمسک کوم چه اصحابو او دحديثو امامانوئې روايت کړی دی.
اشعريه يا اشاعره فرقه همدغه ابوالحسن اشعري ته منسوبه ده چه دمعتزلی شاګردو. اشعريه په حقيقت کښې دکوم نوي مذهب پيروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حديث پرې عقيده لري.
علم کلام چه ديني مسايل په عقلي دلايلو ثابتوي اومعتزله فرقې د اشاعره ؤ په خلاف دغه علم ته ډېره توسعه ورکړه منبع ئې يوناني فلسفه ده.
متصوفين دغه علم ته ښه نظرنلری اوځيني ئې که ډېرمخالف ندي ډېر موافق هم ندي. امام غزالی وايي: (قرآنی دلايل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او دمتکلمينو دلايل لکه دوا رنځورانو ته په کارده.)
ابن عياد هم علم کلام لکه طب ګڼي او وايي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.

ketabton.com - The Digital Library

جنید مشهور صوفي یوه ورځ په لاره تېرېده چه هلته متکلمین ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وویل دا هغه خلک دي چه د خدای تنزیه او له عیبونو څخه پاکوالی په عقلي دلایلو ثابتوي. جنید وویل: (نَفيُ العَیبِ حَیثُ یَستَحِیلُ العَیبَ عَیبُ) یعنې هلته چه عیب محال دی د عیب نفی کول هم عیب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهي اماماں سفیان ثوري او اکثرو محدثینو دغه علم تحریم کړی دی. لکه چه د مخه وویل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې او مناظرې څه په خپله د مسلمانانو ترمینځ او څه د نورو مذاهبو د پیروانو له خوا د امویانو او عباسیانو په وخت کښې زیاتې شوې او کله چه خلیفه منصور عباسي فرمان صادر کړ چه د جهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شوو کتابونو په لوستلو د مسلمانانو په عقاید و کښې نوره ګډوډي هم راغله او د عقلي دلایلو بازار تود شو.

د هارون الرشید پلار خلیفه مهدي چه د نوې پوهې ټینګ طرفدار و امر ئې وکړ چه اسلامي پوهان د اسلام د مخالفانو په ځواب کښې کتابونه ولیکی او اعتراضونه ئې رد کړي. ابو الهذیل (۱۳۱-۱۳۵ هجري) لومړی سړی و چه په علم کلام کښې ئې ډېر کتابونه ولیکل.

له خلیفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشید په ابتداء کښې علم کلام ته په بد نظر کتل او له متکلمینو سره ئې رویه سخته وه مګر ډېر ژر ئې په یوه خبره علم کلام ته نظر ښه شو او علاقه ئې ورسره پیدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا یو خط هارون الرشید ته ولیکه چه مسلمانانو خپل دین د تورې په زور په خلکو ومانه که چېرې د اسلام اثبات په دلیل او برهان کولی شئ یو عالم راولېږئ که زه ئې قانع کړم اسلام به ومنم.

هارون الرشید یو فقیه ورولېږه او د مهاراجا له خوا د مباحثې د پاره یو نماینده وټاکل شو چه فقیه ته ئې وویل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقیه وویل: هو ! د خدای یو صفت قدیر دی او کامل قدرت لري.

د مهاراجا نماینده وویل: آیا ځان په شان خدای پیدا کولی شي او د خپل مثل په پیدا کولو هم قادر دی.

فقیه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پورې ارتباط لري او مونږ د دغه علم او دغه راز بحثونه بد ګڼو.

هارون الرشید وروسته تر هغه متکلمین راوغوښتل او له هغوی څخه ئې معمر بن عباد د مباحثې د پاره انتخاب کړ.

د مامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسیده او معتزلهٔ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئې درلود د علم کلام علمي تدوین ته ئې اقدام وکړ.

وائې چه د علم کلام نوم په دغه علم ځکه کېښودل شو چه یو مهم بحث پکښې په الهي کلام باندې وُاو ډېرې خبرې په دې باندې کیدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځینې وائي د فلسفې یو شاخ منطق دی او کلام د منطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کېښودل شو.

دا نوم د عباسیانو په وخت کښې وضع شوا او پخوا تر هغه کلامي بحثونه (فقه الدین) بلل کیده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابو حنیفه هغه کتاب چه په عقاید و کښې ئې ولیکه (فقه الاکبر) و بلل شو.

په علم کلام کښې د معتزله او اشعریه ځینې مهم اختلافونه دا دي:

وعد او وعید:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډېر ځایونه نیکانو ته د اجر او ثواب وعدې ورکړیدي او ګنهګاران ئې په زجر او عذاب ویرولي دي د عدالت تقاضا هم همدغه ده چه انسان د خپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه ومومي او د بدیو سزا ورکړه شي.

دلته دا سوال پیدا کېږي چه آیا په خدای باندې د وعدو او وعیدونو په ځای کول حتمي او لازمي امر دی که نه دی. یعنې الله تعالی په عدل مکلف دی او که نه؟

اشاعره وایي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال مایشا دی او کولی شي چه مطیع او فرمانبردار ته سزا ورکړي او ګناهګار ته د رحم او کرم له مخې اجرونه ورکړي.

ketabton.com - The Digital Library

امام غزالي وايي: الله تعالی ټول کافران بخښلی شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چه خدای د ټولو او د هرڅه مالک دی نو په خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.
معتزله وايي: د مطيع دپاره اجر او د ګنهګار دپاره (چه بې توبې مړشي) زجر په خدای واجب دي. که داسې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چه مونږ ته ئې خبر راکړی دروغجن شي (العياذبالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وايي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آيت ۲۹) يعنی زه په بندګانو ظالم نه يم.

احباط:

په طاعت او عبادت او په ښو عملونو د ګناهونو محوه کيدل او په بدو عملونو او ګناهونو د نيکی له مينځه تلل هم اختلافي مسئله ده.
په قرآن کريم کښې داهم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ سورت هود آيت ۱۱۴) يعنی حسنات سيئات له مينځه وړي.
له بلې خوا دا هم په قرآن کريم کښې ثوځايه راغلي دي چه شرک او کفر نيک عملونه ضايع کوي او له مينځه ئې وړي مګر په صورت حجرات کښې د پيغمبر په حضور کښې په جګ اواز غږيدل او داسې په جهر غږيدل لکه چه مسلمانان په خپلو مينځو کښې يو له بل سره غږيږي دا کار هم چه شرک او کفر ندی بياهم د اعمالو احباط (حبط کول) او ضايع کيدل ګڼل شويدي.
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آيت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وايي: که يو مومن د ګناه مرتکب شی نيک عمل ئې له مينځه ځي او په ښه عمل باندې بد عملونه مينځل کيږي نو په دغه اساس د انسان وروستی عمل اعتبار لري او محوه شوی عملونه په حساب کښې نه راځي.
اشاعره وايي: ښه او بد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کيږي. د اشاعره و په نزد د تيرو اعمالو محوه کيدل يعني (احباط) په انکار پورې ارتباط لري او د کفر په صورت کښې پخوانی نيک عملونه له مينځه ځی او بس. لکه چه الله تعالی فرمايي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آيت ۶۵) يعنې که څوک مشرک شي نو عمل ئې حبط کيږي. اشاعره وايی: د مومن او مسلمان حسنات او سيئات تلل کيږي که بدي ئې زياته وه داسې به وي لکه چه هيڅ نيکي ئې نه وي کړي که د نيکی پله ئې درنه وي بې ګناه به وګڼل شي دا ځکه چه اکثر په لړو غالب وي او اقل له مينځه وړي.
صاحب المواقف وايي: د چانيکي او بدي که مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چه دواړه فرقې پکښې اختلاف لري.
اشاعره وائي: پيغمبر د کبيره ګناه د مرتکبينو شفاعت کوي چه له عذابه يې خلاص کړي او نجات و مومي.
معتزله وايي: د شفاعت معنی دا نه ده چه د عذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر او ثواب خاوند ته د اجر او ثواب زياتول د شفاعت معنی ده او پيغمبر د هغه چا شفاعت کوي چه د ثواب مستحق وي چه خدای ئې په اجر کښې زياتول وکړي او درجه ئې لوړه کړي.
په قرآن کريم کښې دا واضحه ده چه د کافرانو شفاعت نشي کيدی او نه شفاعت څه فايده ور رسوي: (فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آيت ۴۸) همدغه معنیٰ افاده کوي.

ketabton.com - The Digital Library

په ځينو آيتونو کښې شفاعت د خداى په اذن پورې موقوف ګڼل شوى لکه په دې آيت شريف کښې: (مَن ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ البقره آيت ۲۵۵) يعنې څوک دى هغه چه د خداى په نزد شفاعت وکړي مګر د هغه په اذن. په بل آيت کښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَّ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَفَاعَةٌ -البقره آيت ۲۵۴) په دې ايت کښې مومنانو ته ويل شويدي چه خپل مالونه د خداى په لاره کښې نفقه کړئ پخوا تر دې چه هغه ورځ راشي چه نه پکښې خريد او فروش شته نه دوستى او نه شفاعت.

د پيغمبرانو عصمت:

د انبياؤ په معصوميت کښې هم د نظر اختلاف موجود دى.
معتزله وايي: کيدى شي چه انبيا د نبوت نه د مخه د لويو او وړو ګناهونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو ګناهونو مرتکب شى، يعنى دوى پس له نبوته انبيا له کبيره ګناهونو نه معصوم ګڼي.
اشاعره وايي: پخوا له نبوته دا امکان موجود دى چه انبيا د لويو او وړو ګناهونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کيدى چه سهواً د لويې ګناه مرتکب شي مګر په قصدي او عمدي ډول غټه ګناه نه کوي يعنى له کبيره ګناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دى.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولياؤ له کراماتو څخه منکردي د غه شان د انبياؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکار کوي او نه ئې مني.
اشاعره وايي: نبوت يو مقام دى چه د خداى له لوري د خلکو د هدايت د پاره چاته ورکول کېږي او پيژندنه ئې په دې کښې کېږي چه خداى په خپل قدرت د معجزي ښکاره کولو توان پيغمبرته ورکوي.
دوى معجزه د نبوت شرط ګڼي او د معجزې د پېژندلو د پاره دا شرطونه تعيينوي:
د خداى فعل دې وي، خارق العاده دې وي،.بل څوک دې هغه کار ونکړى شي. د نبوت د مدعي لخوا دې عملي شي. له دعوې سره دې موافق وي، د پيغمبرانو او د دهٔ د دعوې په ضد دې نه وي.
د معجزې په خارق العادة توب کښې ځينې پوهانو ويلي دي چه که د خارق العاده کار معنىٰ دا وي چه د طبيعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت او معلول له سلسلې نه بهر وي دا راز کار هيڅ ممکن ندى او که د غسې نه وي نو خارق العاده ويل ورته څه معنىٰ لري او نه ښائي چه د معجزې اساسي شرط وګڼل شي.
د اشعريانو مشران لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمينو د غسې ايرادونو ته متوجه شوه نو د خرق عادت قيد ئې لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې ليکل شويدي: (وَالمُعجِزَةُ عِندَنَا مَايَقصُدُبِهِ تَصدِيقُ مُدعِيِ الرِسَالَةِ وَاِن لم يَکُن خَارِقاً لِلعَادَةِ) يعنى زمونږ په نزد معجزه هغه ده چه د نبوت د مدعي تصديق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.
امام فخر رازي وايي: په نبوت باندې باورلرونکي دوه ډوله دي:
يو هغه چه معجزه د پيغمبرى شرط ګڼي بل هغه چه وايي مونږ بايد اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقايد او کارونه کوم دي او بيا وګورو څوک چه خلک يوه دين ته رابولي په خبرو او تعليماتو کښې ئې د نيکى او حقيقت څومره اثر شته او دا بلنه خلک تر څه اندازې له باطلو نه حق ته راګرځوي که چيرې دا يقين حاصل شي چه هغه پيغمبر دى نو بيائې اطاعت لازم او واجب دى.
امام رازي وايي: (د معجزې نفى له قرآن څخه صراحتاً معلومېږي چه فهم ئې مشکل ندى.)

ketabton.com - The Digital Library

الله تعالی په سورة انعام کښې وايي: (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آيت ۴۸) يعنې نه لېږو پيغمبران مګر زيري ورکوونکی او ويروونکی.

دا مطلب په قرآن کريم کښې څو ځله مکرر راغلی چه د پيغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زيری ورکړي او د بدو کارونو له عواقبو څخه ئې وويروي. د پيغمبرانو وظيفه همدغه ده او نور د خلکو کار دی چه مني ئې که ردوي ئې. په دين کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ويل شويدی چه ته د خلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کېږي هغه خلکو ته رسوه او بس.

په دغه اساس معجزې ته هيڅ ضرورت نه پيدا کېږي چه د رسالت شرط ئې وګڼو ځکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وايي: (قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَىٰ الی – سورت انعام آيت ۵۰) يعنې ووايه، نه وايم تاسو ته چه ما سره د خدای خزانې دي او نه وايم چه په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته چه زه ملک يم، پيروي نه کوم مګر د هغه شي چه وحی ئې را ته شويده.

هر کله چه پيغمبر د خدای له لورې مامور دی چه خلکو ته ووايی چه ما سره نه خزانې شته، نه علم غيب او نه زه ملک يم بلکه تاسو غوندې بشر يم او د وحی پيروي کوم نو بيا د معجزې لرلو سوال څنګه پيدا کيدی شي.

په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امر کوي: (قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آيت ۱۸۸).

يعنی ووايه ! مالک نه يم د ځان د پاره د نفع او نه د ضرر مګر هغه چه د خدای رضا وي که زه په غيب پوهيدلی هرګوره به مې ډېر جمع کړي وُ، د منفعت له جنس څخه او نه به رسيدله ما ته هيڅ بدي.

نه يم زه مګر ويرونکی او زيری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ايمان لري. دغه راز واضح بيانونه چه په قرآن کريم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چه وايي قرآن معجزه په صراحت نفی کړيده. له معجزې نه خو معتزله چور منکر دي او اشاعره هم پکښې دوه ډلې دي چه يوه ډله ئې د نبوت شرط نه ګڼي يائې خارق العاده توب لازم نه ګڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مينځه ځي او يوه مشکله موضوع د حل لاره پيدا کوي. که چيرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کار او د نبوت شرط وګڼل شي او دا ټکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بيا علاوه په عقلي او علمي استحاله چه د طبيعت او فطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلې نه بهر څه نشي کيدی دا مشکل هم پېښېږي چه اشاعره د پيريانو او شياطينو په وجود او د انسان په بدن کښې د دوی په حلول او نفوذ هم عقيده لري او دا منی چه د بنيادم په وجود کښې د پيريانو حلول د دې باعث کېږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چارې ښکاره شي او د تعجب وړ وي. نو په دغه صورت کښې به د يوه پيرياني او سحر کار فرق چه د نبوت ادعا وکړي له رښتياني نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسان و لکه: عبد الله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه په خپل وخت کښې حيرانوونکي خارق العاده کارونه کړيدي يا اوس د مسمريزم او هيپنوتيزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنګه بيلوو او تشخيص به ئې کوو.

عبد الله بن مقنع دوه مياشتی د نخشب په شاوخوا کښې ځلانده سپوږمی له څا نه راويستله چه تر څلورو فرسنګو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.

مزدک هم څه داسې وسيله پيدا کړې وه چه د اور له مينځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که ووايو چه بل څوک دې هغسې کار ونه کړی شي که د دې خبرې معنی داوي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نو بيا بايد عبد الله بن مقنع پيغمبر وګڼل شي ځکه چه هغه وخت بل چا دغه کار نشو کولی او که مقصد داوي چه د جهان تر آخره څوک ونکړی شي دا پيشګوئې به څوک څنګه وکړي چه دا کار په وروستيو زمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاګانې چه د عيسی (ع) معجزه وه اوس د هپنوتيزم او مسمريزم په وسيله کيدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري

ketabton.com - The Digital Library

دهمدغسې ملاخطاتو په وجه د متکلیمنو مهم اشخاص: امام غزالي، امام فخررازي، ابن رشد، راغب اصفهانی او شاه ولی الله یا معجزه د رسالت شرط نه ګڼي یائې له خارق العاده توب څخه مجزا کوي او د عقلي استدلال په حیث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزلیانو او اشعریانو ځینې مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصری صوفي سره د هغه د شاګرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلی منشا او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نور هم ډېر اختلافونه راروان وو او په مختلفونومونو، مختلفې فرقې په اسلام کښې راپیدا شوې چه مظاهر ئې ډېر څرګند او ښکاره دي.

هماغسې چه په عیسوي دین کښې پروتستان (په پاپ باندې عقیده نه لرونکي) کاتولیک (د پاپ پیروان) او ارتدکس (په دین کښې رښتوني او د صحیح دین پیروان) پیدا شوه په اسلام کښې زیات شمیر مذهبونه او مسلکونه مینځ ته راغلل او د اسلام تطبیق د زمان او مکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه او صورتونه پیدا کړه. قرآن کریم که څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحریفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مګر د تفسیر او تاویل له لارې پکښې راز راز تعبیرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وګرځیده.

د اسلام دین چه تقریبا څوارلس سوه کاله دمخه دنیا ته راغی او اوس پرې ډېرې پیړۍ تیرې شویدي، ډېره اوږده زمانه ئې طی کړیده او په دې کښې شک نشته چه د زمانې دغومره ډېر تغیر د ژوند په ټولو څواو کښې ډېر بدلونونه راوستي دي او دین هم له دغو تغییرونو څخه مصئون نه دی پاتې.

ځینې پوهان وایي د اسلام دین د نورو ادیانو په شان یوه اجتماعي پدیده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ او تکامل په لور یو قوي او مفید حرکت و او ډېر اصلاحات ئې وارد کړه مګر څومره چه تولید او تولیدي وسایل ژر ژر تغیر کوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او ادیان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د تولید له څرنګوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقیاتو په مخکښې سد کېږي او دا ضرورت مینځ ته راځي چه باید مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او تولید ترمینځ نسبي تطابق مینځ ته راشي خو سره له دې بالاخر خبره هغه ځای ته رسېږي چه بیا اصولاً دین له تولید سره هیڅ مطابقت نه کوي او له مینځه ځي دا خبره چه هر څنګه وي، وي به. دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ایا د اسلام دین د زمانې تغییر ته څه اعتنا کړیده او که نه؟ آیا په دیني او شرعي احکامو کښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پرېښې ده که تړلې یې ده؟

په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بیرته کړه او د زمان او محل په اعتبار ئې داسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.

دعموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مینځ ته راغله او: (اَلضَرُورَاتُ تُبِیحُ المَحضُورَاتِ) یعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي یو مهم اصل وګڼل شو. (ګرضرورت بود روا باشد) په دیني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قیاس وروسته له آیت او حدیث څخه دوه مهم اصله ګڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زمانې سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرور ګڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.

په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورو مذهبو د امامانو په اجتهاد تدوین شوه او د خلکو د احتیاج مطابق په شرعي احکامو کښې ډېره اضافه وشوه او ډېر نوي مسایل په عباداتو او معاملاتو کښې مینځ ته راغله او بیا لوئې لوئې فتاوې راووتې او له اصولو او کلیاتو نه جزئیات استخراج شوه.

په شیعی فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدین د اجتهاد حق لري مګر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ایجابات او مقتضیاتو ته ونه کتل شوه ښائې د اجتهاد د دروازې تړلو یوه وجه داوي چه په اخره زمانه کښې دآخرې زمانې ملایان د دنیائي ګټو د پاره غلط حکمونه صادر نکړي او په دین کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بیا هم ویلی شو چه په دین کښې د زمانې همدغه تاثیر چه پخوا اجتهاد جایز و او اوس ناجایز دی ډېرلوی تغیر دی او ډیر زیات اهمیت لري که د آخرې زمانې د دیانت کمزوري د اجتهاد بندولو دلیل کیدی شي نو بیا دا خرې زمانې د نوو ایجاباتو او مقتضیاتو د پاره د نوو

ketabton.com - The Digital Library

احکاموضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشی کیدی. که څوک دا ووایې چه د اجتهاد حق یوازې په څلوروامامانو (ابوحنیفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصاردلیل به څه وي؟

هغه وخت چه دغو امامانو دفقهي مسایل راویستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرینو اوشاګردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد اوابویوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دین مخالفت نه ګڼل کیده پخپله دڅلورو مذهبو یوله بله اختلاف دابښیي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه دمختلفو اومتضادو احکامو لرلو سره بیاهم څلور واړه حق وګڼل شي اوپه یوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دامنل شویده چه یو مذهب به صحیح وي او نور داجتهادي سهوې په وجه معاف وګڼل شي یا به په یوه مذهب کښې ځینې احکام صحیح وي او په ځینو کښې به اشتباه پیښه شوې وي: (اَلشّیخُ تَارَةً یُخطِی وَتَارَةً یُصِیبُ) شیخ کله خطا کېږی او کله حق ته رسېږي یعنې دا نشی کیدی چه ټول مجتهدین په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د وروستۍ زمانې دایجاباتو او مقتضیاتو رعایت په اسلام کښې معتبر ګڼل شوی او پخپله دخدای په کتاب کښې داسې آیتونه شته چه د زمانې د تغیر په وجه د دیني احکامو تغیر رابښیي او په دې مو پوهوې چه دیوه وخت احکام په بل وخت کښې د شرایطو او حالاتو په بدلون منسوخ شویدي.

سربیره په دې د خلفای راشدینو په وخت کښې هم ځینې مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون څرګند وي. د رسول الله (ص) په زمانه کښې د اسونو زکات نه اخیستل کېږي مګر حضرت عثمان پخپل خلافت کښې د اسونو زکات واخیست او دلیل ئې دا ؤ چه هغه وخت اسونه لږ و اودجهاد دپاره و مګر اوس ډېر شویدي او تجارتي مال ګرزیدلي دي چه باید زکات ئې واخیستل شي. همدارنګه رسول الله (ص) د قرآن کریم په حکم مولفة القلوب د بیت المال په مال کښې د برخې خاوندان ګڼل او دوی ته ئې برخه ورکوله مګر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت کښې مولفة القلوب ته څه نه ورکول او ویل ئې هغه وخت مسلمانان ضعیف و او د قلوبو تالیف ته ئې ضرورت درلود چه اوس ئې نلري.

په سورة انفال کښې الله تعالی خپل نبي ته امرکوي چه مومنان جنګ ته وهڅوه او ترغیب ورکړه چه که ستاسو شل تنه صابران وي په دووسوو غلبه مومي او که له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندې بریالی کیږي: (یَا أَیُّهَا النَّبِیُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَى الْقِتَالِ إِن یَکُن مِّنکُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ یَغْلِبُواْ مِئَتَیْنِ وَإِن یَکُن مِّنکُم مِّئَةٌ یَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِینَ کَفَرُواْ سورت انفال آیت ۶۵)

وګورئ! په دې آیت کښې مسلمانان مکلف شویدي چه یوتن دلسوتنوکافرانو په مقابل کښې وجنګېږي خوڅه موده وروسته چه حالات بدلېږي یوبل آیت نازلېږي او مومنانو ته وایي اوس خدای تخفیف درکړ او پېټی مو سپک شو. خدای پوهېږي چه په تاسو کښې ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبېږي او که زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندې د خدای په اذن غلبه حاصلوي او خدای دصابرانو ملګری دی:

(الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنکُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِیکُمْ ضَعْفًا فَإِن یَکُن مِّنکُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ یَغْلِبُواْ مِئَتَیْنِ وَإِن یَکُن مِّنکُمْ أَلْفٌ یَغْلِبُواْ أَلْفَیْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِینَ - سورت انفال آیت ۶۶) دلته یومسلمان د دوو تنوکافرانو په مقابل کښې په مقاومت مکلف دی او د زمانې په بدلون په دیني تکلیف کښې ډېر کموالی راغلی دی د هجرت په آغازکښې مسلمانان لږ ومګر دیني جذبه او روحیه ئې ډېره قوي وه چه یوبه د لسو په مقابل کښې جنګیده اوبریالی کیده، حتی چه زرتنه مسلمانان له اتیا زره کافرانو سره جنګیدل او د موته په غزا کښې درې زره مسلمانان د دووسوو زرو یعنی دوو لکو په مقابل کښې پایدار پاتې شوه، د هجرت له اغاز نه څه موده وروسته چه لومړنی مسلمانان بوډاګان اوضعیف شوه اونوی نسل د پخوانیو مهاجرینو او انصارو په شان معناً اوروحاًقوي نه و او نه هغه کامل یقین ورسره و نو یو تن د دووتنو په مقابل کښې په جنګ مامورشو یعنې د رسول الله (ص) په حیات کښې د ډېروخت په تېریدو په یوه قرآني

ketabton.com - The Digital Library

حکم کښې د غومره فرق او تغيير راغی او علت ئې هم د زمانې تغيير وښودل شوځکه د تخفيف د آيت شروع په (الآن) باندې وشوه.

د اسلام ژوره، باريکه او صحيحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملګرې وي ډاډ راکوي چه اسلام په هروخت کښې د عصر له احتياجاتو سره مناسب احکام وضع کولی شي او يوازې د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفيت لري چه بشري سعادت تامين کړي او بس.

پای

ketabton.com - The Digital Library

ketabton.com - The Digital Library

اسلام او د اسلام نقش

د فرد او جامعې په جوړولو کښې

www.ulfat.de

Thank you for reading

Find more e-books and articles on Ketabton - your multilingual digital library.

www.ketabton.com

Ketabton - Pashto, Farsi, Arabic & English